

LIBRARY, ARCHIVE AND MUSEUM RESEARCH JOURNAL

KÜTÜPHANE, ARŞİV VE MÜZE ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL / YEAR: 2023 | CİLT / VOLUME: 4 | SAYI / ISSUE NO: 1 | E-ISSN: 2718-0832

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/lamre>

YAYINCI / PUBLISHER

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

YAYIN KURULU

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Alpaslan Hamdi KUZUCUOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

EDITÖR / EDITOR

Burak Savaş SARIÇOBAN, İdealonline

EDITÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Deniz ERMİŞOĞLU, Hacettepe Üniversitesi

Elif Cansu BOZ, Vitali Hakko Kreatif Endüstriler Kütüphanesi

ALAN EDITÖRLERİ / SECTION EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Varol Saydam, Marmara Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Vedat GÜLTEKİN, Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Nuri TAŞKIN, Bartın Üniversitesi

Dr. Basharat Ahmad MALİK, Aligarh Muslim University

Öğr. Gör. Dr. Emine Banu BURKUT, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Öğr. Gör. Yasin ŞEŞEN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Öğr. Gör. Erkan ÖZDEMİR, Gaziantep Üniversitesi

DİL EDITÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Dr. Gizem GÜLTEKİN VÁRKONYI, University of Szeged

Dr. Nurdan ATALAN ÇAYIREZMEZ, British Institute at Ankara (BIAA)

Dr. Anam Jamal ANSARİ, Aligarh Muslim University

Uzman, Ayşe YÜKSEL DURUKAN

Zeynep Özlem YEŞİLOVA, İdeal Kültür Yayıncılık

Melek KILIÇ, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

TEKNİK EDITÖRLER / TECHNICAL EDITORS

Merve ALTINTAŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

E-ISSN: 2718-0832

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi 2020 yılından itibaren yayın yapan uluslararası alan dizinlerinde taranan prestijli bir mesleki dergidir. LAMRe Journal, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü resmi yayın organıdır.

Dergimiz; online olarak Türkçe ve İngilizce dillerinde makale kabul eden, uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergimiz; yılda iki (2) sayı olarak elektronik ortamda (Ocak ve Temmuz aylarında) yayımlanır.

Ayrıca ek/özel sayı, konuya özel şekilde de yayımlanabilir.

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi'nde;

* Kütüphane ve Kütüphane Yönetimi,

* Arşivcilik,

* Müzecilik,

* Bilgi Yönetimi,

* Belge Yönetimi ve İşletimi,

* Bilimsel ve Kültürel Belleğin Korunması,

* Belgesel Mirasın Korunması

* Yönetim Bilişim Sistemleri,

* Tıbbi Dokümanyasyon ve Sekreterlik

* İletişim, İşletme, Yönetim-Organizasyon vb. alanlarındaki akademik araştırma, derleme ve saha/uygulama makalelerine yer verilir.

Library, Archive and Museum Research Journal

E-ISSN: 2718-0832

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe) is a prestigious professional journal that has been scanned in international indexes publishing since 2020. LAMRe Journal is the publication organ of Istanbul Medeniyet University Information and Document Management Department.

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe), Turkish and English language articles are accepted online and is an international peer-reviewed journal.

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe) is published electronically (January, July) as a second (2) issue per year. In addition, it can also be published as an additional/special issue, specific to the subject.

Library, Archive and Museum Research Journal (LAMRe);

- * Library and Library Management,
  - * Archives,
  - * Museums,
  - * Information Management,
  - * Records Management,
  - * Protection of Cultural and Scientific Heritage,
  - * Protection of Documentary Heritage.
  - * Management Information Systems,
  - * Medical Documentation and Secretarial
  - * Communication, Business, Management - Organization etc. academic research, compilation and field/application articles in their fields are included.
-

İNDEKSLENDİĞİ KAYNAKLAR

ASOS
indeks

idealonline

RİSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Academic
Resource
Index
ResearchBib

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Cosmos

EuroPub

ROAD
RESEARCH OF
ACADEMIC
SCIENTIFIC
JOURNALS

Index Medicine

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

TÜRKİYE ATIF DİZİNİ

ROOTINDEXING

ESJI
www.ESJIndex.org
Eurasian
Scientific
Journal
Index

Online Journal Platform
and Indexing Association
www.ojsa.org.tr

SIB

DRJI
Directory of
Research Journal
Indexing

ADVANCED SCIENCE INDEX

Scilit

EBSCO
Central & Eastern
European Academic
Source

Library
& Information
Science Source

academindex

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

1-27 Güler DEMİR

Kütüphanecilerde Teknostres: Transaksiyonel Stres Kuramı Bağlamında Bir Değerlendirme
Technostress in Librarians: An Evaluation in the Context of Transactional Stress Theory

28-53 Ömer DALKIRAN

Türk Millî Eğitim Sisteminde Yeni Bir Okul Kütüphanesi Türü: Sıfır Atık Kütüphaneleri Üzerine Bir Değerlendirme
A New Type of School Library in the Turkish National Education System: An Evaluation on Zero Waste Libraries

54-68 Özgür AKKUŞ, Yılmaz ÇIRACIOĞLU, Ayşe ERİKCİ

Macaristan Turan Kurultayında Yeni Müzecilik Anlayışı: Atilla Yurt Örneği
The New Perspective of Museology in the Hungarian Turan Congress: The Example of Atilla Yurt

69-80 Suat YILMAZ, Oya ÖZKANLI

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Kaynakçası: 1928-2018 Yılları Arasında Yayımlanmış Türkçe ve Türkçeye Çevrilmiş Kitaplar
Bibliography of Gastronomy and Culinary Arts: Books in Turkish and Translated Into Turkish Between 1928 – 2018 in Turkey

81-99 İdem KÜLEKÇİ

Liderlik ve Okuma Kültürü: Mustafa Kemal Atatürk Örneği
Leadership and Reading Culture: The Example of Mustafa Kemal Atatürk

İNCELEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

100-116 Ayşenur GÜNEŞ

Yetişkinlere Yönelik Kullanıcı Eğitim Programlarında Andragojik Yaklaşımın Önemi
The Importance of Andragogic Approach in Adult User Training Programs

DERLEME / REVIEW

117-131 Ozan KIRTAY

Sovyetler Birliği'nde Kitap Yasakları Özelinde Sansür Uygulamaları
Censorship Practices Specific to Book Bans in the Soviet Union

---

**Kütüphanecilerde Teknostres:
Transaksiyonel Stres Kuramı Bağlamında Bir Değerlendirme**

Technostress in Librarians:
An Evaluation in the Context of Transactional Stress Theory

Güler DEMİR *

ÖZET

Stresin bir alt boyutu olan teknostres, teknoloji kullanımının insan üzerinde doğrudan veya dolaylı biçimde oluşturduğu bilişsel, fiziksel ve ruhsal olumsuz etkidir. Kaygı ile beraber gelişen bu durum çözülmediği durumda, huzursuzluk, muhakeme hataları, düşük iş performansı ve benzeri birçok soruna neden olmaktadır. Günümüzde hemen her alanda kullanımı yaygınlaşan ve hızı ile çeşitliliği gittikçe artan bilgi ve iletişim teknolojileri, bir taraftan iş gücü ve zamandan tasarruf ile işlemlerin kolaylaşmasını sağlarken, bir taraftan da teknostresi yaratabilmektedir. Bu çalışmanın amacı teknostres ile teknostresi tetikleyen etmenleri kuramsal bir çerçevede irdelemek; bireysel farklılıkların stresörleri/stres uyaranlarını tehdit ya da tersine fırsat olarak algılamaya neden olması üzerine temellendirilen Transaksiyonel Stres Kuramı'nın tartışılması ve söz konusu kuramla ilişkilendirerek kütüphanecilerin yaşadığı teknostresi nedenleri ve başa çıkma önerileri ile beraber ele almaktır. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmış ve çalışmanın dayandığı veriler yerli ve yabancı literatürden elde edilmiştir. Ağırlıklı olarak yabancı literatürden yararlanılmasının nedeni yerli literatürde bu konunun yeterince ele alınmamış olmasıdır. Çalışma kapsamında önce teknostresi temellendirdiği için stres kavramı, stres kuramları ve daha sonra tarihsel arka planı ile beraber teknostres kavramı irdelenmektedir. Çalışmada, ayrıca, eğitsel, kültürel ve sosyal kurumlar olan kütüphanelerde yaşanan teknostresin örgüt boyutunda anlaşılması için bu sorun örgütsel bağlamda da ele alınmaktadır. Daha sonra, teknostresle başa çıkmada önemli bir kuram olduğu düşünüldüğünden, bu kavram Transaksiyonel Stres Kuramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Çalışmanın ana teması olan kütüphanecilerde teknostres ve başa çıkma yolları, literatürden örnekler verilerek ve yine Transaksiyonel Stres Kuramı çerçevesinde tartışıldıktan sonra, sonuç ve öneriler ile çalışma tamamlanmaktadır. Çalışma, konunun özellikle yerli literatürde benzeri biçimde incelenmemiş olması nedeniyle özgündür.

Anahtar Kelimeler: Stres, teknostres, Transaksiyonel Stres Kuramı, bilgi ve iletişim teknolojileri, kütüphaneciler.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, gulerdemir2009@gmail.com

ABSTRACT

Technostress, which is a sub-dimension of stress, is the cognitive, physical and psychological negative effects of the use of technology on people directly or indirectly. If this situation, which usually occurs associated with anxiety, is not resolved, it causes restlessness, judgement errors, low work performance and many similar problems. While information and communication technologies, which are widely used in almost every field of life today and whose speed and diversity are increasing day by day, facilitate transactions by saving labour and time, it also can create technostress. The purpose of this study is to examine technostress and the factors that trigger technostress in a theoretical framework; to discuss the transactional stress theory, which is based on the fact that individual differences cause stressors/stress stimuli to be perceived as threats or, conversely, as opportunities; and to address the technostress experienced by librarians with its causes and coping strategy suggestions in the context the said theory. In this study, document analysis, which is a qualitative research method, was used and the data of the study were obtained from domestic and foreign literature. The reason why foreign literature is mainly used is that this issue is not sufficiently addressed in the domestic literature. Within the scope of the study, firstly the concept of stress and stress theories as they ground technostress, and then the concept of technostress with its historical background is examined. The study also addresses this problem in an organisational context in order to make the issue understandable for libraries as educational, cultural and social institutions. Subsequently, this concept is handled within the framework of transactional stress theory, as it is considered to be an important theory for coping with technostress. The main theme of the study, technostress in librarians and their ways of coping, is discussed by giving examples from the literature, again within the framework of transactional stress theory, and the study is completed with conclusions and recommendations. The study is unique due to the fact that the subject has not been analysed in a similar way in the domestic literature.

Keywords: *Stress, technostress, Transactional Stress Theory, information and communication technologies, librarians.*

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz ve “Endüstri 4.0 ya da Sanayi 4.0”; “Bilgi Çağı”; “Dijital Çağ” ve daha birçok kavramla anılan çağda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişerek çeşitlenmesine ve yaşamın her alanına nüfuz etmesine tanık olmaktayız. Söz konusu gelişimin tıpkı diğer işletme, kurum ve kuruluşlar gibi bilgi merkezleri/kütüphaneleri de etkilemesi doğal bir sonuçtur. İnternet ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sonucunda bilgi kaynaklarının değişen, çeşitlenen formatlarda düzenlenmesi, dağıtımı, kullanımı ve paylaşımı sağlanmıştır. Yapay zekâ, nesnelerin interneti, uzman sistemler, bulut bilişim, robotlar, 3d yazıcılar, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve daha birçok yeni kavramla tanıştığımız bu çağda, gelişen teknolojiler örgütlerin işlevsellik ve etkinliğini olumlu yönde etkilediği gibi beraberinde bir takım sorunları da getirmiş ve getirmektedir. Hiçbir gelişmenin insandan bağımsız ele alınamaması gerçeğinden hareketle, söz konusu temel sorunlardan birinin insan ve teknoloji ve/ya da makine ilişkisi çerçevesinde gelişen süreçler olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, teknoloji kullanımının ve/ya da teknolojiye ilişkin taleplerin insan üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak oluşturduğu fiziksel, bilişsel, ruhsal ve davranışsal olumsuzluklara işaret eden teknostres kavramı ve sorunu, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu sorunun çözümlenmemesi hem birey hem de örgüt için verimliliğin azalması ve başarısızlığı getirecektir. Kütüphanelerin gün geçtikçe dijitalleştiği, yeni teknolojilerle donatıldığı ve bu gelişmelerin gelecekte de yaşanacağı varsayıldığında, teknostres yaşayan kütüphanecilere, bu sorunla baş etmede destek olunması gerekli görünmektedir.

Bu çalışmada, teknostres ve teknostresin kaynakları, bireysel farklılıkların odağa alındığı Transaksiyonel Stres

Kuramı çerçevesinde ele alınmakta, kütüphanecilerin yaşadığı teknostres ve teknostresle başa çıkmak üzere geliştirilen stratejiler de aynı kuram çerçevesinde tartışılmaktadır.

Çalışmanın vardığı sonuç, teknostresle başa çıkmada, kütüphanecilerin özgüven kazanmasına olumlu etki eden eğitim, teknolojiye seçicilik, işbirliği, fiziksel, bilişsel ve ruhsal rahatlama yolları, iş yükünün azaltılması vb. faktörlerin yararlılığını ortaya koymaktadır. Anılan faktörlerin, aynı zamanda, Transaksiyonel Stres Kuramı'nda öne çıkan bireysel farklılıkları azaltarak, dış uyaranlara/teknolojiye ilişkin tepkileri östrese/olumlu strese dönüştürecek güce sahip olduğu düşünülmektedir.

Stres Kavramı ve Stres Kuramları

Teknostres kavramının irdelenmesinden önce, kavramı temellendirdiği ve stresin bir alt boyutu olduğu için stres kavramının ve kuramlarının genel hatları ile açıklanmasında yarar vardır.

Sözcük anlamı ile stres, Latince "estricia"dan gelmektedir. Bu kavram, 17. yüzyılda felaket, bela, musibet, dert, keder, elem gibi anlamlarda kullanılmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda ise bu kavramın anlamı değişikliğe uğramış; güç, baskı, zor gibi anlamlarda objelere, kişiye, organlara ve ruhsal yapıya ilişkin olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da stres, bu tür güçlerin etkisi ile nesne ve kişinin biçiminin bozulmasına, çarpıtılmasına karşı bir direnç anlamında kullanılmaya başlamıştır (Güçlü, 2001, s. 92). Stres, tüm insanlık tarihi boyunca deneyimlenmiş, yaygın bir olgu olarak tüm dönemlerin literatüründe ele alınmıştır. Stresin insan topluluklarındaki yaygınlığının ve kapsayıcılığının nedeni, insanın sosyal, kişisel ve ekolojik çevresinin karmaşıklığı, insanın çevresindeki sorunlarla çoklu ve eşzamanlı etkileşimleri ve strese ilişkin nitelendirmelerdeki çeşitliliğidir (Shahsavarani, Abadi ve Kalkhoran, 2015, s. 230). Stres, gerçek ya da algılanan bir tehdide karşı hem psikolojik hem de fizyolojik bir tepkiyi temsil eden ve bir eylem ya da çözüm gerektiren durumu niteleyen bir kavramdır. Bilişsel, davranışsal ve biyolojik düzeylerde, sürekli ve kronik olduğunda sağlık üzerinde önemli olumsuz etkilere yol açan bir tepkidir (Linden, 2005; akt. Chen, 2017, s. 7). Dolayısıyla stres, yaşam üzerimizde baskı oluşturduğunda oluşan durum ve aynı zamanda bu durumun bize hissettirdikleridir (Chen, 2017, s. 7). Smith (2002, s. 18), stresin tek başına bir semptom, olay ya da sorun olmayıp; altı tür değişkenin karmaşık bir kombinasyonu olduğuna işaret etmektedir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- 1- Stresörler (stres yaratan olaylar veya durumlar);
- 2- Çarpıtılmış stresli değerlendirmeler;
- 3- Fizyolojik uyarılma;
- 4- Tıbbi ve duygusal sıkıntı;
- 5- Psikolojik işlevsellikte azalma;
- 6- Başa çıkma eksiklikleri.

Smith'in (2002, s. 18) bir otobüs şoförünün yaşadığı deneyime ilişkin anlatısı, bu altı değişkenin etkileşimli kombinasyonuna örnek olduğu ve yaşanan her deneyim bir değişkenle eşleştirildiği için dikkate değerdir. Söz konusu stres ve etmenleri şoför tarafından aşağıdaki gibi anlatılmaktadır:

Stres benim kaçık patronum. Bana hiç saygı göstermiyor. Dün yaşlı bir kadının otobüsten inmesine yardım ettim ve bu benim programımı 30 dakika yavaşlattı (stresör). İşimi geç bitirdiğimde, patronum ilk önce ne olduğunu dahi sormadan beni eleştirdi. Kendimi gerçekten kötü hissettim. İşimi kaybedeceğimden ve herkesin zamanımı boşa harcadığımı düşüneceğinden emindim (çarpıtılmış stresli değerlendirme). Karnum ağrımaya başladı (fizyolojik uyarılma), ülserim harekete geçmeye başladı (tıbbi sıkıntı). Kendimi gerçekten üzgün ve depresif hissettim (duygusal sıkıntı). Ertesi gün isteyken aklım işimde değildi ve normalden daha yavaş araç kullandım (psikolojik işlevsellikte azalma). Cuma günü izin aldım ve barda vakit geçirdim, ancak bu işe yaramadı (başa çıkma eksikliği).

Stres kavramının ne olduğu, nasıl geliştiği ve sağlığa nasıl etkiler yaptığı gibi konulara ışık tutmak üzere birçok kuram geliştirilmiştir. Dış uyaran ya da talepler (stresörler) ve bedensel süreçler (stres) arasındaki spesifik ilişkiye odaklanan kuramlar iki farklı kategoride gruplandırılabilir: fizyoloji ve psikobiyolojiye dayanan 'sistemik stres' yaklaşımları (Selye 1976 ve diğerleri) ve bilişsel psikoloji alanında geliştirilen 'psikolojik stres' yaklaşımları (Lazarus 1966, 1991, Lazarus ve Folkman 1984, McGrath, 1982; akt. Krohnea, 2002). Stres kuramları, daha yaygın olarak, genel hatları ile biyolojik, çevresel, psikolojik, sosyal ve sistemsel kuramlar biçiminde kategorize edilmektedir (Rice, 1999; akt. Sığırı, 2007, s. 187; Yurtsever, 2009, s. 81-87). Biyolojik stres kuramları çerçevesinde, genetik yapısal kurama vurgu yapılmakta; strese karşı gösterilen direncin kişinin kendi genetik yapısıyla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Yüksel, 2014, s. 115). Bu kuram bağlamında bir görüş, evrimin, stresli uyaranlara karşı insanların fizyolojik tepkilerini adapte ederek onları stres faktörlerine karşı hazırladığı biçimindedir. Selye (1951; akt. Hektor, 2017, s. 3), stresli uyaranlara verilen tepkinin her zaman "Genel Adaptasyon Sendromu (GAS)" adını verdiği aynı örüntüyü izlediğini savunmuştur. Genel Adaptasyon Sendromu, fizyolojik veya psikolojik, vücudun strese yanıt vermesi sırasında maruz kaldığı süreçtir. İşlem üç aşamadan oluşur: Alarm, direnç ve tükenme. Alarm tepkisi, beyinin temel yaşam belirtilerinden (kalp atışı, sindirim vb) sorumlu olan hipotalamik-pituitar-adrenal ekseninin aktif duruma gelmesi ve stresle ilgili hormonların kana karışması ile görülen seri değişimleri (kan basıncının artması, sindirimin yavaşlaması gibi) içermektedir. Hormonların etkisiyle vücutta görülen bu değişimler, kişiyi stresörler karşısında savaşmaya ya da uzaklaşmaya hazırlar. İkinci aşama olan direnç aşaması, hem olumlu hem olumsuz adaptasyonu içerebilmektedir. Kişi stresi bertaraf edebilmekte, stresle baş edebilmekte ya da strese alışabilmektedir. Böylece kişinin biyolojik sistemin dengelendiği (homeostasis) durumuna dönmesi ya da sürekli bu mücadele durumundan dolayı hastalıklara açık hale gelebilmesi olasıdır. Tükenmişlik aşamasında ise stres durumu kronikleşerek yaşam kalitesini ve fonksiyonlarını olumsuz etkilemekte ve zararlı duruma gelmektedir (Arıkan, 2021, s. 138). Diğer bir yaklaşım olan, çevre etkileşimi modeline göre, çevresel stresörler ile kişiyi strese yakın kılan faktörler arasında bir etkileşim

gerçekleşmektedir. Çevresel stres, kalabalık, hava kirliliği, sanayileşme vb. çevresel olaylara bağlanmaktadır. Psikolojik stres kuramları kategorisinde yer alan “psikodinamik modelde”, stres ‘anksiyete’ kavramı ile özdeşleştirilmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, stres kaynakları tehlike sinyalleri ve ruhsal çatışmalardır. Psikolojik stres kuramları çerçevesinde bir diğeri olan “öğrenme kuramı”, deneye dayalı bir modeldir ve biyolojik davranışçı bir bakış açısını yansıtmaktadır (Rice, 1999; akt. Akman, 2004, s. 54; Sığı, 2007, s. 178; Yüksel, 2014, s. 115). Öğrenme modeli, stresi klasik ve edimsel koşullama ya da her ikisinin birleşimi biçiminde açıklamaktadır (Akman, 2004, s. 48). Özellikle Lazarus’un altını çizdiği psikolojik kurama göre stres, içsel ya da dışsal bir tehlikenin algılanması ile oluşan bilişsel bir değerlendirmedir. Bu noktada, Lazarus ve Folkman’ın Transaksiyonel (ya da Etkileşimsel) Stres Kuramı, en yaygın kabul gören psikolojik kuramdır. Bu kuram, stresörleri bireyin tamamen dışında gerçekleşen etmenler olarak değerlendirmemektedir. Stres bireysel farklılıklara ya da bir diğer deyişle bireyin incinebilirliği ve savunma sisteminin yeterliğine bağlı olarak deneyimlenmektedir (Yöndem, 2015, s. 8). Sosyal stres kuramı ise, dezavantajlı sosyal statüye sahip kişilerin stres faktörlerine maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu ve bu kişilerin sınırlı psikososyal başa çıkma kaynaklarına sahip oldukları için strese karşı daha savunmasız olduklarını savunmaktadır ki bu da daha yüksek düzeyde ruhsal hastalık riskine yol açmaktadır (Mossakowski, 2014). Son olarak, sistem yaklaşımı (ya da kontrol kuramı), diğer kuramların bir alternatifi olarak ortaya çıkmıştır. Kuram, Norbert Wiener’in “kendi kendine yeterli sistemler” anlamındaki “sibernetik” alanına ilişkin araştırmalarına dayanmaktadır. Söz konusu kurama göre, stresin tanımlanması, referans değer ile karşılaştırma değeri arasındaki uyumsuzluktur. Sibernetik sistemler içinde buldukları anlık durumları bir referans noktası ile karşılaştırmakta ve eğer herhangi bir sapma varsa düzeltmek üzere harekete geçmektedirler. Referansa uyulup uyulmadığı bilgisi ise geri bildirim olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla, sistemde dengesizliğe yol açan durumlar, stres kaynaklarıdır (Sığı, 2007, s. 178). Bu yaklaşıma göre, insandaki fiziksel belirtiler (stres), bedensel sistemde bazı şeylerin ters gittiğine, dengenin tekrar kurulması gerektiğine ilişkin bir uyarıdır. Böyle bir durumda sistem, stres tepkisi aracılığıyla tekrar denge kuruluncaya ya da patolojik de olsa yeni dengeler oluşturuncaya değin işleyecek bir süreci başlatır (Haktanır, 2016, s. 10).

Tarihsel Arka Planı ile Beraber Teknostres Kavramı

Weil ve Rosen (1997; akt. Çoklar ve Şahin, 2011, s. 172) tarafından teknoloji kullanımının insan davranışı, düşüncesi, tutumu ve psikolojisi üzerindeki doğrudan veya dolaylı olumsuz etkisi olarak tanımlanan teknostres, stresin bir alt boyutudur. Teknostres kavramı ilk olarak 1984 yılında teknostres araştırmaları alanında bir öncül olan Craig Brod tarafından ortaya atılmış ve “Technostress: The Human Cost of the Computer Revolution” adlı kitabında şu şekilde tanımlanmıştır: “yeni bilgisayar teknolojileriyle sağlıklı bir şekilde başa çıkamamaktan kaynaklanan modern bir adaptasyon hastalığı”. Bu sorun kendisini iki farklı ama birbirleriyle ilişkili şekilde göstermektedir: bilgisayar teknolojisini kabul etme mücadelesi ve bilgisayar teknolojisiyle aşırı özdeşleşmenin daha özel bir biçimi. Brod, teknostresin belirtilerinden birinin kaygı olduğu görüşündedir. Kaygı; sinirlilik, baş

ağrısı, zihinsel yorgunluk, depresyon, kâbuslar, panik, direnç ve çaresizlik hissi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Teknostresi yaşayanların ifadelerine göre kaygı, çözümlenmediği durumda, muhakeme hatalarını ve düşük iş performansını artırabilmektedir. Teknostresin sonuçları arasında iş tatmininin, örgütsel bağlılığın ve üretkenliğin azalması yer almaktadır. Brod'un görüşlerine göre teknostres psikosomatik bir hastalık olarak kabul edilmektedir (Chen, 2015, s. 732). Bu kavram, 1997 yılında iki Amerikalı psikolog, Larry Rosen ve Michelle M. Weil'in 16 yıl süren çalışmaları sonucunda, "TechnoStress: Coping with Technology @ Work @Home @Play" adlı kitapta revize edilmiş ve genişletilmiştir. Rosen ve Weil, analizlerinde teknostresin anlamını "doğrudan veya dolaylı olarak teknolojinin neden olduğu tutumlar, düşünceler, davranışlar veya psikoloji üzerindeki herhangi bir olumsuz etki"yi ifade edecek şekilde genişletmiştir (Weil ve Rosen, 1997; akt. Chiappetta, 2017). Weil ve Rosen (1997; akt. Tacy, 2016, s. 3) teknostresin, bireylerin teknoloji kullanımıyla ilgili fiziksel, sosyal ve bilişsel gereksinimler gibi teknolojiye uyum sağlama süreçleriyle baş edemedikleri zaman ortaya çıkan bir uyum sorunu olduğunu belirtmektedir. Kavram, Clute (1998) tarafından ise teknolojik ekipman kullanımından duyulan kaygıyı ya da bilgisayarla aşırı özdeşleşmeyi içeren psikosomatik bir hastalık olarak tanımlanmaktadır.

Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan & Ragu-Nathan (2007; akt. Das, 2019) teknostresin yaratıcıları olarak bilinen beş bileşeni tanımlamıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Tekno-aşırı yüklenme (techno-overload): BİT kullanıcılarının daha hızlı ve daha uzun süre çalışmaya zorlandığı bir durum.
- Tekno-istila (techno-invasion): BİT kullanıcılarının kendilerine her an ulaşabileceğini veya sürekli "bağlantıda" olmaları gerektiğini hissettikleri ve bu durumun işle ilgili ve kişisel bağlamlar arasında bulanıklığa neden olduğu bir durum.
- Tekno-karmaşıklık (techno-complexity): BİT kullanıcılarının BİT ile ilgili karmaşıklık nedeniyle becerilerinin yetersiz olduğunu düşündükleri bir durumdur. Sonuç olarak, BİT'in çeşitli yönlerini öğrenmek ve anlamak için zaman ve çaba harcamak zorunda kalırlar.
- Tekno-güvensizlik (techno-insecurity): BİT kullanıcılarının ya yeni BİT'in kendilerinin yerini alması ya da BİT konusunda daha iyi olan diğer kişilerin kendilerine tercih edilmesi nedeniyle işlerini kaybedeceklerine ilişkin tehdit hissettikleri bir durumdur.
- Tekno-belirsizlik (techno-uncertainty): BİT'in sürekli değişmesi ve güncellenmesi ya da yenilenmesine ilişkin gereksinim nedeniyle BİT kullanıcılarının kendilerini belirsizlik içinde ve tedirgin hissettikleri bir durumdur.

Diğer araştırmacılar tarafından teknostres ile eş anlamlı olarak kullanılan diğer terimler arasında, teknofobi, bilgisayar fobisi, bilgisayar kaygısı ve bilgisayar stresi yer almaktadır (Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan & Ragu-Nathan, 2007; akt. Das, 2019).

Örgütsel Bağlamda Teknostres ve Teknostres Yönetimi

Örgütsel bağlamda teknoştes, bireyin organizasyonel görevlerde modern bilgi ve teknoloji sistemlerinin kullanımından dolayı ortaya çıkan stres fenomeni biçiminde açıklanmaktadır (Ayyagari, Grover ve Purvis, 2011, s. 832; akt. Erer, 2021, s. 81). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin çalışma ortamlarına girmesi, bireysel çalışanlar (yorucu görevlerin otomasyonu vb.) ve bir bütün olarak kuruluşlar (azaltılmış iş çevrim süreleri, maliyet tasarrufu ve inovasyonlar vb.) için birçok faydaya yol açmıştır. Ancak, günümüzde birçok kuruluşta BİT kullanımı artarken, stresin tüm iş yerlerinde görülen bir olgu olduğu da kabul edilmektedir. İronik biçimde, bir yandan BİT'in iş stresini etkili bir şekilde azaltma potansiyeline sahip olup olmadığı tartışılırken, araştırmacılar BİT'in yeni bir iş stresi kaynağı olarak hareket etme potansiyeline de işaret etmeye başlamışlardır (Fischer ve Riedl, 2015, s. 1453). Teknolojilerin yoğun biçimde yaygınlaşması ile beraber birçok kuruluş bu teknolojilerin nasıl tanıtılacağı konusunda sorunlar yaşamaya başlamıştır. Karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, yeni teknolojinin iş süreçleri ve çalışanların verimliliği üzerindeki etkisidir. İşyerinde yeni bir teknolojinin uygulanması çok boyutlu bir sorundur. İş yerindeki stres ve teknoştes, çalışanların sağlığı ve refahı üzerinde zararlı bir etkiye sahip olmanın yanı sıra iş yeri verimliliği ve karlılığı üzerinde de olumsuz bir etkiye sahiptir (Tralagba ve Akpan, 2019, s. 598). Kurumsal ortamlarda, çalışanların dizüstü bilgisayar, akıllı telefonlar gibi cihazların yardımıyla internet, e-postalar, cep telefonları, kısa mesajlar ve fakslar gibi farklı kaynaklar aracılığı ile gerçekleştirilen birden fazla görevi yerine getirmesi yaygındır. Bu durumda çalışanlar kendilerini bilgiye boğulmuş hissetmekte ve artan işlem gereksinimleriyle başa çıkmak için daha hızlı çalışmaya zorlanmaktadır. Bu durum stres yaratabilmekte ve kullanıcıların düş kırıklığına uğramasına neden olabilmektedir. BT'nin (bilgi teknolojileri) karmaşıklığı ve değişkenliğinin daha fazla çalışma gerektirdiği, aşırı çoklu göreve yol açtığı ve teknolojik sorunlar ve hataların da eşlik ettiği durumlarda teknolojiye yönelik olumsuz tepkileri yaratan bu durum teknoştes olarak adlandırılmaktadır (Koo ve Wati, 2011, s. 339-340).

Bir örgütte çalışanları etkileyen farklı stres kaynakları bulunabilir. Bu kaynaklardan bazıları, işyükünün fazlalığı; zamanın sınırlılığı; denetimin sıkı ve yakından olması; yetkinin sorumlulukları karşılamada yetersizliği; politik atmosferin güvensizliği; rol belirsizliği; örgüt ve bireyin değerleri arasındaki uyumsuzluk; engellenme; rol çatışması; sorumlulukların yarattığı kaygı; çalışma koşulları; insan ilişkileri ve yabancılaşma biçiminde sıralanabilir (Pehlivan, 2000; akt. Güçlü, 2001, s. 98). Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş yaşamında yoğun kullanımının stres faktörlerini farklı bir boyuta taşıması ile yoğunlaşan teknoştesi tetikleyen nedenler ise çok çeşitli ve karmaşıktır. Bunlar, daha önce de değinilen, tekno-aşırı yüklenme (iş yükünün çoğalması, aşırı bilgi yükü, teknik beceri talebinin artması vb.), tekno-karmaşıklık (yeni teknolojilerin karmaşıklığı, yeni teknolojiler karşısında bilginin yetersiz kalması ve teknolojik becerileri geliştirmeye zaman bulamama), tekno-belirsizlik (teknolojideki hızlı değişimler, değişen teknolojiler karşısında sürekli öğrenme ve gelişme durumunda olma, düzenli olarak yazılım ve donanım değişikliğinin yapılması vb.) ve diğer nedenler (internet bağlantısının yavaşlığı ya da kopması, müşterinin/kullanıcının teknolojiyi kullanamaması ve bilgilerin çalınma riskine karşı sürekli

güvenlik önlemlerinin alınması) olarak sıralanabilir (Erer, 2021, s. 87).

Teknostresin iş gücündeki olumsuz etkisi, yaş, cinsiyet, BİT eğitimi, çalışma ortamı ve iş ortamı gibi farklı faktörlerle de ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda, bazı geçmiş araştırmalar, daha yaşlı ve daha deneyimli çalışanların, BT karmaşıklığının artmasıyla görevlerini yerine getirirken daha büyük zorluklar yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır (Rey-Merchán ve López-Arquillos, 2022, s. 2). Benzer biçimde, Hanif, Naeem ve Bhatti (2021) tarafından Pakistan, Pencap'daki üniversite kütüphanelerinde çalışan kütüphanecilerin teknolojiye karşı direnci ve teknostres durumlarını ölçen çalışmada, yaş değişkeninin belirleyici olduğu; yaşı daha ileri olan bireylerin teknolojiye daha fazla direnç gösterdiği ve teknostres yaşadığı saptanmıştır. Damarin'ın (1992, s. 364-365; akt. Binark, 1999, s. 88) verdiği bilgilere göre ise iş yaşamında enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını irdeleyen çalışmalarda, kadınlardaki teknostres, teknofobi ya da bilgisayar endişesi, matematik korkusu gibi konular da tartışılmıştır. Kadınların yaşadıkları teknostres ya da teknofobinin (technophobia), kaynağı, enformasyon teknolojilerinin erkeklere yönelik ve erkekler tarafından kullanılan araçlar olduğu, bu nedenle kadınların başarılı ve etkili bir şekilde teknolojileri kullanamayacakları biçimindeki önyargıdır ve bu önyargı bilgisayar kaygısı (computer anxiety) üzerine temellenmektedir.

Teknostresi tetikleyen en yaygın etmenlerden biri değişimdir. Değişim, bir şeyin herhangi bir durumdan başka bir duruma, konuma ya da düzeye geçişini ifade eden bir kavramdır. Örgütler bağlamında değişim, kişilerin ya da nesnelerin yerlerinin değiştirilmesi, yeni teknolojilerin öncekilerin yerlerini alması veya bireysel bilgi ve becerilerin olduğundan başka bir düzeye taşınması olarak ifade edilebilir (Taşlıyan ve Karayılan, 2011, s. 254).

Teknostres hangi stresörlere/etmenlere bağlı olursa olsun, tıpkı diğer stres türleriyle başa çıkmayı kolaylaştıran stratejiler gibi çeşitli başa çıkma stratejileri yardımıyla yönetilebilir. Yoga, meditasyon, spor vb. aktivitelerle zihinsel ve fiziksel rahatlama, yeni teknolojiler konusunda eğitim, kullanıcı dostu yazılımlar, teknolojinin yaşamın bazı yönlerinde fazla kullanımını kısıtlama gibi yöntemler (Chiappetta, 2017) bu anlamda dikkate alınmalıdır. Çağımızda deneyimlenen hızlı değişimlere uyum sağlanması için işletme yöneticilerinin hem bireylerin verimliliklerinin artırılması hem de organizasyonel etkinliğin korunması bağlamında teknostresin stratejik açıdan yönetilmesine önem vermesi gerekmektedir (Özbozkurt, 2019). İşyerinde işin yeniden düzenlenmesi ve iş yükünün zaman çizelgelerine ve ekstra çalışma alanlarına uygun bir şekilde makul olarak dağıtılması önemlidir. İyi bir strateji, teknostres risk değerlendirmesi ve elektromanyetik alanlarla ilişkili hasarlar konusunda çalışanların eğitiminin artırılması gibi uygulamaları içermelidir (Chiappetta, 2017). Teknostres gibi işle ilgili tüm stresler, işin yeniden tasarlanması, iyileştirilen sosyal destek ve harcanan çabanın makul bir karşılığının olması ile önlenilmekte ya da giderilebilmektedir. Çalışanların eğitilmesi ve/ya da aşırı iş yükü ve benzerlerinden kaçınılması gibi noktalar bu konuda temeldir (Rubén, 2022, s. 2).

Teknostres kavramına ilişkin olumsuz çağrışımların yoğunluğuna karşın, tıpkı stres ya da kaygı gibi, belli koşul ve ölçülerde farklı algılarla deneyimlendiğinde bireylerin adaptasyon ve verimliliğini artırdığı gerçeği, teknostres

yönetiminde dikkate alınması gereken bir noktadır. Özellikle “Transaksiyonel Stres Kuramı” bu çerçevede önemsenmesi gereken bir bağlamdır.

Transaksiyonel Stres Kuramı Bağlamında Teknostres

Teknostres kavramı, ilk olarak Brod (1984) tarafından kullanıcıların bilgi sistemleri (IS: Information Systems) ile başa çıkamamasının olumsuz bir etkisi olarak ortaya atılmış olsa da teknostresin yalnızca olumsuz değil, aynı zamanda olumlu etkilerinin de olduğunu vurgulayan ve kökleri Transaksiyonel/Etkileşimsel Kuram’a (Transactional Theory) dayanan araştırmalar bulunmaktadır (Lazarus & Folkman, 1984; Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019; Weinert, Pflügner ve Maier, 2020; Abuzant, Sabbah ve Ghanem, 2022, s. 41).

Transaksiyonel Stres Kuramı, strese karşı bireysel farklılıklardan kaynaklanan farklı tepkilere işaret eden psiko-bilişsel bir kuramdır. Bu kuram, bir takım olay ya da etmenlerin herkes tarafından stres yaratıcı olması algısı ve bireysel farklılıkların göz ardı edilmesine karşı alternatif olarak üretilmiştir (Lazarus ve Folkman, 1984). Stres çevresel girdide bağımsız olarak bulunmamakta, kişinin bu girdi ve talepleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmesinde ve aynı zamanda kişinin gündemlerinde (inançlar, taahhütler, hedefler vb.) ve rahatlamak için bu talepleri karşılama, hafifletme veya değiştirme yeteneklerinde yatmaktadır (Lazarus, DeLongis, Folkman ve Gruen, 1985, s. 770). Dolayısıyla stres yönetimi sübjektif bir çerçevede gerçekleşmekte; çevresel girdilere ilişkin taleplerin değerlendirilmesine bağlı olarak olumlu ya da olumsuz stresle karşılanabilmektedir. Lazarus ve Folkman’e (1984, s. 293) göre, Transaksiyonel Model bağlamında, kişi çevresi ile dinamik, karşılıklı ve çift yönlü bir ilişki içindedir. Stres bağlamında bu süreci Lazarus ve Folkman (1984, s. 33-34, 53) üç tür bilişsel değerlendirme ile açıklamaktadır; “birincil değerlendirme”, “ikincil değerlendirme” ve “yeniden değerlendirme”. Birincil değerlendirme, karşılaşılan bir olay ya da durumun ilgisiz, iyi-pozitif/olumlu veya stresli olduğu yargısından oluşur. Stresli değerlendirmeler üç şekilde olabilir: zarar/kayıp, tehdit ve meydan okuma. Zarar/kayıp, kişinin hâlihazırda maruz kaldığı zararı; tehdit, beklenen zarar veya kayıpları; meydan okuma ise ustalık veya kazanç olasılığı taşıyan olayları ifade eder. Tehdit ve meydan okuma ya da baş etme eş zamanlı olarak ortaya çıkabilmekte ve birbiriyle ilişkili olsalar da ayrı yapılara sahip bulunmaktadır Dahası, tehdit ve meydan okuma arasındaki ilişki bu iki olgunun karşılaşması sürecinde değişim gösterebilmektedir. Örneğin bir tehdit, bireyin durumu daha iyimser bir şekilde görmesini sağlayan bilişsel başa çıkma çabaları veya birey ile çevre arasındaki ilişkiyi daha iyi hale getiren ortamdaki değişiklikler nedeniyle tehditten çok zorluk olarak değerlendirilebilir. İkincil değerlendirme, uyarılar ve/ya da talepler karşısında neyin yapılabileceğine ilişkin yargıda bulunmaktadır. Belirli bir başa çıkma seçeneğinin olması gerekeni gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği, belirli bir strateji veya stratejiler kümesinin etkili bir şekilde uygulanıp uygulanamayacağı ve diğer iç ve/veya dış talepler ve kısıtlamalar bağlamında belirli bir stratejinin kullanılmasının sonuçlarının değerlendirilmesini içerir. Yeniden değerlendirme ise çevreden ve/veya kişiden gelen yeni bilgilere dayalı olarak değişen/güncellenen değerlendirmeyi ifade eder. Yeniden değerlendirmeler zaman zaman bilişsel başa çıkma çabalarının sonucunda oluşur; bunlar savunmacı

(defensive) yeniden değerlendirmeler olarak adlandırılır ve yeni bilgilere dayalı yeniden değerlendirmelerden ayırt edilmesi genellikle zordur (Lazarus ve Folkman, 1984, s. 53). Lazarus ve Folkman (1984, s. 326), Transaksiyonel Model ile ilişkilendirdikleri süreç bağlamında, ayrı birer unsur olan kişi ve çevrenin bir araya gelerek değerlendirme yoluyla yeni anlamlar oluşturduğunu ileri sürmektedir. Örneğin tehdit, kişi ve çevre faktörlerine ayrı ayrı değil, belirli bir işlemde her ikisinin entegrasyonuna atıfta bulunur. Transaksiyonel Model, statik ve yapısal olan geleneksel modellerin aksine süreç ve değişimle ilgilenir. Süreç çalışması, genel olarak bağlamda ne olduğuna değil, belirli bir bağlamda gerçekte ne olduğuna bakmayı içerir. Özetlemek gerekirse, söz konusu kuram çerçevesinde, stresli talepler, kazanç veya kayıp değerlendirmesine bağlı olarak bir meydan okuma (challenge) veya engel (obstacle) olarak değerlendirilebilir. Performans çıktısı, taleplerin sübjektif değerlendirmesine bağlı olup, stresörler kimilerinde mücadele şevkini yaratırken kimilerinde baskı oluşturmaktadır.

Stres ve Başa Çıkma Kuramı'nın temelini oluşturan stres, geleneksel olarak ya bir laboratuvar şoku ya da iş kaybı gibi kişinin başına gelen ve genellikle stresör olarak adlandırılan bir uyarıcı ya da fizyolojik uyarılma ve olumsuz duygulanım, özellikle de kaygı ile karakterize edilen bir tepki olarak tanımlanmıştır. Richard Lazarus 1966 yılında yazdığı "Psychological Stress and the Coping Process" (Lazarus, 1966) adlı kitabında, stresi, kişi ve çevre arasında kişisel olarak önemli görülen ve başa çıkma kaynaklarını zorlayan ve/ya da aşan bir ilişki olarak tanımlamıştır. Bu tanım, Stres ve Başa Çıkma Kuramı'nın temelini oluşturmaktadır (Lazarus ve Folkman, 1984; akt. Folkman, 2013).

Transaksiyonel Stres Kuramı'na dayanılarak açıklanan teknostres, teknostres stresörleri ya da etmenleri (technostressor), kullanıcı tepkileri ve sonuçlardan oluşan etkileşimli bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Teknostres stresörleri, teknolojiyle ilgili olup psikolojik ve fizyolojik kullanıcı tepkilerine ve dolayısıyla davranışsal sonuçlara yol açan uyarıcılardır. Psikolojik kullanıcı tepkileri, bir teknostres uyarımına verilen psikolojik tepkileri yansıtır. Fizyolojik kullanıcı tepkileri kardiyovasküler, biyokimyasal ve gastrointestinal semptomlar gibi teknostres uyarımlarına verilen bedensel tepkileri içerir. Çoğunlukla otonom sinir sistemini harekete geçiren ve duygusal terleme, kan basıncı, göz bebeği büyümesi, daha hızlı kalp atışı ve kortizol seviyesinde artış ile kendini gösteren fizyolojik uyarılma olarak anlaşılmaktadır. Davranışsal kullanıcı tepkileri ise teknostres uyarımlarına karşı düşük görev performansı gibi davranışsal tepkileri içerir (Weinert, Pflügner ve Maier, 2020, s. 80). Tarafdar, Cooper ve Stich'e (2019, s. 3) göre, teknostres, bireyi zorlayan talepler veya teknostres stresörleri olarak değerlendirilen, buna karşılık olarak başa çıkma davranışlarını harekete geçiren ve birey için olumsuz psikolojik, fiziksel ve davranışsal sonuçlara yol açan teknolojik çevresel koşulların varlığından oluşan bir süreçtir. Teknolojik çevre koşulları ile teknostres stresörleri arasındaki ilişki ile teknostres stresörleri ile başa çıkma davranışları arasındaki ilişki ağı, teknostres kavramının çerçevesini oluşturmakta ve köklerini de Transaksiyonel Kuram'da bulmaktadır. Tarafdar ve diğerleri (2019, s. 1), teknostresin belli koşullarda olumlu etkilere de dönüştürülebileceği yönünde bir argüman üretmişlerdir. Argümanları, 'teknostres üçlüsü' (technostress trifecta) diye niteledikleri bir çerçeve kapsamında

biçimlenmektedir. Söz konusu üç öge, tekno-östress ya da tekno olumlu stres (techno-eustress); tekno olumsuz stres (techno-distress)¹ ve teknostres için Bilgi Sistemleri (IS=Information Systems) tasarım ilkeleridir. Yazarlara göre, teknostres olgusunda bilgi sistemlerinin rolünün stres yaratıcı olarak sınırlandırılması yerine, uygun tasarım yoluyla teknostresin olumlu etkilerinin artırılması ve olumsuz etkilerinin azaltılması olasıdır. Teknostres, yeterli koşullar sağlandığında, olumsuz sonuçların aksine, iş yerinde daha fazla etkinlik ve inovatif/yenilikçi yapı, girişimcilik gibi olumlu sonuçlara yol açabilmektedir.

Strese ilişkin olumsuz çağrışımın yaygınlığına karşın, stres, olumlu haliyle, biyopsikososyal sağlığı iyileştirebilmekte ve performansı artırabilmektedir. Ayrıca, çevredeki uyaranlara karşı motivasyon ve adaptasyon sağlamayı kolaylaştırdığından, önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, yüksek stres seviyelerinin biyolojik, psikolojik ve sosyal sorunlara ve hatta ciddi zararlara neden olabileceği de unutulmamalıdır (Shahsavarani, Abadi ve Kalkhoran, 2015, s. 230). Transaksiyonel Stres Kuramı ya da bir diğer deyişle Transaksiyonel Stres ve Başa Çıkma Kuramı (TTSC), zararları, tehditleri ve zorlukları yorumlamak için değerlendirmelere odaklanan bir çerçevedir. Bu değerlendirmenin ürünü veya sonucu, stresli durumlarla başa çıkmak için kullanılan sürecin bir tanımıdır. Stres farklı şekillerde yaşanmakta; düşünceler, hisler, davranışlar ve duygularla kendini yansıtmaktadır. Stresin kaynakları genellikle dış faktörlerdir. Öte yandan, bir kişinin yaşadığı stres seviyesi, durumu nasıl algıladığına bağlıdır. Teknostresin yönetimi ve olumlu bir biçimde yönlendirilmesinde, sürecin, kontrol edilebilir durumlardaki zorluklar; kayıp beklenen tehditler ile hasar gerçekleşikten sonra meydana gelen hasar veya kayıplar bağlamında ele alınması önemlidir (Toolshero, 2022).

Transaksiyonel Stres Kuramı Çerçevesinde Kütüphanecilerde Teknostres ve Başa Çıkma Yolları

İçinde bulunduğumuz çağda yaşanan teknolojik devrim, kütüphanelerin işleyişinde pek çok değişikliğe yol açmıştır. Söz konusu devrim, işlerin daha hızlı ve verimli bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamasına karşın, birçok kütüphane profesyoneli değişim ve belirsizlik içerdiği için teknolojinin uygulanmasından rahatsız olabilmektedir. Sonuç olarak, teknostres olarak bilinen ve kütüphanelerin faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek ek stres geliştirmektedirler (Mahalakshmi ve AllySornam, 2013, s. 165). Teknolojinin zaman kazandırıcı niteliği ve sağladığı kolaylıklar bir taraftan da kütüphanecilerin işyerlerinde neler yapabileceklerine ilişkin beklentileri artırmıştır. Genel olarak, kütüphanecilerin durmaksızın değişen bir ortama ayak uydurması ve hatta üretkenlik

---

¹“Eustress” kavramı, olumlu strese, “distress” kavramı ise olumsuz strese işaret etmektedir. Olumlu stres, kişinin sahip oldukları ile istedikleri arasındaki boşluk çok fazla açılmadığı zaman ortaya çıkar. Hedef ulaşılamayacak kadar uzakta değildir ancak yine de kişinin başa çıkabileceğinden biraz daha fazladır. Bu durum, hedef görünürde olduğu için meydan okumayı ve motivasyonu teşvik eder. Meydan okumanın işlevi, kişiyi gelişime ve hedefe doğru motive etmektir. Olumsuz stres ise olumsuz etkileri olan ve en sık söz edilen stres türüdür. Bireyin işlevsellik düzeyini etkileyen hoş olmayan hisleri veya duyguları tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir; başka bir deyişle, günlük yaşam aktivitelerine etki eden psikolojik bir rahatsızlıktır. Psikolojik Olumsuz Stres (Psychological Distress), çevreye, başkalarına ve kişinin kendisine ilişkin olumsuz görüşlerle sonuçlanabilmektedir (Sivasubramanian, 2016, s. 12).

anlamında daha yüksek bir performans sergilemeleri ve bir yandan da teknik becerilerini sürekli olarak yenilemeleri beklenmektedir (Laspinas, 2015, s. 206).

Literatürde yer alan kütüphanecilerin yaşadığı teknostres ve bunu tetikleyen etmenler ile başa çıkma stratejilerine ilişkin çalışmalara (Jones, 1988; Kupersmith, 1992; Jones, 1999; Aghwotu ve Owajeme, 2010; Isiakpona ve Adebayo, 2011; Kwanya, Stilwell ve Underwood, 2012; Mahalakshmi ve AllySornam, 2013; Shahrabi, Ghiasii ve Limooni, 2015; Yebowaah, Banleman ve Pwadura, 2017; Chauhan, 2018; Das, 2019; Hongo, Kwanya ve Kiplang, 2019; Panda, 2020) bakıldığında, yeni teknolojilerin hızla yayılması ile beraber kütüphanecilerin bireysel farklılıkları ile beraber teknostresi farklı düzeylerde yaşadığı ve araştırmalara daha çok üniversite kütüphanelerinde çalışanların konu olduğu fark edilmektedir. Diğer kütüphanelerle karşılaştırıldığında, bilgi ve iletişim teknolojileri ile daha ilişkili ve bu alana daha fazla yatırım yapıyor olmaları nedeni ile üniversite kütüphanecilerinde daha fazla teknostres yaşanması bunun gerekçesi olabilir.

Jones (1988, s. 432-433), bilgisayar teknolojisi devriminin eşliğinde ve birçok üniversite kütüphanesinin ilk teknolojileri edinme aşamasında olduğu bir dönemde (1988 yılında), Santa Barbara'daki Kaliforniya Üniversitesi, Dekalb'deki Northern Illinois Üniversitesi ve Richmond Üniversitesi olmak üzere üç üniversite kütüphanesinde, destek personelinin (paraprofessional) algıları ve uyum sürecini analiz etmek üzere bir anket gerçekleştirmiştir. Çalışmada, destek personelinin ve büro çalışanlarının kütüphane personelinin büyük bir kısmını oluşturması ve çoğunun kütüphanecilere göre bilgisayarlarla doğrudan çalışarak daha fazla zaman harcaması, hedef kitle seçimini gerektirmektedir. Toplam öğrenci sayısı yaklaşık 4.700 ile 24.300 arasında değişmektedir. Anılan kütüphanelerdeki destek personeli sayısı ise 149, 79 ve 39'dur. Toplamda 267 anket dağıtılmış ve 133'ü geri dönmüştür - yanıtlanma oranı yüzde 50'dir. 51 katılımcı sadece olumlu terimleri (heyecan, keyif, zevk, yetkinlik) işaretlemiştir. 52'si olumlu ve olumsuz terimlerin bir karışımını işaretlemiştir. 26 katılımcı sadece olumsuz terimleri işaretlemiştir (tolerans gösterememe, kızgınlık, hoşlanmama, yetersizlik, düş kırıklığı). Ortaya çıkan oranlara bakıldığında, arka planında kişisel düş kırıklığı, makinelerin insanın yerini alacağı ve işini kaybedeceği ya da kişisel değerini yitireceği vb. kaygıların bulunduğu olumsuz tutumlar, diğer eğilimlere göre ağırlıklı değildir. Jones (1999) on yıl sonra, 1998 yılında, aynı örneklem grubu ile tekrar uyguladığı anket araştırmasının sonuçlarını bir önceki ile karşılaştırarak, bu süreçteki değişimi anlamaya çalışmıştır. Güncel olan ankete internet kullanımı, sağlık sorunları ve stresle ilgili soruları eklemiştir. Güncel (1998) anket için 218 form dağıtılmış ve 118 kişiden (% 54) yanıt alınmıştır. Üç üniversitedeki personel sayısının ortalaması alındığında, 1998'de 1988'dekinden % 18 daha az destek personeli bulunmaktadır. Yanıtlama oranı 1998'de 1988'dekinden % 4 daha fazladır ancak her üç üniversitede de çalışan destek personeli sayısındaki azalma nedeniyle gerçek yanıtlama sayısı daha düşüktür (Jones, 1999, s. 712). Teknoloji, destek personelin pek çoğu için "yeni" değildir. Çoğu artık uzun süredir yüksek teknoloji bir çalışma ortamını deneyimlemiştir. Ancak hepsi için, on yıl önce ya da kütüphanede çalışmaya başladıklarında iş dünyalarında zaten mevcut olan teknolojiye çok büyük dozlarda yeni teknoloji eklenmiştir. Mevcut ankette, öncesine göre tümüyle olumlu tepkiler yüzde 7'lik bir düşüş gösterirken, olumlu-olumsuz karışık

tepkiler yüzde 8 oranında artmıştır. Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri, personelde uyum sağlama baskısının yoğunlaşması ve bilgisayarla ilgili rahatsızlıklara ilişkin sağlık kaygılarının ortaya çıkmasıdır. Önceki anketteki kataloglama/teknik hizmetlerin otomasyonuna odaklı dikkatin, referans/araştırma bölümlerindeki teknolojik gelişmelere kayması diğer bir önemli sonuçtur (Jones, 1999, s. 716-718, 734). Jones (1999, s. 711), çoğu teknolojik değişime dayalı stresin, kütüphane personelinin tüm üyeleri arasında işbirliğine dayalı anlayışın teşvik edilmesi ile en aza indirebileceği ve teknolojik geçişleri daha sorunsuz hale getirmek için mevcut gücü en üst düzeye çıkarabileceği görüşünü ileri sürmüştür.

Akınoğlu (1993) tarafından, Türkiye'deki kütüphane, dokümantasyon ve enformasyon merkezlerindeki personel, kullanıcı ve yöneticileri etkileyen teknostresin etmenleri araştırılmıştır. Çalışmada, her üç grupta da, teknolojiyle ilgili ortaya çıkan tepkiler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. Karşı çıkanlar: Yeniyi reddederler, onlar için eski hala geçerli ve çok değerlidir.
2. Deneyciler: Yeni fikirleri bilimsel olarak denemeyi severler.
3. Yeni teknoloji aşıkları: Her yeniliği dener, yeni olan herşeyi severler.
4. Yönetici kişilikler: Düşünür, planlarlar ve seçicidirler. Her yeniliği hemen benimsemezler, kâr-zarar hesaplarını yaptıktan sonra harekete geçerler (Akın, 1993, s. 162).

Araştırmanın sonuçlarına göre, kütüphanelerde teknostresi en yoğun yaşayan grup, yönetici grubudur. Bunun nedeni, yöneticilerin teknostresten diğerleri kadar etkilense de aynı zamanda bu anlamda sorunlar ve çözümleri ile de ilgilenmek zorunda olmaları ve buna bağlı olarak yaşadıkları stresin daha fazla olmasıdır (Akın, 1993, s. 165). Önerilen çözümler, hizmet içi eğitim, teknik destek, kullanıcıya danışma hizmeti vb. leridir. Çalışmanın genel çıkarımı ise sistemli ve etkin bir yönetimle ve insanca bir duygu olan sabır ve anlayışla pek çok sorun gibi bu sorunun da çözümlenmesinin mümkün olduğu biçimindedir (Akınoğlu, 1993, s. 169).

Clute (1998, s. 2), teknolojik değişimin işlevselliğe katkısı ile kötü bir şey olmadığını belirtmektedir. Doğru planlama ve uygulama ile giderek artan kullanıcı dostu arayüzler sayesinde, en fazla bilgisayar fobisi olan kişi bile parmaklarının ucundaki araçları kullanmayı öğrenebilecektir; yeter ki tüm bireyler teknolojiyi kütüphanenin bütün sorunlarının çözümü olarak değil, bir araç olarak görsün. Kupersmith de (1998, s. 8), Craig Brod'un "yeni bilgisayar teknolojileriyle sağlıklı bir şekilde başa çıkamamaktan kaynaklanan modern bir adaptasyon hastalığı" olarak tanımladığı kavrama ilişkin, "hastalık" metaforuna dikkati çekerek, bu nitelemenin yanıltıcı olmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Bilgisayar teknolojilerinin kendisi özünde sağlıklı ya da doğru değildir; bunlara uyum sağlamakta zorluk çeken kullanıcılar da özünde hastalıklı ya da yanlış değildir. Kullanıcıların uyum sağlamasına yardımcı olmak için çok şey yapılabilir. En doğru olanı da uygun sistem tasarımıdır. Kupersmith (1992), teknostresin en az dört özel bileşenini tanımlamıştır. Bu bileşenler, performans kaygısı, aşırı bilgi yüklemesi, profesyonel kimlik/rol çatışmaları ve örgütsel faktörlerdir. Performans kaygısının bilgisayarla yapılan

işler üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmalar, kaygılı bireylerin olumsuz öz değerlendirme, başarısızlık beklentisi ve ilgisiz ya da dikkat dağıtıcı düşünceler gibi "zarar verici" düşüncelere kapılma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Performans kaygısı ile yakından ilişkili olan bir diğer durum da, yeni teknolojilerle beraber artan bilgi hacminin kütüphanecinin makul bir şekilde özümseyebileceğinden fazla olması durumunda ortaya çıkan gerilimdir. Bariz performans ve öğrenme sorunlarının altında ise kütüphanecilerin farklı ve bazen çelişkili işlevleri ve öz tanımları arasındaki sürtüşmeyi hissettiklerinde ortaya çıkan kimlik ve öz-değerlendirme sorunları yer almaktadır. Ayrıca, organizasyonel bağlamda, kütüphanecinin departmandaki diğer meslektaşları, kütüphanenin olanakları, politikaları, kültürü ve yönetiminin daha geniş çerçevesi - tüm bunlar stresörlerin etkisini ve bireyin bunlara tepkisini etkilemektedir (Kupersmith, 1992). Quinn'in (2007, s. 4) bir çalışmasında öğrenci deneyimleri sonucundaki çıkarım ve sunulan öneri, kullanıcıların uyum sağlamasına destek anlamında önemlidir. Bu çalışmada, öğrencilerin yaşadığı deneyimlere ilişkin verilen bir örnekte, kullanıcıların bilgisayarlarla ilk karşılaşmalarının performans göstermelerini gerektiren bir bağlamda gerçekleşmesinin bilgisayar fobisi ve teknostres yaratabildiği ifade edilmektedir. Söz konusu ve benzeri bağlamlar, genellikle öğrencilerin performansları karşılığı notlar aldığı eğitim ortamlarıdır ve bu durum da teknolojiye karşı bir tedirginlik yaratmaktadır. Öte yandan, başlangıçta bilgisayarlarla özgürce deney yapmalarına ve oynamalarına izin verilen kullanıcılar, genel olarak bilgisayarlara karşı çok daha olumlu tutumlar geliştirme eğilimindedir.

Transaksiyonel yaklaşım çerçevesinde bireysel farklılıklara işaret etmesi anlamında, Virginia Moreland'ın (1993; akt. Mahalakshmi ve AllySornam, 2013, s. 165-166), "Techno-Stress and Personality Type" (Teknostres ve Kişilik Tipi) adlı makalesi dikkate alınması gereken bir diğer önemli çalışmadır. Bu çalışmada, teknolojinin farklı yönlerinin farklı kişilik tipleri için daha fazla stres yarattığı vurgulanmıştır. İnsanlar farklı biçimlerde öğrenmektedir ve teknostresi azaltmak için bu farklılıklar dikkate alınmalıdır. Nitekim Sharma ve Gill (2016, s. 106), işyerinde kullanılan teknolojiye değişimin kaçınılmazlığını dile getirerek, çoğunlukla teknostresle sonuçlanan teknoloji kullanımının kişiden kişiye değiştiğini belirtmiştir. Bu durum, yoğun teknoloji kullanımının yarattığı gerginlikle başa çıkma konusunda farklı yetenekler bağlamında kişilik özelliklerinin önemine dikkati çekmektedir. Bir başka çalışma (Saleem, Malik, Qureshi, Farid ve Qamar, 2021), stresörlerin farklı koşullarda östres ya da olumlu stres etkisi yaratabildiğini gösteren bulguları ortaya çıkarmıştır. Söz konusu çalışmada, COVID-19 karantinası sırasında Pakistan'da evden ya da hibrit (ev ve işyeri) çalışan 222 üniversite eğitmeninden oluşan bir örneklem ile araştırma yapılmıştır. Teknostresin olumsuz etkileri yerine çalışanların performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ve hem eğitimin hem de kişinin yaratıcı öz yeterliliğinin stresi hafiflettiği ortaya çıkmıştır. Evden ya da hibrit çalışma gibi esnekliklerin, özellikle COVID-19 sırasında sosyal mesafeyi sağlamak ve eğitimi sürdürmek zorunda olan eğitmenler için olumlu sonuçlar doğurabildiği anlaşılmıştır.

Aghwotu ve Owajeme (2010) tarafından, Nijerya'da Edo ve Delta eyaletlerindeki 5 üniversite kütüphanesinde yapılan bir anket araştırmasına dayanan çalışmanın bulguları, kütüphanecilerin çoğunluğunun (her iki cinsiyetten) teknolojik değişimlerin bir sonucu olarak bilgisayar ve ilgili teknolojiyi kullanırken teknostres yaşadığını

göstermiştir. Ankete katılan 69 kişiden 39'u erkek, 30'u ise kadındır. Teknostresin nedenlerinden/kaynaklarından bazıları, hızlı teknolojik değişim, bilgisayara yönelik olumsuz tutum ve yetersiz teknik destek olarak saptanmıştır. Kütüphanecilerin çoğu bilgisayarla ilgili teknolojileri kullanırken kas gerginliği ve el titremesi semptomları yaşamaktadır. Çalışmada, ayrıca kütüphanecilerin teknostresle başa çıkma stratejileri olarak, teknostres hakkında konuşmak ve plan yapmak, daha kullanıcı dostu donanım ve yazılım satın almak, bilgisayar çalışmalarında sık molalar vermek ve benzeri yolları kullandıkları ortaya çıkmıştır. Çalışmanın önerileri arasında, yönetimin kütüphanecileri yeni teknolojiyle rahat ettirmek için teknoloji temelli eğitimler düzenlemesi ve kütüphanecilere rahatlık sağlamak için bilgisayarların ve ilgili teknolojinin bakımını yapmak üzere nitelikli bilgi teknolojisi uzmanlarının istihdam edilmesi yer almaktadır (Aghwotu ve Owajeme, 2010, s. 719).

Nijerya'da Covenant Üniversitesi'ndeki kütüphanecilerin teknostres durumlarını inceleyen ve verilerin toplam 34 kütüphaneciye anket yapılarak elde edildiği bir başka çalışmada (Isiakpona ve Adebayo, 2011), kütüphanecilerin oturma pozisyonları, uygun olmayan mobilyalar, bilgisayar başında uzun süre kalma, yavaş internet ağı ve teknik destek eksikliği gibi nedenlerin teknostresin tetikleyicileri arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Kütüphane ortamında teknolojik gelişmelerin devamlı olacağı belirtilerek, kütüphanecilerin buna hazırlıklı olmaları ve yeni teknolojilerle nasıl başa çıkacakları konusunda uygun eğitim almaları önerilmektedir.

Kwanya, Stilwell ve Underwood (2012) tarafından yapılan ve ankete dayanan bir çalışmada, Doğu ve Güney Afrika'daki üniversite kütüphanecilerinin teknostres ve teknolust (technolust) [modern teknoloji için güçlü bir istek; yeni teknolojiye duyulan akılcı olmayan bir ilgi ve teknolojilerin getireceği çözümlere yönelik gerçekçi olmayan beklentilerle karakterizedir] ile başa çıkmak için kullandıkları mekanizmalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları, eğitim ve öğretim, etkili zaman yönetimi ve görev planlaması, kaynakların harekete geçirilmesi, sağlığın korunması, kişisel imajın geliştirilmesi ve teknolojinin neleri yapıp neleri yapamayacağını takdir edilmesinin, Doğu ve Güney Afrika'daki üniversite kütüphanecilerinin kişisel ve profesyonel yaşamlarında teknostres ve teknolustun etkileriyle başa çıkmak için kullandıkları stratejilerden bazıları olduğunu göstermektedir. Kwanya, Stilwell ve Underwood'a (2012) göre, kütüphaneciler arasında teknostres ve teknolust varlığı gerçektir. Farklı insanlar teknostrese ve teknoluste farklı şekillerde tepki vermekte ve bunlarla başa çıkmaktadır. Üniversite kütüphanecilerinin kişisel ve mesleki yaşamlarında teknostres ve teknolustun gerçekliği ve sonuçlarıyla başa çıkabilmelerini sağlamak için önerilen stratejiler arasında aşağıdakiler yer almaktadır:

- İş yükünün azaltılması (çalışma yılı boyunca mini tatiller yapılması; çalışma sırasında periyodik molalar verilmesi; kişisel işlerin yapılması için zaman yaratılması; meslektaşlar ve kullanıcılarla daha fazla etkileşime girilmesi vb.);
- Eğitim (eğitim, kütüphanecilerin teknolojik eğilimleri anlama ve takdir etme, değişimi etkili bir şekilde yönetme ve düş kırıklığı ile sonuçlanan hedefler için alternatifler keşfetme kapasitelerini geliştirir;

mümkün olan yerlerde bireyselleştirilmiş eğitim önerilir);

- Sağlıklı yaşam (doğru beslenme; egzersiz; sigara, içki veya aşırı yeme gibi sağlıksız alışkanlıkların bırakılması; meditasyon ve rahatlama vb.);
- Teknolojiden bağımsızlık ve kendi kendine yeterlilik (kütüphanecilerin teknoloji tercihlerinde seçici olmalarının teşvik edilmesi; tüm teknolojilerin kişisel ya da mesleki gereksinimleri için zorunlu olmadığını anlamalarına yardımcı olmak; kişisel beceri ve imajlarını güçlendirmeleri ve aynı becerileri kullanıcılarına aktarma kapasitelerini geliştirmelerinin teşvik edilmesi vb.).

Ahmad, Amin ve Ismail (2012) tarafından yapılan bir çalışmada, Malezya kamu yükseköğrenim kurumlarındaki üniversite kütüphanecileri arasında teknostresin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, teknostres düzeyindeki artışın örgütsel bağlılıktaki azalmaya etki etmediğini ortaya koymuştur. Ahmad ve diğerlerine (2012, s. 184) göre, tekno-belirsizlik ve tekno-aşırı iş yükü ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki, stresin tamamen kötü olmadığı kuramını doğrulamaktadır. Bazı çalışanlar ağır iş yükünü ve sıkı teslim tarihlerini, iş kalitelerini ve iş tatminlerini artırmaya yardımcı olan olumlu zorluklar olarak görmektedir. Bu bulgular, bir kişi için potansiyel bir sıkıntı (olumsuz stres) kaynağının bir başkası için östres (olumlu stres) kaynağı olabileceği şeklindeki strese yönelik Transaksiyonel Kuram yaklaşımını desteklemektedir. Genel olarak bu çalışma, çalışanların ve kurumların refahını olumlu yönde etkileyeceği için belirli bir miktar stresin gerekli olduğunu göstermektedir.

Shahrabi, Ghiasii ve Limooni (2015) tarafından, İran'ın kuzeyindeki 2 Tıp Bilimleri üniversitesinden (Mazandaran ve Babol) toplam 66 üniversite kütüphanecisine uygulanan bir anket araştırmasında, bilgi toplamak için kendi kendine uygulanan teknostres anketi kullanılmıştır. Teknostres yaşadığı ortaya çıkan kütüphanecilerde, özellikle şüphe ve stres yaratan tekno-belirsizliğin yorgunluk ve gerginliğe neden olduğu saptanmıştır (Shahrabi, Ghiasii ve Limooni, 2015, s. 526). Shahrabi, Ghiasii ve Limooni (2015, s. 526-527), kütüphane personelinin teknostresini azaltmak için yöneticilerin personele stresten uzak, samimi bir ortam sağlaması gerektiği görüşündedir. Ayrıca, kütüphane yönetimi, yeni teknolojilerin faydalarını açıklamak ve yeni BT becerilerini öğretmek için BT uzmanlarını davet etmeli, brifing, seminer vb. etkinlikler düzenlemelidir. Bunun yanında, kütüphane yönetimi, yıl boyunca çeşitli uzmanları davet ederek, kütüphanecilerde özsaygı, yaratıcılık ve özgüveni güçlendirecek eğitimler verilmesini sağlamalı, iş performanslarına ilişkin geri bildirimleri takip etmelidir. Yeni teknolojilere ilişkin kütüphanelerde kurulumlar yapılması ve yeni teknolojilerden kaynaklanan avantaj ve dezavantajlara karşı kütüphanecilerin hazırlanması da önerilmektedir.

Bir diğer çalışmada (Yebowaah, Banleman ve Pwadura, 2017), Gana'da bulunan Kalkınma Araştırmaları Üniversitesi'nin (UDS= The University for Development Studies) dört kampüsünde (Tamale, Nyankpala, Navrongo ve Wa) yer alan üniversite kütüphanelerinden toplam 71 kütüphane personeline anket uygulanmıştır.

Katılımcıların BT araçlarını kullanarak görevlerini yerine getirirken teknostres yaşıyıp yaşamadıkları konusunda görüşleri alınmıştır. Araştırmaya katılan 71 kişiden %67,6'sını temsil eden 48'i BT araçlarını kullanarak görevlerini yerine getirirken teknostres yaşadıkları yönünde yanıt vermiştir (Yebowaah, Banleman ve Pwadura, 2017, s. 44). Personel yüksek düzeyde bilgisayar okuryazarlığına sahip değildir ve bu nedenle kütüphanede kullanılan yazılımlardaki değişikliklere uyum sağlamakta güçlük çekmektedir. Ayrıca, yeni teknolojiler konusunda eğitim de almamışlardır. Yeni teknolojiler teknostrese yol açarak performansı düşürürken, eski teknolojilerin kullanımı da iş verimliliğini azaltma potansiyeline sahiptir. Bu bulgular, kütüphane personelinin performansını etkilemede eğitimin olumlu rolüne işaret etmektedir (Yebowaah, Banleman ve Pwadura, 2017, s. 46).

Ahvaz halk kütüphanelerindeki kütüphanecilerin iş tatmini ile teknostres arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmadan (Karimi ve Nazari, 2018) ortaya çıkan sonuçlar ise teknolojik değişimin yapılandırmacı faktörleri olan aşırı teknoloji yükü, teknoloji akışı, teknoloji belirsizliği, teknoloji karmaşıklığı ve teknolojik güvensizliğin kütüphanecilerin iş tatminine negatif yönde etkisi olduğunu göstermiştir. Teknolojinin karmaşıklığı negatif olarak iş doyumunun en iyi yordayıcısıdır.

Chauhan'ın (2018) bir çalışmasında, Hindistan'da OP Jindal Küresel Üniversitesi (OPJGU = O.P. Jindal Global University) kütüphanesi çalışanlarına uygulanan bir anket ile kütüphanecilerin yaşadıkları teknostres ve nedenleri analiz edilmiştir. OPJGU kütüphane profesyonellerinde, teknostres sonucu oluşan semptomlar, düş kırıklığı, kafa karışıklığı ve sinirlilik gibi psikolojik semptomlar ve boyun ağrısı, baş ağrısı ve uykusuzluk gibi fiziksel semptomlar olarak analiz edilmiştir. Teknik beceri eksikliği, başlıca teknostres kaynağıdır. Kütüphane profesyonelleri için uygun eğitim programı, daha iyi oturma düzeni, öğrenme ve sağlıklı bir ortam önerilmektedir.

Das'ın (2019), Kuzey Bengal'de seçilen Özel Kolej Kütüphanelerindeki kütüphane profesyonellerine uygulanan ve 52 katılımcının dâhil olduğu bir anket araştırmasının sonucunda, kütüphanecilerin büyük ölçüde teknostres yaşadığı ortaya çıkmıştır. Çalışmada, teknostresin en önemli nedeninin aşırı bilgi yüklemesi olduğu belirlenmiştir. Kütüphane profesyonellerinin teknostres düzeyini azaltmak için benimsedikleri farklı stratejiler arasında ise ilk sırada, esnek ve sürekli eğitim programları yer almaktadır. Bunu merkezi olmayan karar alma süreci ve yeterli ve vasıflı iş gücünün istihdamı izlemektedir. Teknostesi azaltıcı diğer stratejiler arasında, iş-yaşam dengesinin sağlanması, ulaşılabilir/gerçekçi hedeflerin belirlenmesi, tüm seviyelerdeki çalışanlar arasında daha güçlü iletişim mekanizmalarının kurulması, stres aşılama eğitiminin (SIT= stress inoculation training) kullanılması ve teknostres üzerine tartışma ve buna yönelik plan yapılması yer almaktadır (Das, 2019).

Panda (2020) tarafından yapılan ve Hindistan'daki kütüphane profesyonelleri arasında teknostresin doğasını ve kapsamını, teknostrese neden olan faktörleri ve bunun mesleki ve sosyal yaşamları üzerindeki etkisini araştıran bir çalışmada, ayrıca, teknostresle başa çıkma stratejileri irdelenmiştir. Toplam 500 katılımcının dâhil olduğu bir anket araştırmasına dayanan çalışmanın (Panda, 2020, s. 15) bulgularına göre, kütüphane profesyonellerinin

çoğunluğunun (% 76) orta düzeyde, %14'ünün düşük düzeyde, %10'unun ise yüksek düzeyde teknostres yaşadığı belirlenmiştir. Teknostresin kaynakları arasında, artan iş yükü; bilgisayar başında uzun süre oturmak; aşırı bilgi yükü ile ağ ve güvenlik sorunları yer almaktadır. Ayrıca, kütüphanecilerin sırt ve baş ağrıları gibi fiziksel semptomlar ile düş kırıklığı, bitkinlik gibi ruhsal sıkıntılardan yakınması söz konusudur. Teknostrese karşı etkili başa çıkma stratejileri arasında, hem kütüphane personeli hem de kullanıcılar için teknoloji tabanlı eğitim ve öğretim; teknolojiyi kullanırken düzenli mola aralıkları; yeterli ekipman ve teknik destek sağlanması gibi seçenekler yoğun olarak işaretlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Transaksiyonel Kuram bağlamında değerlendirilirse, anılan başa çıkma stratejilerinin uygulanmasının personelin yaşadığı baskıyı, olumlu strese dönüştürebileceği ve stresörlerin farklı bireylerde farklı tepkilere yol açmasına karşın, olumsuz stres geliştirenlerde de hafifletici etkiler yaratabileceği biçiminde bir değerlendirme yapılması olasıdır.

Teknostresin, dünya çapında kütüphanelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin benimsenmesiyle birlikte ortaya çıkan bir etki olduğu açıktır. Kütüphanelerdeki çalışma ortamı dönüşmekte ve kütüphane profesyonelleri yenilikçi hizmetler sunarak dijital dünyada rekabet edebilmek için zorluklar yaşamaktadır. Özellikle, yoğun teknoloji kullanımı nedeni ile üniversite ve yüksekokullardaki kütüphanelerde teknostres ile ilgili faktörlerin araştırılmasına gereksinim vardır (Mohamed Haneefa, Sajna ve Bincy, 2016, s. 66-67). Örneğin, üniversite kütüphanecileri ve referans kütüphanecileri her gün yeni Web 2.0 araçlarını, entegre kütüphane yönetim sistemlerindeki değişiklikleri ve teknoloji tabanlı bilgi okuryazarlığı standartlarını kullanmakla karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, referans kütüphanecileri için stresin ana nedeninin, kişisel ve mesleki gelişim için azalan zamanın yanı sıra giderek artan sorumluluklar olduğu söylenebilir. Kütüphaneciler, bu teknolojiler konusunda bilgili olmak zorundadır. Kütüphaneciler, bilgi okuryazarlığı oturumları ve referans sorguları sırasında teknoloji araçlarını nasıl kullanabileceğini bilmelidir (Fourie, 2018, s. 1; Zabel, 2008, s. 23).

Kenya'daki teknik üniversite kütüphanecileri arasında teknostresin doğası ve kapsamı; kütüphaneciler arasında teknostrese neden olan faktörler; teknostresin mesleki ve sosyal yaşamları üzerindeki etkisi ve kütüphanecilerin teknostresle nasıl başa çıktıklarına ilişkin bir araştırmanın bulguları, teknostresin Kenya'daki teknik üniversite kütüphanecileri arasında yaygın olduğunu ortaya çıkarmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, kütüphaneciler, teknostresin fiziksel, bilişsel, duygusal ve davranışsal biçimlerini deneyimlemektedir ve teknostres büyük ölçüde teknolojik dinamizmden ve çalışma ortamlarındaki hızlı değişimden kaynaklanmaktadır (Hongo, Kwanya ve Kiplang, 2019). Söz konusu çalışmada, stresle baş etmek üzere kütüphane ve kütüphanecilere çeşitli öneriler sunulmuştur. Bunlar, teknik üniversite kütüphanelerinin kapsamlı BİT planları geliştirmesi ve bu planlarda, teknolojik önceliklerin belirlenmesi; kütüphanecilerde mesleklerinin yalnızca teknolojiden ibaret olmadığı ve teknolojinin kullanıcılarına hizmet sunmak için kullanabilecekleri pek çok araçtan yalnızca biri olduğu bağlamında farkındalık oluşturulmasıdır. Ayrıca, kütüphanelerin birbirleriyle doğrudan rekabet içinde olmadıkları göz önüne alındığında, rekabet adına akran/meslektaş baskısından kaçınılmalıdır. Kütüphaneciler, diğer kütüphaneler tarafından benimsenen teknolojilerin aynısını benimsemek zorunda hissetmemelidirler. Her

kütüphane belirli bağlamlarda benzersiz özelliklere sahip kullanıcılara hizmet vermektedir. Her teknolojik araç ya da yaklaşım kendi niteliklerine göre değerlendirilmeli ve her kuruma özgü biçimde gerekçelendirilmelidir. Bunların yanısıra, teknik üniversite kütüphaneleri, kütüphanecilerin iş yüklerini düzenlemelidir. Bu, kapsamlı bir iş analizi ve değerlendirmesi yoluyla yapılabilir. Bu şekilde, kütüphaneciler teknolojiyle ilgili rollerini anlayacaklardır. Dolayısıyla, belirli bir teknolojiyi anlamak ve uygulamak için zaman ve kaynak ayıracaklar, böylece yeni ya da yaygın teknolojiler karşısında belirsizlik içerisinde bocalamayacak, bunalmayacak ya da kaygılanmayacaklardır (Hongo, Kwanya ve Kiplang, 2019, s. 8-9). İlgili işverenler ve kuruluşlar teknostresi ciddiyetle ele almalı ve çalışanlarına BİT'i keşfetmelerini sağlayacak eğitimler vermelidir. Teknostresi ve bilgisayarın bir kişiyi özel/bireysel olarak etkileme yollarını anlamak, bu bağlamda sorunların yaşanmasına engel olabilir. "Hepimiz bu işte birlikteyiz" anlayışıyla görevlere ilişkin sorunların daha iyi üstesinden gelmek için insanlara enerji verecek tavır ve tutumlar takınmak, çalışanların ekip ve iletişim becerilerini geliştirmek üzere zaman ayırmak önemlidir (Tralagba ve Akpan, 2019, s. 607).

Bilişsel psikolojide önemli bir yeri olan Transaksiyonel Stres ve Başa Çıkma Kuramı bağlamında, uyaran ya da olayların kendisinin değil onlara yüklenen anlamların stres kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle, bireyin olayları algılama biçimi ve baş etme becerilerine ilişkin algısı, o bireyde stres oluşup oluşmaması konusunda belirleyicidir. Bu nedenle bir kişi için stres kaynağı diye nitelenen bir durum ya da olay diğer bir kişi için tam tersi anlamlar taşıyabilmekte hatta motivasyon kaynağı olabilmektedir. Bu durum ise bireylerin farklılıkları ve değişen koşulları (özsaygı, kişilik yapısı, sosyo-kültürel değerler, olayın olduğu bağlam, ortam, o andaki duygusal durum vb. değişkenlerin tümü) ile bağlantılıdır. Ancak bu çıkarım, stresle baş etmede, Transaksiyonel Kuram'a ilişkin yaklaşımın başlıbaşına bir çözümmüş gibi algılanmasına yol açmamalıdır. Brief ve George (1991, s. 16; akt. Dewe, 2000, s. 11) tarafından altı çizildiği gibi, stresin esasen bireysel düzeyde meydana geldiği ve strese yönelik bireysel örnek ve tepkilerin incelenmesinin önemli faydaları olduğu konusunda genel bir uzlaşma vardır. Ancak bu yaklaşımın yararlılığı konusunda da bazı tartışmalar bulunmaktadır; özellikle de çalışanların çoğunu olumsuz etkilemesi muhtemel olan çalışma koşullarının bu bağlamda dikkate alınması gerekmektedir. Bir organizasyonda çalışma koşullarının çok ağır olması, çalışanlara mobing ve/ya da baskı uygulanması ve benzeri ekstrem durumlara direnç gösterme konusunda bireysel farklılıkların fark yaratması ve stres oluşmaması güçleşmektedir. Dolayısıyla, Transaksiyonel Kuram bağlamında, kişinin bireysel olarak stresle başa çıkmada başarısının ancak buna elverişli zemin ve koşulların sunulması ile artacağı söylenebilir. Ortamın yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ile donatılan bir kütüphane ya da bilgi merkezi olması durumunda, bireye/kütüphaneciye sunulan eğitim, kendini geliştirme, makul iş yükü ve zaman yönetimi, iş birliği, ekip çalışması gibi olanakların stresle başa çıkmada olumlu etkisi olacağı açıktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Stresin bir alt boyutu olan teknostres, teknolojiye ilişkin uyaranlar nedeni ile insan üzerinde doğrudan ya da dolaylı

biçimde oluşan olumsuz etkilerdir. Söz konusu etkiler, insanın duygu ve düşünceleri, tavır ve tutumları ile davranışları ve fiziksel ve/ya da ruhsal durumu üzerinde çeşitli yansımalara neden olmaktadır. Özellikle yeni teknolojilere uyum sürecinde yaşanan bu durum, bireyin özgüven ve verimliliğini etkilemekte, düş kırıklıkları yaşatmakta ve örgütsel bağlamda da çok çeşitli sorunlar oluşturmaktadır. İnsanı odağa alan işletme anlayışı gereği, işletme bileşenlerinin en önemli ögesi olan insanın değer görmesi ve huzurunun sağlanması öncelikli görülmelidir. Bir ekosistem olarak insan ve makine ve/ya da teknolojilerin bulunduğu kurum ve kuruluşlarda, sistemin devamlılığı karşılıklı uyumu gerektirir. Çalışanlarının kullanılan teknolojileri yeterince bilmediği, teknoloji tabanlı işlemler sürecinde bocaladığı ve kaygı yaşadığı örgütlerin verimliliğinin azalması ve hatta varlıklarının tehlikeye girmesi doğal bir sonuçtur. Bu nedenle, teknostres hem birey hem de kurumların sağlıklı bir yapı ile varlıklarını sürdürmeleri ve gelişmeleri için gözardı edilmemesi gereken bir sorundur. Teknostres tarihsel olarak insanın teknoloji ile tanıştığı ilk zamanlardan bu yana çeşitli düzeylerde kendini göstermiş olsa da özellikle içinde bulunduğumuz çağda daha güçlü bir potansiyel tehdit durumuna gelmiştir çünkü yaşadığımız çağ, bilgi ve iletişim teknolojileri ile araçlarının hızla arttığı ve çeşitlendiği bir çağdır. Stres sorununa ilişkin, stresin ne olduğu, nasıl bir gelişim izlediği, ne gibi etkiler yaptığı ve benzeri konuları irdeleyen birçok kuram geliştirilmiştir. Bu kuramların bir kısmı stresi, biyolojik/genetik faktörler ve yatkınlıklar, bir kısmı, çevresel etmenler, bir kısmı, bireyin ruhsal/psikolojik durumu, bir kısmı, sosyal yapının karakteristikleri ve bir kısmı da tüm etmenleri/bileşenleri kapsayan ve referans (karşılaştırma) değerlerinden sapmayı baz alan sistem yaklaşımları ile ilişkilendirmektedir. Anılan kuramlar arasında, yaygın kabul gören Lazarus ve Folkman'ın Transaksiyonel (ya da Etkileşimsel) Stres Kuramı, stresörleri bireyin tamamen dışında gerçekleşen etmenler olarak değerlendirmesi ve bu bağlamda bireysel farklılıkları odağa alması ile dikkati çekmektedir.

Bu çalışmada, teknostres olgusu ve kavramı, ilişkili kavramlar; tarihsel süreç ve kuramlar ile örgütsel bağlam çerçevesinde genel olarak ele alındıktan sonra, özel olarak eğitim ve kültür kuruluşları olan kütüphanelerde kütüphanecilerin yaşadığı teknostres araştırılmıştır. Araştırmanın dayandırıldığı kuram, stresörlere ilişkin tepkileri bireysel farklılıklara koşut biçimde değerlendiren Transaksiyonel Stres Kuramı'dır. Literatür aracılığı ile Amerika Birleşik Devletleri, Nijerya, Doğu ve Güney Afrika, Gana (Batı Afrika), Malezya, İran, Hindistan ve Kenya'da ve daha çok üniversite kütüphanelerinde çalışanların durumlarına ilişkin örnekler verilmiştir. Söz konusu örnekler, kütüphane çalışanlarının, farklı düzeylerde de olsa teknostresi yaşadığına işaret etmektedir. Yaşanan teknostres, kütüphanecilerde baş ve boyun ağrıları, uykusuzluk gibi fiziksel; kaygı, düş kırıklığı, zihin karışıklığı, sınırlılık gibi psikolojik semptomlar biçiminde ortaya çıkmaktadır. Stres kaynakları/stresörler ise genellikle teknolojilerle bağlantılı yetersiz bilgi ve çoklu görevler ile fazla iş, teknolojik değişimin hızı, bilgisayara yönelik olumsuz tutum, aşırı bilgi yükü ile ağ ve güvenlik sorunları, internet ağının yavaşlığı, yetersiz teknik destek ve benzerleridir. Stresle başa çıkmada kullanılan stratejiler ve öneriler arasında, teknoloji tabanlı eğitim ve öğretim; teknolojiyi kullanırken düzenli mola verme; yeterli ekipman ve teknik destek sağlanması; teknolojide seçicilik (bütün teknolojileri tanıma kaygısı yerine amaca uygun olanlara odaklanma); işbirlikleri; fiziksel, bilişsel ve ruhsal

rahatlama yolları (spor, yoga vb.); iş yükünün dengeli dağıtımı ve azaltılması ile benzerleri yer almaktadır.

Transaksiyonel Stres Kuramı, stresin kaynaklarının ya da stresörlerin kendilerinin değil değerlendirilme biçimlerinin sorun oluşturabileceğine odaklanmaktadır. Örneğin, bir birey için yeni bir teknoloji kullanımı kaygı ve stres yaratan bir durum olarak değerlendirilebilirken, bir diğeri için yeni bir şey öğrenebileceği, kendini geliştirebileceği bir fırsat biçiminde algılanabilmektedir. İlk kişinin yaşadığı olumsuz stres, ikinci kişi için olumlu bir strese (östress) dönüşmektedir. Bu durumda, iki kişinin farklılıklarına etki eden parametrelerin araştırılması fayda sağlayabilir. Yeni bir teknolojiyi daha iyi tanıyan, bu konuda eğitimi olan, dolayısıyla söz konusu teknolojiye daha hakim bir kişi, diğere göre daha fazla özgüvenli ve huzurlu olacaktır. Bu durumda, eğitim belirleyici ve dönüştürücü bir etmen olmaktadır. Bunun dışında, örgüt çalışanlarının iş tanımlarının ve teknolojiyi kullanma bağlamında kendilerinden beklenen yükümlülüklerin net, karışıklığa neden olmayacak biçimde belirlenmesi; iş yüklerinin makul ve dengeli olarak dağıtılması, çalışanların daha rahat soluk almasını sağlayacaktır. Doğası gereği insanın bilinmeyene karşı mesafe koyması, kaygı duyması gerçeği dikkate alınmalıdır. Hoşgörü, anlayış, işbirliği ve ekip ruhu ile birarada çalışanların bu ve benzeri sorunların üstesinden gelmesi zor olmamalıdır. Hizmet içi eğitim, gerektiğinde özel eğitim, teknik destek, insan odaklı yönetim anlayışı ve benzeri yollar, örgütlerde/kütüphanelerde teknostresin önlenmesi ya da çözümlenmesi için yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abuzant, M., Sabbah, K. A. ve Ghanem, M. (2022). Technostress and students' academic productivity: A positive impact. D. Burgos ve S. Affouneh (Ed.). *Radical solutions in Palestinian higher education: Research from An-Najah National University* içinde (s. 39-51). Singapore: Springer.
- Aghwotu, P. T. ve Owajeme, O. J. (2010). Technostress: Causes, symptoms and coping strategies among librarians in university libraries. *Educational Research*, 1(12), 713-720.
- Ahmad, U. N. U., Amin, S. M. ve Ismail, W. K. W. (2012). The relationship between technostress creators and organisational commitment among academic librarians. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 40, 182-186.
- Akinoğlu, H. F. G. (1993). Teknostres. *Türk Kütüphaneciliği*, 7(3), 159-173.
- Akman, S. (2004). Stresin nedenleri ve açıklayıcı kuramlar. *Türk Psikoloji Bülteni*, 34-35, 40-55. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpb10343507.pdf>
- Arıkan, G. (2021). COVID-19 salgınında stres: Olumsuz, olumlu sonuçları ve önleyici müdahalenin olası rolü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(1), 135-145. Doi: 10.18863/pgy.752541
- Ayyagari, R., Grover, V. ve Purvis, R. (2011). Technostres: Technological antecedent and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831-858.
- Binark, M. (1999). *Enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı: Japonya ve Türkiye örneği [Yayımlanmamış Doktora Tezi]*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Brief, A.P. and George, J.M. (1991) Psychological stress and the workplace: A brief comment on Lazarus' outlook. *Journal of Social Behavior and Personality*, 6, 15-20.
- Brod, C. (1984). *Technostress: The human cost of the computer revolution*. USA: Addison-Wesley Publishing Company, Reading.
- Chauhan, K. (2018). The influence of technostress on productivity among OPJGU library professionals. *Indian Journal of Library and Information Science*, 12(2), 83-88. Doi: <http://dx.doi.org/10.21088/ijlis.0973.9548.12218.2>
- Chen, L. (2015). Mobile technostress. Z. Yan (Ed.), *Encyclopedia of mobile phone behavior* içinde (s. 732-744). Hershey, PA, USA: IGI Global.
- Chen, D. D. (2017). *Stress management and prevention: Applications to daily life*. (3. Bs.). New York, NY: Routledge.
- Chiappetta, M. (2017). The technostress: Definition, symptoms and risk prevention. *Senses Sci*, 4(1), 358-361.

Doi: 10.14616/sands-2017-1-358361.

- Clute, R. (1998). *Technostress: A content analysis [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*. Ohio, USA: Kent State University.
- Çoklar, A. N. ve Şahin, Y. L. (2011). Technostress levels of social network users based on ICTs in Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 23(2), 171-172.
- Damarin, S. K. (1992). Where is women's knowledge in the age of information?. C. Kramarae ve D. Spender (Ed.). *The knowledge expansion: Generations of feminist scholarship* içinde (s. 362-370). NewYork: Columbia Un. Press.
- Das, S. (2019). The status and impact of technostress on library professionals: essionals: A study among the professionals of the selected Private College Libraries in North Bengal. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*. 3642. Erişim adresi: <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/3642>
- Dewe, P. (2000). Measures of coping with stress at work: A review and critique. P. Dewe, M. Leiter, M. ve T. Cox (Ed.). *Coping, health and organizations* içinde (s. 3-28). London: Taylor & Francis Inc.
- Erer, B. (2021). Teknolojinin karanlık yüzü: Teknostres. *Management and Political Sciences Review*, 3(1), 80-90.
- Fischer, T. ve Riedl, R. (2015). Theorizing technostress in organizations: A cybernetics approach. *Proceedings 12th International Conference on Wirtschaftsinformatik*, Osnabruck, Almanya, 4-6 Mart (s. 1453-1467). Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/273383543_Theorizing_Technostress_in_Organizations_A_Cybernetic_Approach
- Folkman, S. (2013). Stress: Appraisal and coping. *Encyclopedia of behavioral medicine* içinde (s. 1913–1915). New York: Springer.
- Fourie, D. H. (2018). *The relation between librarian anxiety, technostress and the impostor phenomenon in academic librarians [Mini-dissertation]*. Hatfield, Pretoria, Güney Afrika: University of Pretoria.
- Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Haktanır, M. (2016). *İş stresi yaratan faktörler ve başa çıkma yöntemleri üzerine bir araştırma [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi.
- Hanif, A., Naeem, S. B. ve Bhatti, R. (2021). Library professional's resistance to innovation: An empirical examination of technostress in Punjab's university libraries. *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, 12(1), 1-8.
- Hektor, R. (2017). *Exhaustion among university students: A cross-sectional study of self-esteem, social support,*

- gender, physical activity and being in nature as predictors [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*. Lund, İsveç: Lunds Universitet.
- Hongo, H. O., Kwanya, T. ve Kiplang, J. (2019). Technostress among Technical University Librarians in Kenya. *Digital Technologies for Information and Knowledge Management* içinde (1-10). Kenya: The Technical University of Kenya.
- Isiakpona, C. ve Adebayo, O. (2011). The impact of technostress on librarians: A survey of Covenant University Library. *The Information Manager*, 11(1&2), 56-61.
- Jones, D. (1989). Library support staff and technology: Perceptions and opinions. *Library Trends*, 37(4), 432-56.
- Jones, D. (1999). Ten years later: Support staff perceptions and opinions on technology in the workplace. *Library Trends*, 47(4), 711-745.
- Karimi, M. ve Nazari, F. (2018). Relationship between technostress with job satisfaction of librarians in Ahvaz public libraries. *Research on Information Science and Public Libraries; The Quarterly Journal of Iran Public Libraries Foundation*, 23(4), 557-570.
- Koo, C. ve Wati, Y. (2011). What factors do really influence the level of technostress in organizations?: An empirical study. N.T. Nguyen, B. Trawinski ve J. J. Jung (Ed.). *New challenges for intelligent information and database systems* içinde (s. 339-348). Berlin Heidelberg: Springer.
- Krohnea, H. W. (2002). *Stress and coping theories*. Erişim adresi: <https://poliklinika-harni.hr/images/uploads/440/teorije-nastanka-stresa.pdf>
- Kupersmith, J. (1992). Technostress and the reference librarian. *Reference Services Review*, 20, , 7-8.
- Kupersmith, J. (1998). Technostress in the bionic library. LaGuradia, C. (Ed.). *Recreating the academic library: Breaking virtual ground* içinde (s. 1-19). New York, NY: Neal-Schuman
- Kwanya, T., Stilwell, C. ve Underwood, P. (2012). Techno-stress and techno-lust: Coping mechanisms among academic librarians in Eastern and Southern Africa. *Proceedings of the International Conference ICT Management for Global Competitiveness, Economic Growth in Emerging Economies (ICTM 2012)*.
- Laspinas, M. L. (2015). Technostress: Trends and challenges in the 21st century knowledge management. *European Scientific Journal*, 11(2), 205-217.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press.
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw Hill.
- Lazarus, R. S., DeLongis, A., Folkman, S. ve Gruen, R. (1985). Stress and adaptational outcomes: The problem of confounded measures. *American Psychologist*, 40(7), 770-779.

- Lazarus, R. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Linden, W. (2005). *Stress management: From basic science to better practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mahalakshmi, K. ve AllySornam, S. (2013). The Impact of personality type on techno stress: A study among the library professionals of Engineering Colleges of Anna University of Technology, Coimbatore. *2013 International Conference on Information Science and Technology Application (ICISTA-13)*.
- McGrath, J. E. (1982). Methodological problems in research on stress. H. W. Krohne ve L. Laux (Ed.), *Achievement, stress, and anxiety* içinde (s. 19-48). Washington, DC,: Hemisphere.
- Mohamed Haneefa, K., Sajna, K. P. ve Bincy, O.K. (2016). Technostress among library professionals. *National Conference on Knowledge Organisation in Academic Libraries*. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/305298530_Technostress_among_Library_Professionals
- Moreland, V. (1993). Techno stress and personality type. *Online*, 17(July), 59-62.
- Mossakowski, K. N. (2014). Stress and mental health. W.C. Cockerham, R. Dingwall ve S. Quah (Ed.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of health, illness, behavior, and society* içinde. Wiley-Blackwell.
- Özbozkurt, O. B. (2019). *Teknostres ve verimlilik arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Panda, S. (2020). Technostress among library professionals: Possible causes, symptoms, coping strategies, and future proposals. *International Journal of Information Studies & Libraries*, 5(2), 1-19. Erişim adresi: <http://publishingindia.com/ijisl/107/912/2020/>
- Pehlivan, İ. (2000). *İş yaşamında stres*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Quinn, B. A. (2007). *Overcoming technostress in reference services to adult learners*. University Libraries, Libraries Faculty Research, Texas Tech University. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/232836024_Overcoming_Technostress_in_Reference_Services_to_Adult_Learners
- Rey-Merchán, M. d. C. ve López-Arquillos, A. (2022). Occupational risk of technostress related to the use of ICT among teachers in Spain. *Sustainability*, 14, 1-11.
- Rice, P.L. (1999). *Stress and health*. (3. Bs.). New York: Brooks/Cole Publishing Company.
- Rubén, R. E. (2022). Occupational well-being or techno-stress. *Psychol. Psychother Res Stud*. 5(5), 1-3. Doi: 10.31031/PPRS.2022.05.000623
- Saleem F., Malik, M. I., Qureshi, S. S., Farid, M. F. ve Qamar, S. (2021). Technostress and employee performance nexus during COVID-19: Training and creative self-efficacy as moderators. *Frontiers in Psychology*,

12:595119. Doi: 10.3389/fpsyg.2021.595119

- Selye, H. (1951). The general-adaptation-syndrome. *Annual Review of Medicine*, 2(1), 327. Doi:10.1146/annurev.me.02.020151.001551
- Selye, H. (1976). *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.
- Shahrabi, A., Ghiasii, M. ve Limooni, S. T. (2015). The dimensions of technostress among academic librarians of universities medical sciences in Mazandaran province. *International Journal of Biology, Pharmacy and Allied Sciences (IJBPAS)*, 4(11), 516-531.
- Shahsavarani, A. M., Abadi, E. A. M. ve Kalkhoran, M. H. (2015). Stress: Facts and theories through literature review. *International Journal of Medical Reviews*, 2(2), 230-241.
- Sharma, D. ve Gill, T. K. (2016). Technostress and personality traits – Are they associated?: Evidence from Indian bankers. *IJCST*, 7(1), 106-111.
- Sığrı, Ü. (2007). Geçici ve daimi personelin stres faktörlerinin, belirtilerinin, yatkınlıklarının ve stresle baş etme tarzlarının mukayeseli analizi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(28), 177-188.
- Sivasubramanian (2016). Eustress vs distress: A review. *International Journal of Research in Humanities & Social Sciences*, 4(5), 12-15.
- Smith, J. C. (2002). *Stress management: A comprehensive handbook of techniques and strategies*. New York, NY: Springer.
- Tacy, J. (2016). Technostress: A concept analysis. *Online Journal of Nursing Informatics (OJNI)*, 20(2), 1-12.
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S. ve Ragu-Nathan, T. S. (2007). The impact of technostress on role stress and productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24(1), 301-328.
- Tarafdar, M., Cooper, C. L. ve Stich, J. F. (2019). The technostress TRIFECTA - technoeustress, technodistress and design: An agenda for research. *Information Systems Journal*, 29(1), 1-42. Doi: 10.1111/isj.12169
- Taşlıyan, M. ve Karayılan, D. (2011). Organizasyonlarda değişim ve yönetimi, İ. Bakan (Ed.), *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları* içinde (s. 253-269). 2. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Toolshero (2022). *Transactional theory of stress and coping*. Erişim adresi: [https://www.toolshero.com/psychology/transactional-theory-of-stress-and-coping/#:~:text=The%20Transactional%20Theory%20of%20Stress%20and%20Coping%20\(TTSC\)%20is%20a,is%20experienced%20in%20different%20ways.](https://www.toolshero.com/psychology/transactional-theory-of-stress-and-coping/#:~:text=The%20Transactional%20Theory%20of%20Stress%20and%20Coping%20(TTSC)%20is%20a,is%20experienced%20in%20different%20ways.)
- Tralagba, C. E. ve Akpan, A. G. (2019). Techno-stress among library professionals at the workplace in ICT era. *International Journal of Research*, 6(9), 598-608.

- Weil, M. ve Rosen, L. (1997). *TechnoStress: Coping with technology@work@home@play*. New York: John Wiley & Sons.
- Weinert, C., Pflüger, K. ve Maier, C. (2020). Do users respond to challenging and hindering technostressors differently? A laboratory experiment. F. D. Davis, R. Riedl, J.V. Brocke, P.M. Léger, A. B. Randolph ve T. Fischer (Ed.). *Information systems and neuroscience: NeuroIS Retreat* içinde (s. 79-89). Cham, Switzerland: Springer.
- Yebowaah, F. A., Banleman, K. ve Pwadura, J. A. (2017). The influence of technostress on library: A survey of the University for Development Studies libraries. *Information and Knowledge Management*, 7(10), 37-48.
- Yöndem, Z. D. (2015). *Kişilik dinamikleri ve stresle baş etme*. (3. Bs.) Ankara: Efil Yayınevi.
- Yurtsever, H. (2009). *Kişilik özelliklerinin stres düzeyine etkisi ve stresle başa çıkma yolları: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yüksel, H. (2014). Çalışma yaşamı ve stres kavramı: Durumsal bir yaklaşım. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 109-131.
- Zabel, D. (2008). Reference desk dilemmas: The impact of new demands on librarianship. *Reference & User Services Quarterly*, 48(1), 20-25. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/279628515_Reference_Desk_Dilemmas_The_Impact_of_New_Demands_on_Librarianship

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 (2023), 28-53
http://dx.doi.org/10.29228/lamre.67979

Araştırma Makalesi – Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.12.2022 Kabul Tarihi Accepted: 18.01.2023

Türk Milli Eğitim Sisteminde Yeni Bir Okul Kütüphanesi Türü: Sıfır Atık Kütüphaneleri Üzerine Bir Değerlendirme

A New Type of School Library in the Turkish National Education System: An Evaluation on Zero Waste Libraries

Ömer DALKIRAN *

ÖZET

Son dönemde basında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda kütüphane kurma çalışmaları ile ilgili haberler gündeme gelmektedir. Bu haberlerde okullarda geri dönüştürülebilir atık malzemelerden kütüphaneler kurulduğu vurgulanmaktadır. Bu yöndeki çalışmaların sistematik biçimde devam edeceği ve bu kütüphanelerin yaygınlaştırılacağı da ifade edilmektedir. Sıfır Atık Kütüphanesi veya Geri Dönüşüm Kütüphanesi olarak adlandırılan bu kütüphaneler ile Türk Milli Eğitim Sisteminde adeta yeni bir tür kütüphane modelinin konumlandırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Sıfır Atık Kütüphaneleri Girişimini/Projesini mercek altına alarak bu kapsamda kurulan kütüphanelerin niteliğinin sistemli ve düzenli bir yaklaşımla açıkça ortaya konulması yararlı olacaktır. Bu istikamette araştırmanın amacı Milli Eğitim Bakanlığı'nın yürüttüğü Sıfır Atık Kütüphaneleri Projesi'ni genel çizgileriyle analiz etmektir. Temel analiz çok büyük oranda Google arama motorundaki sorgulama sonuçlarıyla ulaşılan ilk 10 sayfadaki kamu sitelerinin yazılı haber içerikleri bağlamında gerçekleştirilmektedir. Bu içerikler doküman analizi yoluyla incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bulgular, Projenin Bilgi ve Belge Yönetimi/Kütüphanecilik topluluğunun fikir ve desteği alınmaksızın plansız bir süreçle başlatıldığını göstermektedir. Proje çerçevesinde kurulan "kütüphane"lerin özünde okullardaki bazı mekânlara kitap rafı ve bağış kitapların konulmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, buralarda okul kütüphanecisi görevlendirilmemektedir. Genel olarak Proje ve sonuçları öğrencilere sıfır atık bilinci kazandırma açısından oldukça yararlı bulunsa da bilimsel kütüphanecilik ilkeleri açısından kütüphane kurumuna yetersiz, niteliksiz ve hatta olumsuz bir bakış sunmaktadır. Sıfır Atık Kütüphanesi olarak nitelendirilen mekânların mevcut haliyle okul kütüphanesi olarak kabul edilmemesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul kütüphanesi, Sıfır Atık Kütüphanesi, Geri Dönüşüm Kütüphanesi, Türkiye

*Dr.Öğr.Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, odalkiran@kastamonu.edu.tr

ABSTRACT

Recently, news about the efforts to establish libraries in schools affiliated to the Ministry of National Education have been brought to agenda. Libraries that have been established with the aid of recyclable materials are the emphasis of these news items. It is stated that these efforts will continue systematically and these libraries will also be expanded. With these libraries called Zero Waste Libraries or Recycling Libraries, it is seen that a kind of library, almost a new model, is deployed in the Turkish National Education System. In this framework, it would be useful to scrutinize the Zero Waste Libraries Initiative/Project and to reveal the quality of the libraries established within this scope along with a systematic and organized approach, clearly. In this direction, the aim of the research is to analyze the Zero Waste Libraries Project carried out by the Ministry of National Education in general terms. The main analysis is largely carried out in the context of the written news content of the public websites in the first 10 pages of the Google Search Engine. These contents were analyzed and evaluated through document analysis. The findings show that the Project was initiated with an arbitrary process, and without getting opinions and support of the Information and Records Management/Librarianship community. It is understood that the "libraries" established within the framework of the project essentially consisted of placing bookshelves and donated books in some places in schools. Moreover, no school librarian is assigned to these libraries. In general, although the Project and its results are very useful in terms of raising zero waste awareness among students, it presents an inadequate, unqualified and even negative view of the library institution in terms of scientific librarianship principles. It is considered that the places described as Zero Waste Libraries should not be accepted as school libraries in their current state.

Keywords: School library, Zero Waste Library, Recycling Library, Türkiye

GİRİŞ

Kütüphaneler genel olarak odak noktasındaki kullanıcı grubu ve bağlı bulunduğu kurum üzerinden konumlandırılarak “halk kütüphanesi”, “çocuk kütüphanesi”, “üniversite kütüphanesi”, “okul kütüphanesi”, “özel kütüphane”, “milli kütüphane” vb. biçiminde çeşitli türsel ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bu konuda farklı sınıflandırmalara rastlanmakla birlikte en genel biçimde kütüphaneleri dört farklı tür olarak ele almak olanaklıdır: Akademik kütüphaneler, halk kütüphaneleri, özel kütüphaneler ve okul kütüphaneleri. Akademik kütüphaneler kolej ve üniversitelere hizmet verirken halk kütüphaneleri şehirler ve kasabalara hizmet verir. Özel kütüphaneler hastane, şirket, müze, özel sektör/kamu vb. herhangi bir özel ortamda hizmet sunan kütüphane türüdür. Okul kütüphaneleri ise anaokulundan başlayarak 12. sınıfa kadar öğrencilere hizmet vermekle yükümlüdür (Cornell University Library, 2021).

Her bir kütüphane türü kendi alanında özelleşmiş ve uzmanlaşmış bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. Diğer kütüphane türlerinde olduğu gibi okul kütüphanesi de bu yapı içinde kendine has ve oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Okul kütüphanesi temel bir eğitim-öğretim kurumu olan okul bünyesinde örgütlenecek okul mensuplarını hedef kitlesine koyan bir kütüphane türüdür. Eğitim ve öğretimin göbeğinde yer alan bir kurum olarak okul kütüphanesi eğitim – kütüphane ilişkisini somut ve doğal biçimde sergiler niteliktedir. Böylesine kritik bir konumda olan okul kütüphanesinin önem, amaç ve işlevlerinin açık ve net biçimde ortaya konulması yararlı görülmektedir. Ancak öncelikle okul kütüphanesinin kavramsal tanımlanmasının yapılması uygun olacaktır.

Literatürde okul kütüphanesini tanımlamaya yönelik pek çok girişime rastlanmaktadır. Bunlardan bazılarında yer

verilecektir. Okul kütüphanesi IFLA Okul Kütüphaneleri Rehberi'nde (IFLA Okul Kütüphaneleri Bölümü Daimi Komitesi, 2018, s. 15) “öğrencilerin bilgiden düşünceye olan yolculuklarında kişisel, sosyal ve kültürel gelişimlerinde ana unsurlar olan okumanın, sorgulamanın, araştırmanın, düşünmenin, hayal kurmanın ve yaratıcılığın olgunlaştığı fiziksel ve sanal mekân” biçiminde tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise okul kütüphanesi “okulda etkin biçimde müfredatı, öğrencileri ve öğretmen kadrosunu desteklemek için tasarlanmış kaynakların ve hizmetlerin sağlandığı tesis”tir (Butler, 2015, s. 3). Önal (1992, s. iii) ise okul kütüphanesini “eğitim ve öğretim için gerekli her türlü bilgi kaynağını toplayan, düzenleyen, hizmetleri ile parçası bulunduğu öğretim kademesinin amaçlarının gerçekleşmesine dinamik bir şekilde katılan ve çağın gereksinimlerine uygun olarak gelişen toplumsal kurumlar” olarak tanımlar. Sıralanan tanımlardan bazıları okul kütüphanesinin kavramsal çerçevesini somut biçimde çizerken diğerleri ise konuya daha genel bir yaklaşım sergiler niteliktedir. Ancak, tanımlardan bazı genel ve ortak çıkarımlar yapmak olanaklıdır. Öncelikle, “eğitim ve öğretimin okul kütüphanesinin varlık nedeni” olduğu iddia edilebilir. Ayrıca, tanımlardaki bir diğer ortak vurgunun “okul kütüphanesinin eğitim ve öğretime destek olma işlevi” olduğu görülmektedir.

Kavramsal tarifi yanısıra okul kütüphanesinin niteliklerini biraz daha detaylandırmak bir kurum olarak okul kütüphanesini tanımayı ve anlamayı kolaylaştıracaktır. Okul kütüphanesi alana yönelik profesyonel anlamda eğitim almış bir okul kütüphanecisi tarafından yönetilmelidir. Koleksiyonu basılı, elektronik vb. çok çeşitli formatlarda zengin bir çeşitlilik (kitap, süreli yayın, DVD, internet vb.) sunar. Ayrıca, okul kütüphanecisi eliyle çok farklı başlıklarda hizmetler sunulur. Bunlara örnek olarak; okuryazarlık çalışmaları, araştırma ve kütüphane becerileri eğitimi, öğretim ve eğlence amaçlı kaynak sunma, rahat ve konforlu bir ortam sağlama, öğretmenlerle işbirliği vb. gösterilebilir (Butler, 2015, s. 3). Kuşkusuz burada verilen genel çerçevenin özelinde okul kütüphanesi ve kütüphanecisi çok farklı tür ve zenginlikte kaynaklar ve hizmetlerin düzenlenmesi ile sunulmasında okul mensuplarıyla işbirliği içinde proaktif çalışmalar sergiler.

Kütüphanecilik alanındaki uluslararası otorite kuruluşlar tarafından okul kütüphaneleri kavramı ve önemine ilişkin birtakım saptamalarda bulunulduğu görülmektedir. Örneğin IFLA / UNESCO Okul Kütüphanesi Bildirgesi'nde okul kütüphanesine şu şekilde vurgu yapılmaktadır:

“Okul kütüphanesi günümüzün bilgiyi temel alan toplumunda başarılı hizmetlerin verilmesi için esas olan bilgi ve düşünceleri kapsar. Okul kütüphanesi, öğrencilerin sorumlu vatandaşlar olarak yaşamalarını sağlarken, onları yaşam boyu öğrenme becerisiyle donatır ve hayal güçlerini geliştirir.” (IFLA / UNESCO, t.y.).

Söz konusu ifadelerin okul kütüphanesini yalnızca okulun duvarları içine hapsedmediği görülmektedir. Tersine, okul kütüphanelerinin topluma yönelik ve ömür boyu etkisini gösteren değerli çıktılar ürettiğine işaret etmesi bakımından özellikle dikkate değerdir.

Okul kütüphanesi kendine has birtakım amaçlar belirleyerek kurumsal misyonunu daha net biçimde gözler önüne sergilemektedir. Önal, okul kütüphanesinin amaçlarını literatürdeki çeşitli kaynaklara dayalı olarak ortaya

koymuştur. Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilir (1985, s. 18-19):

- Öğrenci, öğretmen ve okul çalışanlarının eğitim ve öğretime yönelik bilgi gereksinimlerini karşılamak
- Öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak
- Kütüphane kullanma yoluyla öğrencilerin merak duygularını ve olumlu sosyal davranışlarını geliştirmek
- Öğrenci ve öğretmenlerin kütüphaneleri ve çeşitli formatlardaki bilgi kaynaklarını bilinçli ve verimli biçimde seçme ve kullanmalarına destek olmak
- Farklı kütüphanelerle kültürel ve eğitimsel amaçlarla işbirliği geliştirerek öğrencilere kütüphane kullanma becerilerini erken yaşlarda kazandırmak
- Öğretmenlerle işbirliği yaparak öğretime destek olacak her türden bilgi kaynaklarını seçmek ve yararlandırmak
- Müfredat ve öğretim yöntemlerindeki yenilikleri eğitim camiasına duyurmak
- Bilgi kaynaklarının teknik işlemlerini yaparak kütüphanenin verimli kullanımını sağlamak
- Öğretmen ve idarecilerle beraber okul çalışanlarına yönelik kültürel ve profesyonel gelişim programlarına dâhil olmak
- Okulun amaçları doğrultusunda okula destek olmak ve çalışmalarda bulunmak
- Büyük kapsamlı kütüphane programının organizasyonunda meslek ve toplum çevresiyle beraber çalışmak

Yukarıda verilen amaçlar okul kütüphanesinin yüzeysel olarak görünenden daha derin bir yapısı olduğuna işaret etmektedir. Kuşkusuz, sözkonusu amaçların gerçekleştirilmesi ideal anlamda bilimsel temellere dayalı olarak organize edilen, yeterli sayı ve nitelikte okul kütüphanecisi istihdam edilen bir okul kütüphanesi ile mümkün olabilir.

Okul kütüphanesi, amaçları doğrultusunda kendine özgü bazı temel işlevleri yerine getirmektedir. Okul kütüphanesinin işlevleri dört temel kategoride toplanabilir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- **Bilgisel işlev:** Güvenilir bilgi ve hızlı erişim sunmak.
- **Eğitimsel işlev:** Yaşamboyu öğrenme için uygun ortam ve olanaklar sağlamak.
- **Kültürel işlev:** Estetik, sanat ve yaratıcılığın geliştirilmesi, sağlıklı iletişim ile nitelikli yaşam sunmak.
- **Rekreasyonel işlev:** Eğlence ve dinlenmeye yönelik bilgi ile serbest zamanların iyi değerlendirilmesini sağlamak (International Association of School Librarianship, 1993).

Görüldüğü üzere okul kütüphanesi özünde bilgi, eğitim, kültür ve serbest zaman açısından oldukça yararlı işlevleri yerine getirmektedir. Belirtilen dört temel işlevin aynı zamanda okul kütüphanesinin görevlerini de ortaya koyduğu söylenebilir. Ayrıca bu işlevlerin her türden kütüphanenin en temel işlevleriyle örtüştüğü de ifade edilebilir.

TÜRKİYE’DE OKUL KÜTÜPHANECİLİĞİ LİTERATÜRÜ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de okul kütüphaneciliğine dönük çalışmalar üzerine çok kısa ve genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bölümde değinilen ve özetlenen çalışmalar herhangi bir tarihsel sınırlama yapılmaksızın uygulanan literatür taramasında tam metnine ulaşılabilen çalışmalar ile sınırlı bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye’de okul kütüphaneciliği literatürünü oluşturan çalışmalara hem Bilgi ve Belge Yönetimi alanında hem de Eğitim alanında rastlanmaktadır. Her iki disiplini de ilgilendiren yönleri nedeniyle okul kütüphanesinin bu alanlarda çalışmalara konu edinmesi normaldir. Ancak, çalışmaların ağırlıkla Bilgi ve Belge Yönetimi alanında üretildiği de açıktır. Çalışmalar genel olarak Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okul kütüphaneleri üzerine yerel bağlamında gerçekleştirilmiş olup az sayıda özel okul kütüphanesine ilişkin incelemeler de mevcuttur. Ulusal düzeyde uygulamaya dayalı ve yeterli sayıda çalışma gerçekleştirilmemesi önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Bir çalışma birden çok konuya değinse de en geniş konu açısından her bir çalışma bir ana konu altında gruplandırılabilir. Bu çerçevede çalışma kapsamında okul kütüphanesine ilişkin literatür 15 farklı ana konu altında ele alınabilir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Okul kütüphaneciliğiyle ilgili çalışmaların konuları

Sıra	Konu	Konuyla ilgili çalışmalar
1	Okul kütüphaneleri bağlamında okuma alışkanlığı	(Akman ve Akman, 2017; Aydoğdu, 2020; Güneş, 2013; İleri, 2017; Kartal v.d., 2019; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2015; Yılmaz, 2004a)
2	Okul kütüphanelerinin yönetimi ve sorunları	(Cevizbaş, 2003; Ergün, 1990; Önal, 1985; Soysal, 1971; Türkyiğit, 1969)
3	Okul kütüphanesi personeli; kütüphanede rol ve sorumluluk üstlenenler	(Cevizbaş, 2017; Yüksel-Durukan, 2015a; Yüksel-Durukan, 2015b; Önal, 1996; Önal ve Alaca, 2015)
4	Okul kütüphanesi hizmetleri	(Boz, 2020; Darvish, 2011; Koç, 2014; Önal, 2004; Önal, 2005; Zenginler, 2001)
5	Okul kütüphanesine yönelik görüş, algı ve değerlendirmeler	(Aksu, 2014; Keleş, 2013; Özden, 2017; Pilten ve Tolğay, 2016; Yılmaz ve Çakmak, 2020)
6	Yerel ve tarihsel bağlamda okul kütüphanelerinin betimlenmesi	(Arkan, 2000; Polat ve Akkaya, 2015; Özdemir, 2015; Şahin, 2010, Üreten, 2006)
7	Okul kütüphaneleri bağlamında bilgi okuryazarlığı ve 21. yüzyıl becerileri	(Önal, 2015; Çakmak ve Önal, 2013; Topçu, 2018; Topçu ve Önal, 2019)
8	Türk Milli Eğitim Sisteminde okul kütüphanesinin yeri	(Alaylıoğlu, 1960; Bayraktar ve Duman, 1982, Önal ve Topçu, 2013; Özkan, 2022)
9	Okul kütüphanelerinin kullanım etkinliği	(Bozkurt, Aktaş ve Taşkın, 2019; Öztürk ve Tağa, 2018; Şahbaz, 2012)
10	Türk Milli Eğitim Sisteminde kütüphane ve bilgi hizmetleri projeleri	(Dalkıran, 2022; Topçu, 2018; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, t.y.)
11	Eğitim-kütüphane ilişkisi	(Atılğan, 1991; Ersoy, 1994; Yılmaz, 2004)
12	Okul kütüphanelerinde mekân ve tasarım	(Hashempour ve Sapchi, 2015; Küçükcan, 2015)
13	Gençlerin bilgi gereksinimleri bağlamında okul kütüphaneleri	(Önal, 1994; Önal ve Alaca, 2019)

14	Türkiye'de okul kütüphaneciliği	(Torun, 2003; Yılmaz, 2015)
15	Okul kütüphanelerinde örgüt kültürü ve örgütsel iletişim	(Koçak ve Çetintaş, 2015; Önal ve Ekici, 2012)

Not. Tablo verileri yazar tarafından literatür taraması sonucu ulaşılabilen eserlerin başlık, anahtar kelime ve özleri doğrultusunda sınıflandırılmasıyla oluşturulmuştur.

Tabloda görülebileceği gibi okul kütüphaneleri en fazla (7 çalışma) okuma alışkanlığı ile ilişkilendirilerek çalışmalara konu olmuştur. Ardından ise okul kütüphanesi yönetimi ve sorunları, okul kütüphanesi çalışanları, okul kütüphanecileri ve okul kütüphaneleri için sorumluluk üstlenenler, okul kütüphanelerinde verilen hizmetler, bölgesel okul kütüphanesine dönük görüş ve algılar, tarihsel açıdan okul kütüphanelerine yönelik tanımlayıcı çalışmalar (5'er çalışma), okul kütüphaneleri ile ilişkili olarak bilgi okuryazarlığı ve diğer 21. Yüzyıl becerileri, Türk Milli Eğitim Sisteminde okul kütüphanesine yönelik bakış açısı ile okul kütüphanelerinin kullanım etkinliklerine yönelik çalışmalar (4'er çalışma) gelmektedir. Veriler ışığında konusal çeşitlilik bakımından okul kütüphaneciliği literatürünün daha da zenginleştirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu çalışmanın konusu olan Türk Milli Eğitim Sistemi bünyesindeki kütüphane ve bilgi hizmetleri projeleri üzerine az sayıda çalışma (3 çalışma) yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sunarak zenginleştirilmesine katkı sunabileceği değerlendirilmektedir.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ, AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Son dönemde yazılı ve görsel basında Türkiye'nin farklı bölgelerinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli okullarda atık ve geri dönüştürülebilir malzemelerle kütüphaneler kurulduğuna dair "çoşkulu" haberlere rastlanmaktadır (T.C. Karabük Valiliği, 2022a; T.C. Bayburt Valiliği, 2022; T.C. Uluborlu Kaymakamlığı, 2022; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Şemdinli Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, 2022; T.C. Pazar Kaymakamlığı, 2022; T.C. Dinar Belediyesi, 2022) Dahası, bu kütüphanelerin sistematik biçimde kurulmaya devam edeceği de anlaşılmaktadır. Sıfır Atık Kütüphanesi veya Geri Dönüşüm Kütüphanesi olarak adlandırıldığı görülen bu kütüphanelerin okul kütüphanesi olarak değerlendirildiği ve kamuoyunun dikkatine bu şekilde sergilendiği/sunulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu yapıların adlarında yer alan "kütüphane" kimliği nedeniyle kamuoyunda da okullara gerçek anlamda okul kütüphanelerinin kazandırıldığı algısının kolayca yerleşmesine neden olduğu söylenebilir. Ancak, bu girişimin/projenin içeriğine ilişkin kapsamlı bilgi bulunmaması önemli bir sorundur. Bu bağlamda oluşturulan ve adına kütüphane denilen alanların/mekânların mahiyetinin tam olarak ne olduğu yeterince açık değildir. Araştırmamızın çıkış noktası bu problem üzerine temellendirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı Milli Eğitim Bakanlığı'nın uygulamaya koyduğu Sıfır Atık Kütüphanesi olarak adlandırılan projeye yönelik Google Arama Motoru sonuçlarıyla ulaşılan içerikler bağlamında genel bir değerlendirme yapmaktır. Çalışma kapsamında cevabı aranacak olan araştırma soruları şunlardır:

1. Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi fikri nasıl ortaya çıkmıştır?
2. Projenin amaçları ve hedefleri nelerdir?
3. Projenin paydaşları hangi kişi ve kuruluşlardır?
4. Projenin kapsamı ve çerçevesi nedir?
5. Projenin uygulanması hangi adımlarla gerçekleşmiştir?
6. Proje sonunda hangi sonuçlara ulaşılmıştır?
7. Proje ile oluşturulduğu belirtilen kütüphanelerin fiziksel mekân ve alanlarının nitelikleri nelerdir?
8. Milli Eğitim Bakanlığı ve ilgililerin kütüphanenin yapısal unsurlarına ve okul kütüphanelerine yönelik zihinsel algıları ve yaklaşımları çağdaş kütüphanecilik ilkeleri ile örtüşmekte midir?

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Yapılan ön incelemede Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi'ne dair bağımsız ve resmi bir proje tanıtım ve uygulama dokümanına veya rehberine rastlanmamıştır. Bu nedenle Web ortamındaki ilgili haberlerin içerikleri üzerinden bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Çalışmanın evrenini Google Arama Motorundan Sıfır Atık Kütüphanesi ile ilgili ulaşılabilen haberler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise ölçüt örnekleme metodu ile oluşturulmuştur. Ölçüt örnekleme, belirli ölçütlere uygun öğelerin (kişi, durum, olay, nesne vb.) örnekleme seçilmesini ifade eder (Büyüköztürk v.d., 2016, s. 92).

Çalışmada incelenecek en isabetli veri setine kapsamlı bir şekilde ulaşabilmek için 01.12.2022 tarihinde Google Arama Motorunda “Sıfır Atık Kütüphanesi” ve “Geri Dönüşüm Kütüphanesi” anahtar kelimeleri ile sorgulamalar yapılmıştır. Örnekleme, resmi, doğrudan ve en yetkili otoriteler tarafından verilen bilgilerin güvenilir olduğu düşüncesinden hareketle, arama motorunda herhangi bir filtreleme seçeneği uygulanmadan yapılan sorgulamada ulaşılan ilk 10 sayfada yer alan kamu kurumlarına ait (edu.tr, gov.tr, bel.tr uzantılı) Web sitelerinin bağlantıları dâhil edilmiştir. Bu çerçeve, temelde sonraki sayfalara gidildikçe sonuçların gittikçe konuyla ilgisizleşmesi ve sayfaları ziyaret ihtimalinin azaldığı varsayımına dayanmaktadır. Benzer bir sonuç sınırlandırma stratejisinin bu çalışmanın yöntem kısmına belirli bir oranda esin kaynağı olan başka bir çalışmada da kullanıldığı görülmektedir (Mercanoğlu ve Şimşek, 2020, s. 78). Nitekim, bu noktadan hareketle yapılan incelemede varsayımın doğru olduğu görülmüştür. Ayrıca, en ilgili olan belirli sayıda sonuca ulaşma ve konuyu belirli bir çerçeve ile sınırlandırmanın araştırmanın daraltarak, yönetilebilir olmasına ve derinlemesine gerçekleştirilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Anahtar kelime Windows 10 işletim sistemi yüklü masaüstü bilgisayarda Brave Web tarayıcısı kullanılarak Google arama motorunda (Türkçe) gerçekleştirilmiştir. Tarama öncesi Web tarayıcısının tarama verileri (tarama geçmişi, çerezler ve diğer site verileri, önbelleğe alınan resimler ve dosyalar) temizlenmiştir. Ayrıca, kullanım aşamasında bu tarama verilerinin tekrar oluşturulmaması ve mevcut tarayıcı eklentilerinin herhangi bir uyumsuzluk sorununa neden olarak sonuçları etkilememesi için gizli pencere özelliği tercih edilmiştir.

Sonuçlar arasında görsel ve videolu içerikler, ilgisiz içerikler (belediyelerin projeleri vb.) ile tekrarlayan içerikler elenerek yalnızca metinlerden oluşan nihai sonuçlara ulaşılmıştır. Sözkonusu haberlerin listesi aşağıda verilmektedir.

Tablo 2. Çalışmaya Dâhil Edilen Haberler

Sıra	Tarih	Site Adı	Başlık	Web Adresi
1	14.12.2021	MEB	"Sıfır Atık" ve "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projeleri bu kütüphanede hayat buldu	https://www.meb.gov.tr/sifir-atik-ve-kutuphanesiz-okul-kalmayacak-projeleri-bu-kutuphanede-hayat-buldu/haber/24822/tr
2	17.01.2022	Mezitli Kaymakamlığı	Mezitlide "Sıfır Atık Kütüphanesive Geri Dönüşüm Parkı" Açıldı.	http://www.mezitli.gov.tr/mezitlide-sifir-atik-kutuphanesi-ve-geri-donusum-parki-acildi
3	25.01.2022	MEB	81 ilde geri dönüşüm yoluyla 250 kütüphane yapıldı	https://www.meb.gov.tr/81-ilde-geri-donusum-yoluyla-250-kutuphane-yapildi/haber/25122/tr
4	28.01.2022	İzmir İl MEM	İzmir "Sıfır Atık Kütüphaneleri" ile geri dönüşüm kültürünü yaygınlaştırıyor	https://izmir.meb.gov.tr/www/izmir-sifir-atik-kutuphaneleri-ile-geri-donusum-kulturunu-yayginlastiriyor/icerik/2404
5	28.01.2022	Başakşehir Belediyesi	Başakşehir’de atık malzemeler kütüphaneye dönüştü	https://www.baSifir Atik Kütüphanesischir.bel.tr/baSifir Atik Kütüphanesischir-de-atik-malzemeler-kutuphaneye-donustu
6	03.02.2022	Beyciler Mukaddes Sönmez Ortaokulu	Sıfır Atık Kütüphanesi	https://beyorta.meb.k12.tr/icerikler/sifir-atik-kutuphanesi_12425052.html
7	01.03.2022	Gaziantep Valiliği	Geri dönüşüm ile yapılan kütüphanenin açılışı gerçekleştirildi	http://www.gaziantep.gov.tr/geri-donusum-ile-yapilan-kutuphanenin-acilisi-gerceklestirildi
8	03.03.2022	Bayburt Valiliği	Bayburt’ta kadınlar atık malzemelerden “Geri Dönüşüm Kütüphanesi” kurdu	http://www.bayburt.gov.tr/bayburta-kadınlar-atik-malzemelerden-geri-donusum-kutuphanesi-kurdu
9	09.03.2022	Seydikemer Belediyesi	Seydikemer’de ‘Sıfır Atık Kütüphanesi’ açıldı	https://seydikemer.bel.tr/AnaSayfa/HaberDetay?seo_link=seydikemer%E2%80%99de-%E2%80%98s%C4%B1f%C4%B1r-at%C4%B1k-k%C3%BCt%C3%BCphanesi%E2%80%99-ac%C4%B1ld%C4%B1-55913446
10	16.03.2022	Giresun Valiliği	Vali ünlü, Geri Dönüşüm Kütüphanesi açılışı yaptı	http://www.giresun.gov.tr/vali-unlu-geri-donusum-kutuphanesi-acilisi-yapti
11	23.03.2022	Karabük Valiliği	Geri dönüşüme en güzel örnek "Sıfır Atık Kütüphanesi"	http://www.karabuk.gov.tr/geri-donusume-en-guzel-ornek-sifir-atik-kutuphanesi
12	06.04.2022	Uluborlu Kaymakamlığı	İlçemizde Sıfır Atık Kütüphanesi açıldı	http://www.uluborlu.gov.tr/ilcemizde-sifir-atik-kutuphanesi-acildi
13	16.04.2022	Batman HEM	Geri Dönüşüm Kütüphanemiz	https://batmanhem.meb.k12.tr/icerikler/geri-donusum-kutuphanemiz_12784554.html
14	28.04.2022	Şemdinli HEM	Geri Dönüşüm ve Sıfır Atık Kütüphanesi oluşturuldu	https://semدينlihem.meb.k12.tr/icerikler/geri-donusum-ve-sifir-atik-kutuphanesi-olusturuldu_12861677.html
15	06.05.2022	Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı	Geri dönüşüm malzemesiyle 525 kütüphane kuruldu	https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/geri-donusum-malzemesiyle-525-kutuphane-kuruldu
16	23.05.2022	Pazar Kaymakamlığı	Pazar Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü ek hizmet binasında “Sıfır Atık Kütüphanesi” açılış programı düzenlendi.	http://www.pazar.gov.tr/pazar-halk-egitim-merkezi-mudurlugu-ek-hizmet-binasinda-sifir-atik-kutuphanesi-acilis-programi-duzenlendi
17	25.05.2022	Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı	Gümüşhane’nin Sıfır Atık KütüphanesiKürtün ilçesinde açıldı	https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/gu-mushanenin-sifir-atik-kutuphanesi-kurtun-ilcesinde-acildi
18	07.06.2022	Dinar Belediyesi	İlçemize Geri Dönüşüm Kütüphanesini kazandıran okulumuzu tebrik ediyoruz	https://www.dinar.bel.tr/haber/ilcemize-geri-donusum-kutuphanesini-kazandiran-okulumuzu-tebrik-ediyoruz.html
19	[2022]	Karaman Valiliği	Eski malzemeler "Sıfır Atık Kütüphanesinde" hayat buldu	http://www.karaman.gov.tr/eski-malzemeler-sifir-atik-kutuphanesinde-hayat-buldu

Not. Tablo verileri yazar tarafından “yöntem” kısmında anlatıldığı biçimde Google Arama Motorundaki sonuçlardan oluşturulmuştur.

Çalışmada yapılan tüm değerlendirmeler ağırlıklı olarak tabloda yer alan ve kamuya açık ve serbestçe erişilebilir olan haber içerikleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gerekli durumlarda ise gene konuyla ilgili kamu kurumu kaynaklarından yararlanılmıştır. Projeye yönelik Milli Eğitim Bakanlığı'ndan resmi herhangi bir bilgi ve belge talebinde bulunulmamıştır. Bu durum çalışmanın kapsamı ve sınırlarına dair önemli bir vurgudur.

Çalışmada, Sıfır Atık Kütüphanelerine dair bir durum tespiti ve genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışma mevcut bir durum veya olguyu doğru biçimde tasvir etmeyi amaçlayan tanımlayıcı bir araştırma olarak (Coşkun v.d., 2015, s. 71) kurgulanmıştır. Nitel yöntem kullanılan çalışmada ulaşılan verilerin incelenmesi doküman analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi (incelemesi) araştırılan olay ve durumlara yönelik yazılı bilgi taşıyan kaynakların analiz edilmesini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 187).

SIFIR ATIK KÜTÜPHANELERİ PROJESİ: BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde Sıfır Atık Kütüphanelerine yönelik ulaşılan bilgiler sistematik olarak verilecek ve değerlendirmeler yapılacaktır.

1. PROJENİN KÖKENLERİ VE ÇIKIŞ NOKTASI

Okullarda geri dönüşüm malzemelerinden bir kütüphane oluşturma fikrinin ortaya çıkışı ve bu fikrin sistematik, kapsamlı ve ulusal bir projeye dönüşme sürecinin nasıl olgunlaştığının irdelenmesi yararlı olacaktır. Bu çerçevede projenin ana üstlenicisi görünümünde olan Milli Eğitim Bakanlığı'nın politika ve strateji dokümanlarına bakılması gerekmektedir. “Bir kuruluşun kısa, orta ve uzun dönemde yapacaklarını, gitmek istediği yönü belirlemesi, bunlar için ayıracağı para ve insan kaynaklarını saptayıp hazırlaması” (Türkiye Bilimler Akademisi, 2013) anlamına gelen stratejik plan bu anlamda en önemli dokümanlardan bir tanesidir. Bakanlığın 2019 – 2023 Stratejik Planında (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2019) “kütüphane” terimi ile yapılan tarama sorgusunda herhangi bir sonucu ulaşılamamıştır. Bakanlığın en temel strateji dokümanında Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi'ne ilişkin bir bilgi bulunmaması, bu proje fikrinin plansız olarak ortaya çıktığının önemli bir göstergesidir.

Şekil 1. Yunus Emre İlkokulu Sıfır Atık Kütüphanesi

Kaynak: (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Batman Sason İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022)

Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi düşüncesinin ilk olarak 2021 yılının Ekim ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan gazetinde hayata geçirilen "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projesi'nin* bir uzantısı olarak doğduğu anlaşılmaktadır (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2021). Nitekim Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi için başlangıç noktasının Ağrı Erol Parlak Güzel Sanatlar Lisesi öğretmen ve öğrencilerinin atık malzemelerle bir kütüphane oluşturması ve bu girişimin Bakanlıkça beğenilmesi olduğu belirtilmektedir. Bu örneğin, beklenmedik ve plansız biçimde ortaya çıkarak adeta bir pilot uygulama olarak Projeye kaynaklık ettiği söylenebilir. Böylece Bakanlık bünyesinde "Sıfır Atık Kütüphanesi" adıyla yeni bir kütüphane modeli öngörülüp uygulamaya konulacağı ve yaygınlaştırılacağı ifade edilmektedir (Dalkıran, 2022, ss. 387-388; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Bu sürecin temeli "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak ve "Sıfır Atık" Projelerinin** birleştirilmesi ile geri dönüşüm malzemelerden kütüphane oluşturma stratejisine dayanmaktadır. "Okullarda geri dönüşüm kültürünü yaygınlaştırmak" buna gerekçe olarak gösterilmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Kuşkusuz her iki projenin de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan himayesinde yürütülmesinin de (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Batman Sason İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022) bu süreçte kolaylaştırıcı bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Sonuç olarak bu adım Türk milli okul kütüphanesi sistemine yeni ve ilginç bir bakış açısı ve yaklaşıma kaynaklık etmesi bakımından özellikle önem taşımaktadır. Bağımsız olarak geri dönüşüm kültürü açısından bakıldığında Projenin oldukça yararlı ve olumlu bir girişim olduğu değerlendirilmektedir.

* Projeye yönelik bir değerlendirme için bakınız: (Dalkıran, 2022).

** Proje ile ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için Sıfır Atık Web sitesi incelenebilir: <https://sifiratik.gov.tr/>

Okul kütüphanesi kurumu açısından bakıldığında ise sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için konunun detaylı ve dikkatli biçimde incelenmesi yararlı görülmektedir.

2. PROJENİN AMAÇ VE HEDEFLERİ

İki projenin birleşimiyle ortaya çıkan Sıfır Atık Kütüphanesi girişimi ile Ocak 2022’de tüm illerde sıfır atık yoluyla en az bir adet kütüphane oluşturulması da somut hedef olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 81 ilin tamamında geri dönüşüm malzemelerle 250 adet kütüphane oluşturmak hedefi de karara bağlanmıştır (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Her ne kadar başlangıçta bu kütüphanelerin öncelikle halk eğitimi merkezlerine kurulmasının amaçlandığı belirtilse de (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022a) örgün eğitim kurumları olarak okullarda da bu tür kütüphane kurma çalışmalarına rastlanmaktadır (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Beyciler Mukaddes Sönmez Ortaokulu, 2022).

Şekil 2. TOKİ Anadolu Lisesi Sıfır Atık Kütüphanesi

Kaynak: (T.C. Karaman Valiliği, t.y.b.)

Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi ile Türkiye çapında tüm illerde en az bir adet Sıfır Atık Kütüphanesi yapılması, geri dönüşüm kültürü ve farkındalığının en az bir örnekle de olsa tüm yurttan yayılmasına katkı sağlayacağı söylenebilir. Öte yandan 250 kütüphane yapma hedefi de tüm illerde en az üç Sıfır Atık Kütüphanesi olması anlamına

gelecektir. Bu anlamda Bakanlık tarafından projenin oldukça hızlı biçimde yaygınlaştırılacağına öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

3. PROJENİN TARAFLARI VE PAYDAŞLARI

Daha önce de belirtildiği gibi esasında bağımsız bir girişim olan “Kütüphanesiz Okul Kalmayacak” ve “Sıfır Atık” Projeleri Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan'ın himayelerinde sürdürülmektedir. Bu açıdan iki projenin kaynaştırılmasıyla oluşan Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi'nin de Emine Erdoğan himayesinde olduğu anlaşılmaktadır. Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer'in Projenin hedefleri ve bunların gerçekleştirildiğine ilişkin sahiplenici ve sorumluluk alıcı ifadelerinden anlaşılacağı üzere de (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022) Milli Eğitim Bakanlığı Projede ana sorumlu ve yürütücü konumundadır. Ayrıca, doğal olarak Bakanlığın merkez teşkilatının yanısıra İl Milli Eğitim Müdürlüklerinin de etkin sorumluluk üstlendiği anlaşılmaktadır. Sahada ise kütüphanelerin “yapılmasında” en temel aktörlerin öğretmen ve öğrenciler olduğu görülmektedir (T.C. Gaziantep Valiliği, 2022). Bu sürece Bilgi ve Belge Yönetimi/Kütüphanecilik camiasından kişi veya kurumların dâhil olmadıkları veya dâhil edilmedikleri anlaşılmaktadır. Konunun doğal muhatabı olan kütüphanecilerin dışarıda tutulması makul ve anlaşılabilir bir durum değildir.

4. PROJENİN KAPSAMI VE UYGULANIŞI

Sıfır Atık Kütüphanesi kurmak için öncelikle 81 ilin herbirinde okullar ve halk eğitimi merkezleri bağlamında çöpe atılacak durumdaki atık malzemeler okul mensupları (öğrenciler, öğretmenler, usta öğreticiler ve yöneticiler) ve veliler tarafından toplanmaktadır. Kullanılmayan ve atık nitelikli bu malzemelere palet, plastik kapak, meyve kasası, dolap, petrol varili, kutu, oto lastiği, ip, deterjan şişesi, cam, kağıt, demir, tahta, tekstil malzemeleri vb. örnek olarak gösterilebilir. Kütüphanelerin özünde bu malzemelerin atölyelerde sandalye, masa, kitaplık, raf, aksesuar vb. donanımlara dönüştürülmesi, kütüphanede kullanıma uygun hale getirilmesi veya bunların uygun bir alana yerleştirilmesiyle oluşturulduğu yani “kütüphane amaçlı özgün alanlar” kazanıldığı belirtilmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Batman Halk Eğitimi Merkezi, 2022; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Beyciler Mukaddes Sönmez Ortaokulu, 2022; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022). Proje ile oluşturulduğu belirtilen kütüphanelerin temelini geri dönüşüm yoluyla oluşturulan kütüphane donanımı ve malzemelerinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Şekil 3. Karabük Halk Eğitimi Merkezi Sıfır Atık Kütüphanesi

Kaynak: (T.C. Karabük Valiliği, 2022b)

Proje kapsamında oluşturulan kütüphanelerin çeşitli bölgelerde Vali, Kaymakam, Belediye Başkanı ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü düzeyinde törenlerle açılışının yapılması ve tebrik edilmesi (T.C. Dinar Belediyesi, 2022; T.C. Gaziantep Valiliği, 2022; T.C. Giresun Valiliği, 2022; T.C. Karaman Valiliği, t.y.a) yetkililerin kütüphanelere verdiği önemi göstermesi bakımından özellikle dikkate değerdir.

5. PROJENİN ÇIKTILARI VE SONUÇLARI

Proje kapsamında 25 gün gibi bir aydan daha kısa bir sürede illerin tamamında 250 Sıfır Atık Kütüphanesi oluşturma amacına ulaşıldığı ve artık her ilde bir Sıfır Atık Kütüphanesi olduğu belirtilmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Dahası, ülke çapındaki halk eğitimi merkezlerinde geri dönüşüm malzemeleriyle 525 adet kütüphane kurulmuştur ve kurulmaya devam etmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022a). Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer'in verdiği bilgilere göre Sıfır Atık Kütüphanesi sayısı bakımından en üretken iller İstanbul (33), İzmir (14), Antalya ve Muğla (13) olarak sıralanmaktadır. Bakan ayrıca, projeye katkıda bulunan meslektaşlarını, öğretmen, öğrenci ve okul idarecilerini bu süreçteki başarıları nedeniyle tebrik etmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Öte yandan Sıfır Atık Kütüphanesi Projesi'nin "tüm dünyaya örnek" olacağına da işaret edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022b).

Projenin yürütücüsü konumunda bulunan Bakanlık ve taşra teşkilatının ortaya çıkan sonuçlardan oldukça memnun olduğu görülmektedir. Kısa sürede kütüphane sayısı hedefine ulaşılması sevinçle karşılanmakta, eğitimcilerin bundaki rollerine dikkat çekilmekte ve iller arası başarı sıralaması ile olumlu bir rekabete dikkat çekilmektedir.

Yapılan kütüphanelerin öğrenciler başta olmak üzere okul topluluğunun geri dönüşüm kültürü konusunda bilinçlenmesine katkı yapması başlı başına olumlu bir gelişmedir. Ancak konuya çağdaş kütüphanecilik açısından bakıldığında, ortada yalnızca sayılara indirgenmiş ve yeterince somut biçimde temellendirilmemiş ve tanıtılmamış “kütüphane”lerden söz edilebilir. Kütüphanelerin mahiyetine ilişkin yeterince detaylı bilgi bulunmaması bu anlamda önemli bir eksiklik. Bakanın kutlama aşamasında ise Bilgi ve Belge Yönetimi topluluğundan söz edilmemesi daha önce “projenin tarafları” kısmında belirtilen “dışlanmayı” daha net biçimde gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Şekil 4. Beyciler Mukaddes Sönmez Ortaokulu Sıfır Atık Kütüphanesi

Kaynak: (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Beyciler Mukaddes Sönmez Ortaokulu, 2022)

Ayrıca, Projenin sonuçları itibariyle gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus daha bulunmaktadır. Daha önce vurgulandığı gibi, geri dönüşüm malzemelerinden oluşturulan Sıfır Atık Kütüphaneleri “Kütüphanesiz Okul Kalmayacak” ve “Sıfır Atık” Projelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Netice olarak ilk bakışta Sıfır Atık Kütüphaneleri Projesi’nin “Kütüphanesiz Okul Kalmayacak” Projesi’nden ayrı bir girişim olduğu ve bu Projeden

bağımsız olarak okul kütüphaneleri oluşturmayı hedeflediği algılanmaktadır. Ancak, uygulamada Projelerin adeta iç içe geçmesi aynı zamanda her iki Proje arasındaki sınırı bulanıklaştırdığından dolayı kurulan kütüphanenin hangi Proje bağlamında oluşturulduğu yeterince net biçimde anlaşılamamaktadır. Nitekim, bazı Sıfır Atık Kütüphanelerinin doğrudan "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projesi bünyesinde oluşturulduğu belirtilmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Batman Sason İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022). Dolayısıyla Sıfır Atık Kütüphanesi özelliği taşıyan bir kütüphanenin yetkililer tarafından "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projesi'nde olduğu gibi gerçek ve ideal anlamda bir okul kütüphanesi olarak kabul edilip edilmediği ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın okul kütüphanelerine ilişkin istatistiklerine "okul kütüphanesi" olarak yansıyor yansımayacağı önemli bir soru(n)dur. Çünkü güncel istatistiklerde okullardaki [geleneksel] kütüphaneler ve Zenginleştirilmiş (Z) Kütüphaneler iki ayrı kütüphane türü olarak ele alınıp raporlanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Nitekim Bakanlığın demeçleri de bu örnekteki gibi Sıfır Atık Kütüphanelerinin "okul kütüphanesi" olarak görüldüğü ve kabul edildiğine işaret etmektedir. Kuşkusuz bu durum okul kütüphanelerine yönelik yetersiz ve sağlıksız bir yaklaşım olacaktır. Çünkü bu şekilde "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projesi bağlamında oluşturulan Sıfır Atık Kütüphaneleri ulusal istatistiklere "okul kütüphanesi" olarak verilecektir. Kanımızca bu tür kütüphanelerin olumlu ancak ayrı bir tür veya geçici bir proje olarak değerlendirilmesi ve uluslararası standartları karşılamadığı sürece gerçek anlamda okul kütüphanesi olarak görülmemesi doğru olacaktır.

6. PROJEDE KÜTÜPHANENİN TEMEL BİLEŞENLERİ, KÜTÜPHANE VE OKUL KÜTÜPHANESİ ALGISI

Genel olarak kütüphanelerin yapısal olarak bina, bütçe, kullanıcı, koleksiyon (derme) ve personel olmak üzere 5 temel unsurdan oluştuğu kabul edilmektedir. Çeşitli araştırmalarda kütüphanelere ilişkin yapılan değerlendirmelerin bu unsurlar üzerinden kategorik olarak yapıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2011). Kuşkusuz bu yaklaşım özellikle geleneksel kütüphaneleri yakından, detaylı ve sistematik biçimde incelemeyi olanaklı kılmak bakımından oldukça yararlıdır. Bu doğrultuda çalışmada proje kapsamında oluşturulan kütüphanelerde bu unsurların izlerine dair kısa değerlendirmelerde bulunulacaktır. Böylece, genelde kütüphane özelde ise okul kütüphanesi algısının ne olduğu saptanabilecektir. Ayrıca, Sıfır Atık Kütüphanelerinin bilimsel anlamda bir kütüphane olarak kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin değerli bulgulara da ulaşılabilecektir.

Bir kütüphanenin temel unsurları bakımından ilk olarak "bina" yani fiziksel mekân ele alınacaktır. Çünkü uygun olmayan mekânlarda sağlıklı bir okul kütüphanesi örgütlenmesi mümkün olamayacaktır. Yapılan incelemelerde Proje bağlamında oluşturulan kütüphanelerin fiziksel alanlarına yönelik sistematik olarak detaylı bilgi verilmemektedir. Ancak örnek olarak verilen görsellerden de anlaşılacağı gibi kütüphanelerin ideal anlamda fiziksel mekânlara sahip olduğunu söyleyemeyiz. Pek çok kütüphane fiziksel anlamda "iddiasız" ve "mütevazı" bir görüntü sergilemektedir. Dahası, "kullanılmayan atıl alan" olan "okuldaki boş bir depo" (T.C. Başakşehir Belediyesi, 2022a), bahçe veya baraka gibi oldukça küçük, yetersiz ve uygunsuz mekânların kütüphane olarak tahsis edildiğine ilişkin görsel örnekler de mevcuttur (T.C. Mezitli Kaymakamlığı, 2022). Buna ek olarak,

kütüphanelerin uygun ve bağımsız mekânlar yerine öğretim kurumlarının koridorlarında oluşturularak bunlara “koridor kütüphanesi” adı verildiği de görülmektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022). Böylece “Sıfır Atık/Geri Dönüşüm Kütüphanesi”nden ayrı olarak “Koridor Kütüphanesi” adıyla yeni bir kütüphane modeli ve türü ortaya konulmuş ve tanıtılmış olmaktadır. Sonuç olarak, eldeki sınırlı bilgi ve belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Proje kapsamında kütüphane binası/mekân açısından çıkarılabilecek tek kesin yargı; “önkabullü bir şekilde kütüphane olarak değerlendirilen yapı için bir alan tahsis edildiği”dir. Ancak bu alan ve mekânın ulusal veya uluslararası standartlara uygun olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kütüphaneler açısından önemli olan bir diğer temel unsur ise “bütçe”dir. Örneklemeye alınan haber içeriklerinde söz konusu kütüphanelerin geri dönüştürülebilir atıklardan kurulduğundan bahsedilmekle beraber bunların sürekliliği ve sürdürülebilirliği açısından herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Dolayısıyla “Sıfır Atık Kütüphaneleri gönüllüler tarafından ücretsiz olarak oluşturulmuş ve tek seferlik veya sürekli olarak herhangi bir bütçesi ya da ödeneği bulunmayan kütüphanelerdir” denilebilir.

Şekil 5. İzmir’deki Sıfır Atık Kütüphanelerinden bir görüntü

Kaynak: (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022)

Sıfır Atık Kütüphanelerinde bir kütüphanenin temel yapısal unsurlarından biri olan “personel”e ilişkin ne tür bir yaklaşım sergilendiği de önemli bir konudur. Daha önce de belirtildiği gibi, kütüphanelerin öğrenciler/kursiyerler, öğretmenler/usta öğreticiler, okul/halk eğitimi merkezi idarecileri ve velilerden oluşan okul/halk eğitimi merkezi topluluğu tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Ancak buralarda çalışması gereken kütüphaneciler ve diğer yardımcı personelden söz edilmemektedir.

Bu durum, sıfır atık kütüphanelerinde okul kütüphanecisi başta olmak üzere başka kadrolarla da herhangi bir geçici, sürekli, yarı zamanlı veya tam zamanlı bir personel çalıştırılmayacağına işaret etmektedir. Adeta imece usulü ve elbirliği sistemiyle gönüllü olarak kurulan bu kütüphanelerin hizmetlerinin de okul mensupları tarafından gönüllülük esasına göre yürütüleceği varsayılabilir. Her ne kadar zayıf bir ihtimal olsa da bu konudaki diğer olasılık ise, kütüphanelerde gönüllü dahi olsa kimsenin görevlendirilmemesidir ki; bu durumun kütüphanelerin atıl durumda kalarak bir süre sonra ortadan kalkmasına kadar gidebilecek olumsuz ve istenmeyen bir sürece yol açabileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmada sıfır atık kütüphanelerinde koleksiyon (derme) unsuruna ilişkin de bazı bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre kütüphane koleksiyonlarının temelde öğretmenler/usta öğreticiler, kursiyerler ve yerel yöneticiler tarafından bağış kitaplarla oluşturulduğu görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022a; T.C. Seydikemer Belediyesi, 2022; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022). Ayrıca bizzat Milli Eğitim Bakanı da kitap bağışının artarak devam edeceğini öngörmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022a). Mevcut veriler kütüphane koleksiyonlarının süreli yayınlar, elektronik kaynaklar, görsel ve işitsel kaynakları dışlayarak yalnızca kitaplardan oluştuğunu ortaya koyarken, güncel olarak temel koleksiyon geliştirme metodunun bağış olduğunu ve gelecekte de bu şekilde olacağını göstermektedir. Bir okul kütüphanesi koleksiyonunun biçim (format), nicelik, nitelik ve içerik olarak sahip olması gereken özellikler düşünüldüğünde bağış yönteminin sağlıklı, çok yönlü ve sürdürülebilir bir koleksiyon oluşturmada yetersiz kalacağı açıktır. Üstelik koleksiyonu sağlıklı ve dengeli biçimde geliştirecek okul kütüphanecilerinin bulunmaması da bir diğer önemli eksikliklerdir.

Şekil 6. TOKİ Fenertepe Ortaokulu Sıfır Atık Kütüphanesi

Kaynak: (T.C. Başakşehir Belediyesi, 2022b)

Kaynakların ve hizmetlerin hedef kitlesi ve kütüphanenin varlık nedeni olarak “kullanıcı”, kütüphanenin yapısal bileşenleri arasında kendine has ve özel bir öneme sahiptir. Proje kapsamında oluşturulan Sıfır Atık Kütüphanelerinin odak noktasının hangi kullanıcı grupları olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak, halk eğitimi merkezleri bünyesinde oluşturulan kütüphanelerin tüm yurttaşlara açık olduğu ve herkesin bunlardan yararlanabileceği ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022a). Genel olarak kütüphane hizmetleri planlanırken kullanıcı unsurunun üzerinde yeterince açık ve somut biçimde durulmaması anlayışının bu Projede de kendisini gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte, bir okul kütüphanesinin doğal olarak öğrenciler, öğretmenler ve veliler gibi kitlelerden oluştuğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Sıfır Atık Kütüphanelerinin kullanıcı grupları da buna paralel düşünülebilir. Ancak, başlangıçta bu konuda somut ve ayrıntılı belirlemeler yapmanın hedef kitleye yönelik etkili, sürekli ve kaliteli kaynak ve hizmetlerin sunulmasına olumlu katkı yapacağı da unutulmamalıdır. Bu anlamda, Projede kütüphane kullanıcılarının kimler ve hangi gruplardan oluştuğunun net bir şekilde belirlenmemesi ve hedef kitlenin çerçevesinin somut olarak çizilmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sıfır Atık Kütüphaneleri veya Geri Dönüşüm Kütüphaneleri “Kütüphanesiz Okul Kalmayacak” Projesi ile “Sıfır

Atık Projesi'nin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir girişimdir. Sıfır Atık Kütüphaneleri bir okulda öğretmen ve öğrencilerin geri dönüşüm malzemelerinden oluşturduğu kütüphane fikrine dayalı olarak plansız biçimde ortaya çıkmıştır. Projenin hamisi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan, yürütücüsü Milli Eğitim Bakanlığı ve uygulayıcısı ise öğretmenler, öğrenciler ve velilerdir. Bu sürece Bilgi ve Belge Yöneticileri/Kütüphaneciler dâhil ol(a)mamıştır. Öğrencilere geri dönüşüm anlayışını yerleştirmeyi amaçlayan Proje ile her ilde atık malzemelerle en az bir kütüphane kurulması hedeflenmiş olup, yaklaşık bir ay gibi oldukça kısa bir sürede de hedeflerin başarıldığı belirtilmektedir.

Sıfır Atık Kütüphaneleri özetle; okul mensuplarının atık malzemelerden ürettiği kitap rafı, sandalye vb. mobilyaların/donanımların okul içindeki veya dışındaki bir alana yerleştirilmesi ve bağış kitapların bu raflara konulmasıyla oluşturulmuştur. Kütüphane mekânı, fiziksel alan, teknolojik altyapı ve donanımın okul kütüphanesi standartlarına uygunluğuna ilişkin yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, mevcut örnekler bu anlamda oldukça yetersiz ve olumsuz bir tablo sunmaktadır. Kütüphanelerin ayrı bir bütçesi olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca buralarda personel (kütüphaneci, yardımcı personel vb.) görevlendirilmemiş olup ileride de görevlendirileceğine ilişkin herhangi bir işarete rastlanmamıştır.

Proje ile oluşturulduğu iddia edilen kütüphanelerin yalnızca fiziksel alan ve kitaplardan oluşması, kütüphane kurumunun yapısal unsurlarından yalnızca bina ve koleksiyon unsuruna dar kapsamlı bir bakış sunulması bakımından oldukça yetersiz ve olumsuz bir yaklaşımdır. Bakanlık ve ilgililer tarafından okul kütüphanelerinin yalnızca kitaplık, alan ve kitaplardan ibaret görüldüğü anlaşılmaktadır.

Sıfır Atık Kütüphaneleri çıkış noktası itibariyle son derece iyi niyetli ve okullarda geri dönüşüm kültürünü geliştirmek adına son derece olumlu bir girişimdir. Kuşkusuz, bu doğrultudaki işlevini hakkıyla yerine getirdiği de ileri sürülebilir. Ancak, bu Proje çağdaş Kütüphanecilik açısından plansız, alan uzmanı olan kütüphanecilere danışılmayan, kitap rafı ve okuma alanlarından oluşan bir “kitap köşesi” veya “okuma köşesi” olmaktan öteye gidemeyen bir girişimdir. Çünkü, okullarda bir oda, koridor veya bahçedeki her hangi bir alana bazı tür kütüphane mobilyalarının ve kitapların yerleştirilmesi orayı okul kütüphanesi yapmaya yetmez. Mevcut haliyle Sıfır Atık Kütüphaneleri her ne kadar adında “kütüphane” kimliğini vurgulasa da Türk Milli Eğitim sisteminde okul kütüphanelerinin yerini doldurmaya yetecek düzeyde olmadığı ve bu kütüphanelerin okul kütüphanesi olarak değerlendirilmemesi gerektiği açıktır. Buna rağmen, bu Projeye oluşturulan “alanların” okuma, kitap ve kütüphane sevgisi ve alışkanlığı kazandırma açısından oldukça yararlı bir girişim olduğu da özellikle vurgulanmalıdır.

Çalışmada ulaşılan veriler ışığında şu önerilerde bulunmak olanaklı görünmektedir: Öncelikle Sıfır Atık Kütüphanelerinin ulusal okul kütüphanesi istatistiklerine birer “okul kütüphanesi” olarak yansıtılmasının önüne geçmek için girişimlerde ve çalışmalarda bulunulmalıdır. Bilimsel anlamda bir okul kütüphanesinin ne olduğu, eğitimle olan bağı ve önemi, bir okul kütüphanesinin nasıl örgütlenmesi ve hangi standartları karşılaması gerektiğine ilişkin karar verici konumundakileri bilinçlendirmek için çeşitli çalışmalarda bulunulmalıdır. Bu bağlamda Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileriyle yakın temas içinde etkinlikler planlanabilir. Okul Kütüphanecileri

Derneği başta olmak üzere Kütüphanecilik meslek dernekleri Bakanlık ile işbirliği geliştirme çabalarını artırarak devam ettirmelidir. Bu çerçevede ayrıca okul kütüphaneciliği üzerine çalıştaylar, kongreler, seminerler dizisi yapılabilir. Bilgi ve Belge Yönetimi akademisyenleri okul kütüphanelerine yönelik kitaplar, makaleler vb. üreterek ilgili literatürün geliştirilmesi ve daha görünür olmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alaylıoğlu, R. (1960). İlk ve orta öğretim programları ve kütüphane faaliyetleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 9(3-4), 95-103.
- Akman, İ. ve Akman, N. (2017). Çocuk ve gençlerde okuma alışkanlığı sorunu: Okul kütüphanelerinin işlevselliğine bir bakış. *Türk Kütüphaneciliği*, 31(2), 281-285.
- Aksu, D. (2014). İlkokullardaki sınıf kütüphanelerinin oluşturulması ve kullanımına yönelik öğretmen görüşleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(28), 27-45.
- Arıkan, S. (2000). Türk Eğitim Derneği Ankara Koleji Vakfı kütüphaneleri. *Bilgi Dünyası*, 1(2), 376-385.
- Atılgan, D. (1991). Eğitim ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(2), 69-72.
- Aydoğdu, H. (2020). Okuma alışkanlığı ve okul kütüphanelerinin bireysel gelişime etkisi üzerine bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(225), 201-226.
- Bayraktar, N. ve Duman, H. (1982). "Yeni Türk Milli Eğitim Sistemi" içinde kütüphane ve özellikle okul kütüphanesinin yeri. *Türk Kütüphaneciliği*, 31(3), 110-114.
- Boz, E. C. (2020). *Okul kütüphaneleri kullanıcı hizmetleri*. <https://www.linkedin.com/pulse/okul-k%C3%BCt%C3%BCphaneleri-kullan%C4%B1c%C4%B1-hizmetleri-elif-cansu-boz/?originalSubdomain=tr>
- Bozkurt, B., Aktaş, H. İ. ve Taşkın, M. (2019). Okul kütüphanelerinin kullanım durumlarının incelenmesi (Gaziantep ili örneği). M. Kılıç ve M. Eraslan (Ed.), 6. *Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (26-27 Nisan 2019, Gaziantep, Türkiye): Eğitim bilimleri tam metin bildiri kitabı* içinde (ss. 417-426). Asos Yayınevi.
- Butler, R. P. (2015). *School libraries 3.0: Principles and practices for the digital age*. Rowman & Littlefield.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22 bs.). Pegem Akademi.
- Cevizbaş, S. (2003). Türkiye’de özel okul kütüphanelerinin sorunları: Özel okul kütüphanelerine yönelik bir anket uygulaması. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(4), 386-396.
- Cevizbaş, S. (2017). *Okul kütüphanecisi ile öğretmen arasındaki işbirliğinin özellikleri* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Cornell University Library. (2021). *Books & Bytes: Librarians as Information Managers: Types of Libraries*. <https://guides.library.cornell.edu/c.php?g=30898&p=198569#:~:text=Academic%20libraries%20serve%20colleges%20and,private%20business%2C%20and%20the%20government>.
- Çakmak, T. ve Önal, H. İ. (2013). Bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasında okul kütüphanecilerinin rolleri ve algıları. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(4), 633-647.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı* (8. bs.). Sakarya Yayıncılık.
- Dalkıran, Ö. (2022). "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" ve "Kütüphanesiz Okul Kalmadı": Milli Eğitim

- Bakanlığının "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projesine genel bakış. B. S. Sarıçoban, A. Altay, N. Taşkın ve H. Öztürk (Yay. haz.), *Uluslararası Gelenekten Geleceğe Bilgi ve Belge Yönetimi Sempozyumu: "Vefatının 50. Yıl Dönümünde Adnan Ötügen ve Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği"*, 26-28 Mayıs 2022, Bartın Üniversitesi: *Bildiri kitabı* içinde (ss. 374-395). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Darvish, H. R. (2011). A study of the information services on Turkish high schools. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 28, 628-635.
- Ergün, M. (1990). *İlk ve ortaöğretimdeki okul kütüphanelerinin durumu, yönetimi ve kullanımında karşılaşılan güçlükler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Ersoy, O. (1994). Eğitimde kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği*, 8(2), 91-94.
- Güneş, A. A. (2013). *Türkiye'de köy ilköğretim okul kütüphaneleri ve okuma alışkanlığı: Kastamonu ili örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi].
- Hashempour, L. ve Sapchi, A. T. (2015). Okul kütüphanelerinde renk etkileri ve önemi. *Milli Eğitim*, (208), 51-60.
- IFLA Okul Kütüphaneleri Bölümü Daimi Komitesi. (2018). *IFLA Okul Kütüphaneleri Rehberi* (S. Arıoğlu ve A. Y. Durukan, Çev.; B. Schultz-Jones ve D. Oberg, Ed. Göz. geç. 2. bs.). International Federation of Library Associations and Institutions.
- IFLA / UNESCO. (t.y.). *IFLA / UNESCO Okul Kütüphanesi Bildirgesi: Herkes için Öğretim ve Öğrenimde Okul Kütüphanesi UNESCO Okul Kütüphanesi Bildirgesi* (H. İ. Önal, Çev.).
https://kutuphaneci.org.tr/wp-content/uploads/2021/02/okul_kutuphanesi_bildirgesi.pdf
- International Association of School Librarianship. (1993). *IASL Policy Statement on School Libraries*.
https://iasl-online.org/about/organization/sl_policy.html
- İleri, A. (2017). Okuma Kültürü ve Okul Kütüphaneleri Raporu 2017 / Okul Kütüphanecileri Derneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 31(2), 259-262. <https://doi.org/10.24146/tkd.2017.14>
- Kartal, H., Güner, F., Çelik, C., Soyuçok, M. ve Beşer, R. (2019). İlkokul ikinci sınıf öğrencilerinin okuma tercihleri ve kütüphanelerden beklentileri üzerine nitel bir inceleme. *Türk Kütüphaneciliği*, 33(4), 267-281.
- Keleş, C. (2013). *İlköğretim II. kademe öğretmen ve öğrencilerinin okul kütüphaneleri ve sınıf kitaplıkları hakkındaki görüşleri (Erzurum ili örneği)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi].
- Koç, O. (2014). *Uluslararası Bakalorya diploma programı uygulayan özel okul kütüphanelerinde kütüphane hizmetleri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi].
- Koçak, M. ve Çetintaş, H. B. (2015). Okul kütüphanelerinde iletişim algısı: Özel okul kütüphaneleri örneği. *Milli Eğitim*, (208), 158-172.
- Küçükcan, B. (2015). Okul kütüphanelerinde mekan tasarımı. *Milli Eğitim Dergisi*, (208), 218-232.

- Mercanoğlu, A. O. ve Şimşek, K. Y. (2020). Rekreasyon tanımının Google arama motoru sonuçlarına göre değerlendirilmesi, *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 3(1), 75-84.
- Önal, H. İ. (1985). *Türkiye'de okul kütüphanelerinin yönetimi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Önal, H. İ. (1992). *Bilgi gereksinimlerinin karşılanması ve okul kütüphaneleri* [Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Önal, H. İ. (1994). Gençliğin bilgi gereksinimlerini etkileyen unsurların araştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 159-168.
- Önal, H. İ. (1996). Okul kütüphaneleri personelinin eğitiminde kuram ve uygulama. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), 87-100.
- Önal, H. İ. (2004). Eğitim ve bilgi hizmetlerinde toplam kalite uygulamaları. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(1), 27-42.
- Önal, H. İ. (2005). Okul kütüphanelerinde derme geliştirme: Politikalar ve dermelerin betimlenmesi. *Bilgi Dünyası*, 6(2), 193-218.
- Önal, H. İ. (2015). Okul kütüphaneleriyle öğrencilerin 21. yüzyıla hazırlanması. *Milli Eğitim Dergisi*, (208), 233-248.
- Önal, H. İ. ve Alaca, E. (2015). Okul kütüphanesi kullanımında öğretmenlerin rolü ve sorumlulukları. *Bilgi Dünyası*, 16(1), 105-126.
- Önal, H. İ. ve Alaca, E. (2019). Bilgi erişim sürecinde gençlere okul kütüphanesi hizmetlerinin sağlanması. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(19), 121-140.
- Önal, H. İ. ve Ekici, S. (2012). Okul kütüphanecilerinin görüşlerine göre okul kültürü değerlendirmesi. *Bilgi Dünyası*, 13(1), 138-164.
- Önal, H. İ. ve Topçu, Ö. Ş. (2013). Eğitimi gerçekleştirmek: Öğretim programlarında okul kütüphanelerinin yeri. *Bilgi Dünyası*, 14(2), 306-328.
- Özdemir, E. (2015). Bilgi Toplumu olma yolunda okul kütüphanelerinin durumu: Gaziantep ili örneği. XX. Türkiye'de İnternet Konferansı, 1-6.
- Özden, M. (2017). Ortaokul öğrencilerinin kitap ve kütüphane kavramına ilişkin metaforik algıları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 1-34.
- Özkan, M. (2022). Milli Eğitim Şûra kararlarında okul kütüphaneleri: Bir doküman analizi çalışması. *Bilgi Dünyası*, 23(2),1-26.
- Öztürk, H. ve Tahir, T. (2018). Ortaokul öğrencilerinin bir yıllık Z-kütüphane deneyimleri: Bir durum çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 32(1), 7-18.
- Pilten, G. ve Tolğay, N. (2016). Sınıf kütüphanelerinin yeterliliklerinin öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 15(2), 344-366.
- Polat, C. ve Akkaya, M. A. (2015). Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde hizmet veren lise kütüphanelerinin

- niceliksel analizi: İzmir Buca örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(208), 173-193.
- Soysal, Ö. (1971). Kütüphaneciliğimizin ana sorunları ve okul kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(3), 131-135.
- Şahbaz, N. K. (2012). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin kütüphane kullanma düzeyleri üzerine bir araştırma. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (31), 259-274.
- Şahin, İ. (2010). İzmir'deki lise kütüphanelerinin durumu. *Education Sciences*, 5(2), 549-566.
- T.C. Başakşehir Belediyesi. (2022a). *Başakşehir'de atık malzemeler kütüphaneye dönüştü*. <https://www.basifir.atik.kutuphanesisehir.bel.tr/basifir-atik-kutuphanesisehir-de-atik-malzemeler-kutuphaneye-donustu>
- T.C. Başakşehir Belediyesi. (2022b). *Başakşehir'de atık malzemeler kütüphaneye dönüştü*. <https://www.basaksehir.bel.tr/basaksehir-de-atik-malzemeler-kutuphaneye-donustu#lg=1&slide=3>
- T.C. Bayburt Valiliği. (2022). *Bayburt'ta kadınlar atık malzemelerden "Geri Dönüşüm Kütüphanesi" kurdu*. <http://www.bayburt.gov.tr/bayburta-kadinlar-atik-malzemelerden-geri-donusum-kutuphanesi-kurdu>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022a). *Geri dönüşüm malzemesiyle 525 kütüphane kuruldu*. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/geri-donusum-malzemesiyle-525-kutuphane-kuruldu
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022b). *Gümüşhane'nin sıfır atık kütüphanesi Kürtün ilçesinde açıldı*. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/gumushanenin-sifir-atik-kutuphanesi-kurtun-ilcesinde-acildi
- T.C. Dinar Belediyesi. (2022). *İlçemize Geri Dönüşüm Kütüphanesini kazandıran okulumuzu tebrik ediyoruz*. <https://www.dinar.bel.tr/haber/ilcemize-geri-donusum-kutuphanesini-kazandiran-okulumuzu-tebrik-ediyoruz.html>
- T.C. Gaziantep Valiliği. (2022). *Geri dönüşüm ile yapılan kütüphanenin açılışı gerçekleştirildi*. <http://www.gaziantep.gov.tr/geri-donusum-ile-yapilan-kutuphanenin-acilisi-gerceklestirildi>
- T.C. Giresun Valiliği. (2022). *Vali Ünlü, Geri Dönüşüm Kütüphanesi açılışı yaptı*. <http://www.giresun.gov.tr/vali-unlu-geri-donusum-kutuphanesi-acilisi-yapti>
- T.C. Karabük Valiliği. (2022a). *Geri dönüşüme en güzel örnek "Sıfır Atık Kütüphanesi"*. <http://www.karabuk.gov.tr/geri-donusume-en-guzel-ornek-sifir-atik-kutuphanesi>
- T.C. Karabük Valiliği. (2022b). *Geri dönüşüme en güzel örnek "Sıfır Atık Kütüphanesi"*. <http://www.karabuk.gov.tr/geri-donusume-en-guzel-ornek-sifir-atik-kutuphanesi#gallery-1>
- T.C. Karaman Valiliği. (t.y.a). *Eski malzemeler "Sıfır Atık Kütüphanesinde" hayat buldu*. <http://www.karaman.gov.tr/eski-malzemeler-sifir-atik-kutuphanesinde-hayat-buldu>
- T.C. Karaman Valiliği. (t.y.b.). *Eski malzemeler "Sıfır Atık Kütüphanesinde" hayat buldu*. <http://www.karaman.gov.tr/eski-malzemeler-sifir-atik-kutuphanesinde-hayat-buldu#gallery-11>
- T.C. Mezitli Kaymakamlığı. (2022). *Mezitlide "Sıfır Atık Kütüphanesi ve Geri Dönüşüm Parkı" açıldı*.

- <http://www.mezitli.gov.tr/mezitlide-sifir-atik-kutuphanesi-ve-geri-donusum-parki-acildi>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (t.y.). *Zenginleştirilmiş kütüphaneler (Z-Kütüphane) etki analizi araştırması: Kısa özet*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü Eğitim Araçları ve Yayınlar Daire Başkanlığı.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). *Okuma Kültürü ve Z-Kütüphane Çalıştayı Sonuç Raporu ve Sonrası İçin Planlama*. <https://z-kutuphane.meb.gov.tr/Content/HaberDosyalari/6eb8f811-cc7f-4a9e-a35d-bce9dab28ca8.pdf>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2019). *Milli Eğitim Bakanlığı 2019 – 2023 Stratejik Planı*. Ankara. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/31105532_Milli_EYitim_BakanlYYY_2019-2023_Stratejik_PlanY__31.12.pdf
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *"Sıfır Atık" ve "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projeleri bu kütüphanede hayat buldu*. <https://www.meb.gov.tr/sifir-atik-ve-kutuphanesiz-okul-kalmayacak-projeleri-bu-kutuphanede-hayat-buldu/haber/24822/tr>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2022). *81 ilde geri dönüşüm yoluyla 250 kütüphane yapıldı*. <https://www.meb.gov.tr/81-ilde-geri-donusum-yoluyla-250-kutuphane-yapildi/haber/25122/tr>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Batman Halk Eğitimi Merkezi. (2022). *Geri Dönüşüm Kütüphanemiz*. https://batmanhem.meb.k12.tr/icerikler/geri-donusum-kutuphanemiz_12784554.html
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Batman Sason İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü. (2022). *"Sıfır Atık" ve "Kütüphanesiz Okul Kalmayacak" Projeleri bu kütüphanede hayat buldu*. <https://sason.meb.gov.tr/www/sifir-atik-ve-kutuphanesiz-okul-kalmayacak-projeleri-bu-kutuphanede-hayat-buldu/icerik/1004>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Beyciler Mukaddes Sönmez Ortaokulu. (2022). *Sıfır Atık Kütüphanesi*. https://beyorta.meb.k12.tr/icerikler/sifir-atik-kutuphanesi_12425052.html
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2022). *İzmir "Sıfır Atık Kütüphaneleri" ile geri dönüşüm kültürünü yaygınlaştırıyor*. <https://izmir.meb.gov.tr/www/izmir-sifir-atik-kutuphaneleri-ile-geri-donusum-kulturunu-yayginlastiriyor/icerik/2404>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Şemdinli Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü. (2022). *Geri Dönüşüm ve Sıfır Atık Kütüphanesi oluşturuldu*. https://semdinlihem.meb.k12.tr/icerikler/geri-donusum-ve-sifir-atik-kutuphanesi-olusturuldu_12861677.html
- T.C. Pazar Kaymakamlığı. (2022). *Pazar Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü ek hizmet binasında "Sıfır Atık Kütüphanesi" açılış programı düzenlendi*. <http://www.pazar.gov.tr/pazar-halk-egitim-merkezi-mudurlugu-ek-hizmet-binasinda-sifir-atik-kutuphanesi-acilis-programi-duzenlendi>
- T.C. Seydikemer Belediyesi. (2022). *Seydikemer'de 'Sıfır Atık Kütüphanesi' açıldı*. https://seydikemer.bel.tr/AnaSayfa/HaberDetay?seo_link=seydikemer%E2%80%99de-%E2%80%98s%C4%B1r-at%C4%B1k-k%C3%BCt%C3%BCphanesi%E2%80%99-ac%C4%B1ld%C4%B1-55913446

- T.C. Uluborlu Kaymakamlığı. (2022). *İlçemizde sıfır atık kütüphanesi açıldı*.
<http://www.uluborlu.gov.tr/ilcemizde-sifir-atik-kutuphanesi-acildi>.
- Topçu, Ö. Ş. (2015). Türk eğitim sisteminde bilgi hizmetleri projeleri. U. Al ve Z. Taşkın (Yay. Haz.), *Prof. Dr. İrfan Çakın'a armağan* içinde (ss. 221-234). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Topçu, Ö. Ş. (2018). Türk Milli Eğitim Sisteminde bilgi okuryazarlığı gereksinimlerinin karşılanması [Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Topçu, Ö. Ş. ve Önal, H. İ. (2019). Türk millî eğitim sisteminde bilgi okuryazarlığı: Politikalar, öğretim programları, öğretmenler ve öğrenciler üzerine bir araştırma. *Bilgi Dünyası*, 20(1), 25-63.
- Torun, O. (2003). Yeni bir mesleki oluşum: Okul Kütüphanecileri İstanbul Grubu [OKİG]. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(1), 55-68.
- Türkyiğit, M. (1969). Okul kütüphanelerimizi geliştirmeyen engeller. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(4), 265-271.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2013). Stratejik plan. *Türkçe bilim terimleri sözlüğü* içinde. 02.12.2022 tarihinde <http://terim.tuba.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Kütüphane İstatistikleri, 2021: Tablo-5 İllere göre örgün ve yaygın eğitim kurum kütüphaneleri ve materyal sayısı. *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Haber Bülteni*, 45700.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2021-45700>.
- Üreten, H. (2006). Bir antikçağ okul—Gymnasion-kütüphanesi: Nysa kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(2), 207-216.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, B. (2004a). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 115-136.
- Yılmaz, B. (2004b). Türkiye'de eğitim politikası ve kütüphane. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Ankara Şubesi.
- Yılmaz, B. (2011). Ankara'daki halk kütüphanesi sistemi: Niceliksel bir analiz. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(1), 35-54.
- Yılmaz, E. (2015). Eğitimde okul kütüphaneleri: Türkiye'de durum. *Milli Eğitim*, (208), 259-286.
- Yılmaz, M. ve Çakmak, N. (2020). Ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında ve resimlerinde kütüphane algıları. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(4), 744-772.
- Yüksel-Durukan, A. (2015a). Dijital dünyada okul kütüphaneciliği ve 21. yüzyıl becerileri. *Milli Eğitim*, (208), 106-120.
- Yüksel-Durukan, A. (2015b). Neden kütüphane öğretmenine ihtiyacımız var? *Türk Kütüphaneciliği*, 29(1), 46-49.
- Zenginer, N. Ç. (2001). *Okul kütüphanelerinde bilgi hizmeti ve bir anket* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi].

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi
Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 (2023), 54-68
<http://dx.doi.org/10.29228/lamre.67980>

Araştırma Makalesi – Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.09.2022 Kabul Tarihi Accepted: 17.12.2022

Macaristan Turan Kurultayında Yeni Müzecilik Anlayışı: Atilla Yurt Örneği

The New Perspective of Museology in the Hungarian Turan Congress: The Example of Atilla Yurt

Özgür AKKUŞ* , Yılmaz ÇIRACIOĞLU** , Ayşe ERİKCI***

ÖZET

Müze bilincinin sağlanması bir toplumun temel taşlarındandır. Öyle ki toplumun oluşmasında önemli rol oynamış eserlerin, korunması, incelenmesi, değerlendirilmesi ve sergilenmesi müze bilincinin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Böylelikle toplumlar hafızalarını diri tutabilir. Bu manada bakıldığında müzeler bir bakıma görsel bir kütüphanedir. Bu görsel kütüphanenin belirgin özelliği, temelde soyut olarak karşılaşılan bilgilerin somut haliyle izlenebilir olmasıdır. Tarihe ışık tutan somut eserlerin sergilenmesinde çeşitli mekanlar kullanılabilir. Buna belkide en güncel örnek olarak gezici müzeler gösterilebilir. Gezici müzelerin arasında ise iki yılda bir sürekli düzenlenen Macaristan Turan Kurultayı'nda kurulan üç çadırdan oluşan Atilla Yurt Müzesi örnek olarak verilebilir. Araştırmada evren olarak gezici müzeler, örneklem olarak ise Atilla Yurt Müzesi ele alınmıştır. İçerisinde antropolojik ve arkeolojik kalıntılar ile görsel bir düzenleme oluşturulan bu gezici müze örneği iki küçük ve bir büyük yurttan oluşmaktadır. Günümüz müzecilik anlayışına insan fizyolojisine uygun malzemeler ile elde edilen yurtlar ile yarı göçebe Türk toplumunun mekânsal çözümlenmeleri yeni bir soluk kazandırmıştır. Bir anlamda daha önce taşınabilen bavulların ve büyük araçların gezici müzelere dönüştürülmesi ile yapılan müzecilik faaliyetlerine sanatsal, ekonomik ve ergonomik Türk bakışı getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzecilik, Sergileme, Gezici Müze, Eser Koruma, Atilla Yurt Müzesi

---

* Y.L. Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Heykel Bölümü, turkressam@gmail.com

**Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü
y.ciracioglu@hbv.edu.tr

***Müdür Yrd., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, ayseericki19@gmail.com

ABSTRACT

Ensuring museum awareness is one of the cornerstones of a society. So much so that the preservation, examination, evaluation and exhibition of works that have played an important role in the formation of society are possible with the realization of museum awareness. In this way, societies can keep their memories alive. In this sense, museums are in a way, a visual library. The distinctive feature of this visual library is that basically abstract information can be viewed in its concrete form. Various venues can be used to exhibit concrete works that shed light on history. Traveling museums can be shown as the most recent example of this. Among the traveling museums, the Atilla Yurt Museum, which consists of three tents set up in the Hungarian Turan Congress, which is held every two years, can be given as an example. In the research, traveling museums were considered as the universe and Atilla Yurt Museum as a sample. This mobile museum example, in which a visual arrangement was created with anthropological and archaeological remains, consists of two small and one large dormitories. Dormitories obtained with materials suitable for human physiology and spatial analysis of semi-nomadic Turkish society have given a new breath to today's museology understanding. In a sense, an artistic, economic and ergonomic Turkish perspective has been brought to museology activities, which were carried out by transforming suitcases and large vehicles into travelling museums.

Keywords: Museology, Exhibition, Traveling Museum, Artifact Protection, Museum of the Atilla Yurt

GİRİŞ

Müzeler, uygarlık tarihine ait her türlü objenin, bilimsel- kurallar altında sergilenerek, halkın beğeni ve kültürel birikimini zenginleştiren, araştırmacıların çalışmalarını kolaylaştırıcı ve geliştirici tarihi verilerin gelecek kuşaklara aktarıldığı mekanlardır (Web 1). Müzeler geçmiş ile gelecek arasındaki bağı yansıtan, korumanın üst seviyede tutulduğu özel alanlardır. Bu alanları özel kılan ise geçmişe ait kültürel değer taşıyan unsurları, uygun teknikler ile koruyan, inceleyen, değerlendiren, sergileyen ve toplum yararına oluşturulmuş olmasıdır. Eski eserleri toplama ve sergileme amacı taşıyan müzeler, günümüzde pedagojik, sosyolojik, psikolojik içerikler edinmiş; hatta 'Müzeoloji' (Museology) adıyla üniversitelerde ayrı eğitimi alınan bağımsız bir bilim dalı kimliğine kavuşmuştur (Okan, B. 2015). Temel amacı toplamak, korumak, sergilemek ve geleceğe taşımaktır. Bu bağlamda incelendiğinde müzecilik, insanı ve doğayı merkeze alan bir anlayış ile geçmiş kültürün gelecekle buluşması adına önemli bir rol üstlenmektedir. Aslında bir bakıma görsel bir kütüphane olduğundan söz edilebilir. Bu görsel kütüphanenin belirgin özelliği, temelde soyut olarak karşılaşılan bilgilerin somut haliyle izlenebilir olmasıdır. Buna rağmen az sayıda dünya müzesi yüzlerce yıllık geçmişe sahiptir. Sayısal olarak daha gelişmiş ülkelerde bile çoğu müze, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından oluşturulmuştur. Hatta Uluslararası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Uluslararası Müzeler Konseyi'nin (ICOM) sorumluluğunda olan müzeler bu kurumlardan daha gençtir (Boylan, J. P. 2011).

Dünyada her alanda olduğu gibi müzecilikte de bir dönüşüm yaşanmaktadır. Koleksiyonculuk olarak başlayan ve daha sonra halka açık bir hale dönüştürülen materyaller, çeşitli müzecilik anlayışını da ortaya çıkarmıştır. 18. yüzyıldan başlayarak, özellikle müze çağı olarak betimlenen yıllar, 19. yüzyılda özel müze bilinci ile şekillenmiştir. Müzeler yapılarının el verdiğince içinde barındırdıklarıyla, kültürlerarası etkileşimin bir parçası olmuştur. Bu durum aynı zamanda müzelerin bağlı bulunduğu toplumun kültürel birikimi ve estetik anlayışı ile de ilgilidir. Bölgesel olarak bakıldığında Avrupa'da müzelerin benzer kültürel yapı ve tarih etkisi ile birbirine çoğunlukla benzeyen yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu anlayış diğer kıtalar ve coğrafyalar için de geçerlidir. Ancak bilinmelidir ki İkinci Dünya Savaşı öncesinde müzeler, kurulduğu ülkenin kültürel geçmişinin

yansımalarını koruyup, inceleyip ve değerlendirme içerisindeyken zamanla bu anlayış yerini evrensel müze ya da müzeciliğe bırakmaktadır. Evrensel müze terimi ile dünyanın bütün kültürel mirasının korunduğu bir alan oluşturulmaktadır. Bu fikre Lourve, Hermitage, British Museum vb. gibi birçok örnek verilebilir. Bu bahsedilen müzeler insanlığın ortak mirasına dönüşmüştür.

Müzecilik ortaya çıkışından bu yana sürekli bir değişim içerisinde. İlk zamanlarda sadece kamusal müzeler bulunmaktayken zamanla özel, gezici bavul, açık hava müzeleri gibi çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu yenilikçi müze anlayışına örnek olarak verilebilecek Atilla Yurt Müzesi, Macaristan Türk Kurultayı'nda her yıl belli zaman aralığında insanların beğenisine sunulmaktadır. Araştırmanın amacı Atilla Yurt Müzesi özelinde müze anlayışına getirilen yenilikçi yaklaşımların maddi ve manevi işlevselliğinin; sanatsal, görsel düzen, materyaller ve kullanılabilirlik açısından incelenerek ortaya konmasıdır. Bu amaç ile alan yazın ve literatür incelenmiş, araştırmacılar tarafından örneklem olarak ele alınan Atilla Yurt Müzesi değerlendirilmiştir.

MODERN MÜZELER VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Günümüz müzelerinin ve müzecilik anlayışının temelinde koleksiyonculuk bulunmaktadır. Koleksiyonculuk ilk çağdan günümüze kadarki süreçte insanoğlunun yaşam koşullarının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan koleksiyonlar bazen inanç, kültür değişimi ve savaşlar nedeniyle yer değiştirmişlerdir. Yapılan savaşlarda elde edilen koleksiyon malzemeleri çoğu zaman zaferin göstergesi haline dönüşmüştür. 17. yüz yılda bilimin hızla gelişmesi ve matbaanın icad edilmesinin etkisi koleksiyonculukta da kendini hissettirmiştir. Koleksiyonculukta bilinç düzeyinin yükselmesi ile korunma ve sergilenmede de gelişmeler ve çeşitlenmeler görülmüştür.

Foucault, müzeleri; tek bir gerçek alanda farklı zamanlardan farklı nesnelere bir araya getiren bir heterotopya olarak tanımlasa da bunun nedenini sadece zaman ya da nesne çeşitliliği olarak görmemiştir. M. Foucault'un bir heterotopya olarak müzeleri adlandırmasının asıl sebebi, müzelerdeki farklılıkların da çeşitli ve özgün hallerle var olması olarak anlaşılmaktadır (Foucault 1984, 46-49). Bu bilgidен hareketle, müze yada müzecilik kavramı ilk defa 2007 yılında Viyana'da düzenlenen kurulda resmi olarak kabul edilmiştir. Kabul edilen tanıma göre, müzeler; "Kâr gayesi gütmeyen, kalıcı, topluma ve toplumun gelişimine hizmet eden, halka açık, 'soyut' ve 'somut' insanlık mirasını ve çevresini eğitim, çalışma ve eğlenme amacı için edinen, koruyan, araştıran, ileten ve sergileyen kurum" olarak nitelendirilmiştir (ICOM, 2010, 56-60). Bu bağlamda ele alındığında müze mekanları, müze mimarisinin planlanması, koruması, restorasyonu, güvenliği ve sergilenmesi gibi alanları kapsamaktadır.

Günümüzde gelişen bilim sayesinde oluşturulan müzecilik anlayışı ile birçok müze türü ve yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Genel olarak müze türleri arkeoloji, sanat, tarih, askeri, anıt, etnografya, doğa tarihi ve jeoloji, bilim, endüstri, sanal, planeteryum ve ekonomüzeler olarak sıralanabilir. Bunun yanı sıra gezici bavul müzecilik, sanal müzecilik ve yeni medya uygulamaları da müzeciliğe dair geliştirilen en güncel yaklaşımlardandır denilebilir.

Ayrıca özel müzeler iş adamlarının, anonim şirketlerin ya da şahısların koleksiyonlarını halka açık sundukları müze tiplerindedir. Kültür varlıkları ve müzeler genel müdürlüğünde şu şekilde ifade edilmektedir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 26. Maddesi doğrultusunda ilgili bakanlıktan izin almak şartıyla, kendi hizmet konularının veya amaçlarının gerçekleştirilmesi için her çeşit taşınır kültür varlığını içeren müzeler kurulabilir. Taşınır kültür varlıklarının korunması açısından devlet müzeleri statüsünde bulunan özel müzelerin başvurusu, kuruluş, görev, yönetim, gözetim, denetim şekil ve şartları "Özel Müzeler ve Denetimleri Hakkında Yönetmelik" hükümleri ile belirlenmiştir. İlgili mevzuat kapsamında yeterli nitelik ve nicelikte bulunmaları ve sürekli hizmet vermeleri hususları dikkate alınarak yapılan değerlendirme sonucunda açılmaları uygun bulunan özel müzeler, Bakanlık denetiminde faaliyetlerini sürdürürler. 21.11.2022 tarihi itibari ile Bakanlığın denetiminde 357 özel müze faaliyet göstermektedir (web 2).

Bakanlık tarafından belirtilen kriterlere uygun oluşturulan koleksiyonlar alanında uzman kişiler tarafından incelenir, belgelenir ve değerlendirilmesi sonucunda müze alanlarında sergilenir. Türkiye'de özel müzelere örnek olarak Rahmi M. Koç Müzesi, Sabancı Sanat Müzesi ve İş Bankası Müzeleri gösterilebilir.

Şekil 1: Sabancı Müzesi

Şekil 2: Rahmi M. Koç Müzesi

Gezici bavul müze uygulaması ise uzaklık, ulaşım zorlukları, maddi olanaksızlık, zamansızlık, hastalık gibi nedenlerden dolayı müzeleri ziyaret etme imkânı olmayan kişilere, kurumlara ve kuruluşlara çeşitli eğitim materyalleri ve müze nesnelere içeren bavullar ile olanak sağlama amaçlı geliştirilmiştir. İçerisinde taşınabilir müze nesnelere olan bavullar ile yetersizlikler neticesinde ulaşılamayan çeşitli alan ve bireylere ulaşım kolaylaşmaktadır. Bu tip yaklaşımlar müzelerin toplum ile bütünleşmesini sağladığı gibi toplumda müze kültürünün oluşmasına da katkı sunmaktadır. Toplumsal kültür ve bütünleşmenin sağlanmasında müzeler önemli bir yere sahiptir. İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu Avrupa'dan 22 ülkenin katıldığı 1992 tarihli Salzburg sempozyumu, bir Avrupa kültürü ve kimliği olup olmadığı ve müzelerin böyle bir kimliğin oluşumuna katkıda bulunup bulunmayacağı sorunlarını ve çözüm önerilerini dile getirmektedir (Seidel ve Hudson'dan çeviren Ata, 1999).

Şekil 3: Seattle Sanat Müzesi Gezici Bavul Müze İçeriği

Toplumun neredeyse her kesimine katkı sunan müzeler; çeşitlendikçe daha da işlevsel hale gelebilmektedir. Taşınabilmesi kolay müze nesnelere olduğundan gezici bavul müzecilik ile kimsesiz çocukların barındığı evlerden, yaşlı bakım evlerine kadar, toplumun her kesimine fırsat eşitliği sağlanabilmektedir.

Şekil 4: James A. Michener Sanat Müzesi Gezici Bavul Müze Uygulaması

19. yüzyıl itibari ile bilim ve teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler toplum yaşamını ve mekânsal yaşam malzemelerinin değişmesini sağlamıştır. Yapılan değişimler ile maddenin insan üzerinde yıkıcı etkisinin sonucu olarak bütün dünyayı derinden etkileyen savaşların yapıldığı, güç dengelerinin değiştiği, imparatorlukların yıkıldığı, yerine yeni devletlerin kurulduğu ulus devlet modeline geçilmiştir. Kurulan yeni devletler geçmişini korumak geleceğini inşa etmek için çeşitli fikirler geliştirmişlerdir. Bu fikirlerin yansıması olarak görülebilecek açık hava müzeleri de bulunduğu alanlarda incelenen, belgelenen ve değerlendirilen tarihi nesnelere, olduğu yerde koruma altına alınarak halka sunulması işlevi ile öne çıkmaktadır. Açık hava müzeleri aynı zamanda teorinin pratiğe dönüştüğü açık hava okullarıdır. Arkeolojik kazı alanında öğrenciler deneyim kazanırken; eğitim veren kişi ve kurumlar deneyimlerinin yanında uygulama ile pratiği birleştirme yöntemlerini geliştirebilirler. Ülkemizde ve dünyada birçok açık hava müzesi bulunmaktadır. Bu açık hava müzeleri toplumun hafızasını diri tutmaktadır.

Toplumun her kesiminin rahatlıkla gidip ziyaret edebileceği genellikle kar amacı gütmeyen koruma amacına hizmet eden alanlardır. Çalışma alanlarının büyüklüğünden dolayı uzun zaman gerektiren sabırla her geçen gün üstüne koyulan dinamik bir alandır.

Şekil 5: Troya Antik Kenti (Ören Yeri)

Anadolu'da bulunan birçok açık hava müzesi çeşitli kültürlerin kalıntılarının incelendiği, korunduğu ve sergilendiği alanlardır. Birçok medeniyetin izlerini taşıyan Anadolu'da Türk medeniyetinin izlerini taşıyan açık hava müzeleri de bulunmaktadır. Bu müzeler sayesinde Türk medeniyetinin izleri gibi birçok farklı medeniyetin de izleri koruma altına alınarak sergilenmektedir. Ayrıca şekil 5'de görülen Troya antik kenti UNESCO dünya miras listesine 849 liste sıra no ile alınmıştır. Alandan elde edilen buluntular 2018 yılında yapımı tamamlanan Troya Müzesi'nde izlenebilmektedir.

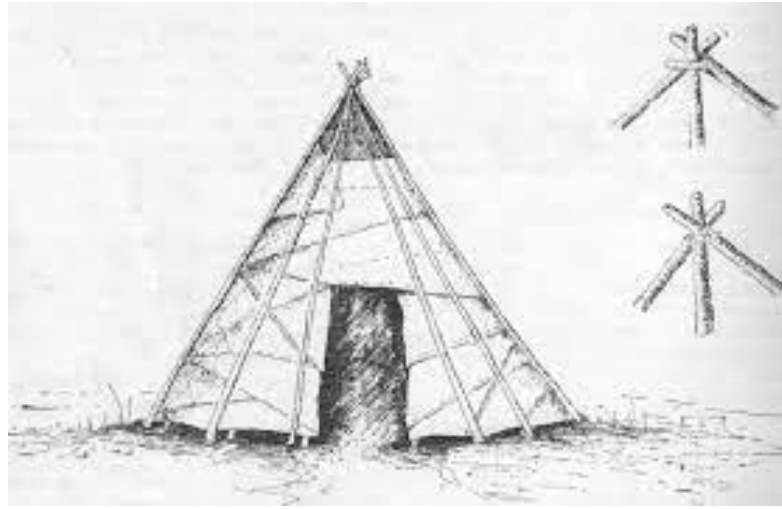
Şekil 6: Selçuklu Dönemi Ahlat Mezar Taşları

Türk kültürünün ortaya koymuş olduğu millet olma bilincinin en güzel örneklerinin ortaya çıkarıldığı ve milletin hafızasının canlı tutulduğu arkeolojik alanlarda oluşturulan açık hava müzeleri olarak nitelendirilebilecek örenyerleri Türk toplumunun tarihine ışık tutulmaktadır. Örenyerleri gibi kültürün yansıması olarak ele alınabilecek ancak taşınabilir ve küçük tarihi eserler ise daha çeşitli yollar ile sergilenebilmektedir.

TÜRK KÜLTÜR ÜRÜNÜ YURTLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Türk milletinin yüksek kültür zenginliğinin ortaya koyduğu Yurtlar (kara üy, kiyiz üy, keregü); Türk milletinin yaşam alanını oluşturmak için geliştirdiği en önemli hareket edebilir yapılarıdır. Türklerin ilk yerleşim alanlarında yurtlar, basitçe meydana getirilen yapılar olarak bilinmektedir. Yaklaşık 10 ile 14 arasında söğüt, çam veya dut ağacı sırıklarının tepede birleştirilmesinden sonra çeşitli dokuma örnekleri vasıtasıyla sarılması ile oluşturulmaktadır. Bu yurtların ilk örnekleri toplumun barınma ihtiyacını karşılamak için oluşturulmuşlardır.

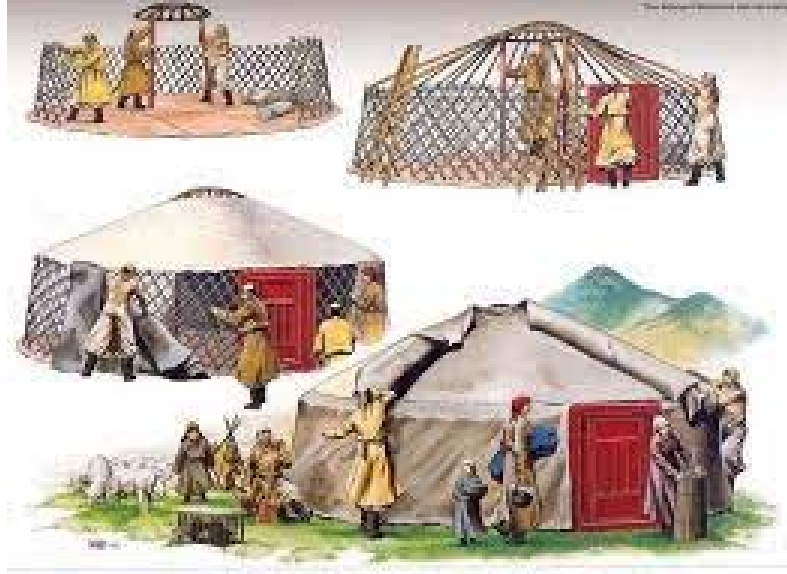
Kurganlarda yapılan arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen veriler ile yurtların formlarının nasıl olduğu tespit edilebilmektedir. Yarı göçebe olan Türk milleti göç yolculuğunda kolayca taşınabilecek ve içerisinde yaşam ihtiyacına karşılık verecek yurtlar tasarlamışlardır. Ağaç sırıklarının işlenmesi ile rahat taşınabilen hafif ahşap hasırlar yapılmıştır. Bu hasırlar açılıp kapanabilen formdadır.

Şekil 7: “Çum” Veya “Kapa” Adı Verilen ve Ağaç Kabuklarıyla Kaplanan Çadır

Yapılan ilk yurtların ağaç kabukları ile örülmesi, kuruyan ağaç kabuklarının dayanıklı bir koruyucu malzeme olması yönünden iyi olsa da göç esnasında pratik şekilde taşınmıyordu. Bu nedenle farklı bir teknik ile oluşturulan yurtların geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bundan dolayı hasır sistemi gibi yeni ve pratik, taşınması kolay bir sistem oluşturulmuştur. Türklerin göç ettikleri her coğrafyaya taşıdıkları bu çadır sistemi, yuvarlak planlı ve orta tepesi delik kubbe şeklindedir. Bozkırda yaşayan Türklerin mesken olarak kullandıkları sığağa ve soğuga

dayanıklı, kısa sürede kurulabilen ve sökülebilen, kolay taşınabilen bu çadırı geliştirmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Konargöçerler iklim değişiklikleri ya da herhangi bir ani tehlike karşısında her an göç hareketine hazır olmalıdır. Hayvanlarını otlatmak için gittikleri bölgelerde meskenlerini kısa sürede hazır hale getirebilmelidir. Bütün bu özellikleriyle konar-göçerlerin hareketli yaşam tarzına en uygun mesken türü bahsedilen çadır tipi olmuştur (Diyarbakirli, 1972, 42-44,48).

Şekil 8: Hasır Yurtların Yapılışı

Bozkır kültürüne sahibi Türkler, barınma alanı olarak hızla kurulan ve toplanan, rahatlıkla taşınabilen yuvarlak gövdeli, kubbemsi çatısı olan çadırları; geniş bozkırlarda, Gök Tanrı'nın gölgesinde, yaşamak istedikleri yerde veya bölgede hızlı ve rahat bir şekilde kurmuşlardır (Sözen, 1993: 17). Fakat gelişen teknoloji ve ilerleyen yıllar sayesinde çadırların yerini betonarme yapılar almıştır. Çadırlar, betonarme yapıların ortaya çıkması ile unutulmaya yüz tutmuş olsa da, bir kültür olarak varlığını kırsal kesimin kısmi yerlerinde korumaktadır.

MACARİSTAN TURAN KURULTAYI

Göçebe bozkır kültürü içerisinde Türk toplumunun doğru bir şekilde yolunu belirlemesi adına kurulan meclise kurultay denmektedir. Her Türk toplumunda olduğu gibi Hun-Macar topluluklarının da görüş alışverişi ve gelişmeler karşısında karar almak adına sık sık bir araya geldikleri bir meclis olduğu kaynaklarda görülmektedir. Kardeş Türk toplumlarının bir araya geldiği, birbirlerinin kültürlerini yakından tanıdığı tarih, kültür, yaşam ve sanatlarından örnekler sunduğu Macaristan Turan Kurultayı'nın oluşturulmasında antropolog Zsolt András Bíró'nun rolü çok büyüktür.

2006 yılında Kazakistan'ın Saha kasabasında yaşayan Maygar topluluğu ile tanışan Zsolt András Bíró yapmış olduğu antropolojik çalışmalar sonucunda, Macarların gen haritasını çıkararak Türk toplulukları ile kardeş

olduğunu ortaya koymuştur. Karpat havzasından gelen Kazakistan Türk topluluğu ve Macar Türk topluluklarının katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmesiyle Zsolt András Bíró önderliğinde Macaristan'ın Bugaç yaylasında adına kurultay denilen bir organizasyon yapılması kararı alınmıştır (web 3).

Şekil 12: Macaristan Turan Kurultayı Alan Planı

İlk organizasyonu 2008'de yapılan Macaristan Turan Kurultayı, o günden sonra her iki yılda bir tekrar yapılmasına karar verilmiştir. Türk dünyasının kardeş toplumlarının yer aldığı üç gün süren bu kurultay, temsili kavimler göçü ile başlayıp çeşitli yarışmaların yapıldığı, Türk tarihine ışık tutan canlandırmaların gösterildiği büyük bir kültür birlikteliğidir. Bu bağlamda ele alındığında bahsi geçen etkinliğin tümüyle müze bilincine uygun inşaa edildiği görülmektedir. Araştırmada değerlendirilen Macaristan'ın Bugaç yaylasında yapılan kurultaydaki yurtlar, döneminin özelliklerine göre kurulmaktadır. Kurultay alanı gözlemlendiğinde, etkinliklerin yapıldığı alana Macar boy tamgaları arasından geçerek varılmaktadır. Girişin sol tarafı ise çitler ile çevrilerek yurt alanı olarak ayrılmıştır. Bu alana girmek için oluşturulan kapı girişlerinde iki adet dikine, uzunluğu yaklaşık 4 metre, ara açıklığı yaklaşık 2,5 metre olan ve üst kısmında yatay birbirine paralel yaklaşık 3-3,5 metre uzunluğunda iki ağaçtan oluşan kapı bulunmaktadır. Bu birbirine paralel iki ağaç stilize edilmiş atlar formundadır. Yurtlar için ayrılan bölümde yüzlerce yurt, sistemli bir şekilde birbirinin görüşünü engellemeyecek şekilde konumlandırılmıştır.

Şekil 9: Kurultay ve Yurt Alanı Girişi

Bu alan içerisine ayrıca yurtlardaki yaşantının birbirini engellemeyecek şekilde yapıldığı da görülmektedir. Yurtlar orta büyüklükte, içerisinde yaklaşık 15 kişinin konaklayabileceği biçimdedir. Yapılan yurtlara yakından bakıldığı zaman, yurtların ana unsurları olan kapı, kanat, uç, çevlik, keçe ve kolonlardan meydana geldiği görülmektedir.

Temel prensibi kolay kurulması ve taşınması mantığı üzerine oluşturulmuş olan yurtlar, erken dönem göçebe olan Türk toplumunun yurt mimarisinin en güzel örneklerini sunmaktadır. Bu alana kapı olarak oluşturulan bölümden içeri girildiğinde, erken dönem Türk yaşayış biçimi hissedilebilmektedir.

Yurtların içerisine girildiğinde kenarlarının hasır sistemi olarak tabir edilen çapraz çıtaların birbirine bağlanması ile oluşturulmuş olduğu gözlenmektedir. Kanat denilen hasır sistemi çadırın büyüklüğüne göre açılıp kapanabilen ve dairesel bir biçimde alanının küçültülebildiği fonksiyona sahiptir. Bu özellik yurtların daha hızlı ve pratik bir biçimde kurulmasını, sökülmesini ve taşınmasını sağlamaktadır. Yurtların tavan kısmına bakıldığında bir ucu kanat denilen sistemin üst kısmına bağlanan diğer ucu üst kısımdaki dairesel boşluğu oluşturulmak için kullanılan sistemin üzerindeki deliklere yerleştirildiği görülür. Bu çıtaların birleşimi ile tepe alanın ortasında yuvarlak bir boşluk oluşur. Genel itibari ile yapının iç kısmının mükemmel geometric biçimlerden oluştuğu ve bu hali ile dahi estetik görüldüğü söylenebilir.

Şekil 10: Yurtların İç ve Dış Görünümleri

Yurtların tepesinde bulunan dairesel formdaki boşluk ile iç mekân aydınlanmasının sağlanması ile birlikte temiz

hava gelmesini sağlayan önemli bir diğer işlevi de bulunmaktadır. Yurt kapıları kişilerin başını eğerek girebileceği kadar küçük olması dikkati çekmektedir. Bu kapıların bu şekilde inşa edilmesi kadim Türk kültürünün içerideki yurt sahibine gösterdiği saygının ince bir örneğidir. Bu kanat ve çatıyı dışarıdan saran keçe ve kolonlar daha dayanıklı olmaları için tercih edilmiştir. Yurtların ana kısmını üstten tamamen örten kolonlar, keçeleri iskelete tutturup ihtiyaca göre belli kısımların açılıp kapanmasını kolaylaştırır. Bunun yanı sıra yurtları keçe altından geçerek saran kolonlar da bulunmaktadır.

Şekil 11: Yurtların Kurulma Aşamasını Yansıtan Üstten Bir Görüntü

Yurtlara genel olarak dışarıdan bakıldığı zaman üzerlerinde zengin Türk kültüründen motiflerin ve tamgaların bulunduğu görülmektedir. Türk kültür zenginliğinin canlı birer örnekleri olarak günümüzde yurtlar Macaristan Turan Kurultayı'nda bu düzeni ile görülmektedir. Bu motif ve tamgaların sanatsal değerleri de birçok ünlü sanatçının eserinde de çok kez vurgulanmıştır.

Kurultay içerisindeki her etkinlik ve her detay aslında bir araştırma konusudur. 2014 yılında gerçekleştirilen kurultayda önemli bir çalışma, bütün katılımcılara sunularak büyük bir beğeni kazanmıştır. Bu çalışma Budapeşte'deki Macar Doğa Bilimleri Müzesi, Kecskemét'teki József Katona Müzesi, Szeged'deki Móra Ferenc Müzesi, Békéscsaba'daki Mihály Munkácsy Müzesi, Kiskunfélegyház'daki Kiskun Müzesi ve Kiskunhalas'taki Thorma János Müzesi içerisinde bulunan arkeolojik buluntuların bir bölümünün gezici müze uygulaması ile üçlü yurt (çadır) içerisinde katılımcılara sunulmasıdır (web 4). Araştırmanın konusunu yeni müzecilik anlayışı çerçevesinde incelenen bu yurtlar oluşturmaktadır.

ATILLA YURT (ATILLA SATRA) GRUBU VE ÖNEMİ

Macaristan Turan Kurultayında Yeni Müzecilik Anlayışı: Atilla Yurt Örneği

Gezici müzeciliğin Türk toplumuna has en güzel örneklerinden olan Atilla Yurt (Atilla Satra) içerisinde antropolojik ve arkeolojik kalıntılar ile bir sergi alanı oluşturulmuştur. Bir büyük ve iki küçük yurttan oluşan bu alan içerisinde Hun Avar bölgelerinden çıkarılan arkeolojik kalıntılar yer almaktadır. Ayrıca çapı 20 metreden fazla olan bir yurt, dünyanın en büyüğü olma özelliğini de elinde tutmaktadır.

Şekil 13: Atilla Yurt (Atilla Satra) Gezici Müzesi

Döneminin özelliklerine göre yapılan yurt içerisinde Macar sanatçı Zalan Kertai tarafından ele alınan “Hunların gelişi” temalı büyük akrilik tablolardan oluşan bir sergi yer almaktadır. Yapılan bu eserler Macar Türk tarihine ışık tutmaktadır. Yapılan eserler o dönemin kültürünü, mücadelesini ve kıyafetlerini göstermektedir. Bu eserler içeri kısımda sergilenen arkeolojik kalıntılar ve antropolojik rekonstrüksiyonlara uyumludur.

Şekil 14: Atilla Yurt (Atilla Satra) Müzesi İçerisinden Bir Kesit

Bir büyük ve iki daha küçük yurttan oluşan ve müze mekanı olarak değerlendirilen bu komplekse “Atalar Yurtları”

denilmektedir. Eserlerin sergilenmesi için kullanılan bu mekanları, konu hakkında uzman bilim kurulu özenle koordine etmektedir. Daha küçük olan yurtlardan birinde günlük Macar yaşantısından kesit sunan bir canlandırma bulunmaktadır. Diğerinde ise antropolojik buluntular yer almaktadır. Karpat Havzası'nda yaşayan Doğu Hunları ve Hunlar ile bunların son kalıntılarına ait buluntulara dayalı rekonstrüksiyonlar (Hun kurban kazanı, silahlar, at aletleri, takılar) ve orijinal Hunlar izlenebilmektedir. Bozulmuş kafa tasları da Bugaç'ı ziyaret eden halk tarafından hayranlıkla izlenebilmektedir.

Serginin ana unsurlarından biri, silahları (mızrak, yay, kılıç, hançer) ve savunma teçhizatı (lamella metal zırh) ile gerçek boyutlu bir at modeli üzerinde oturan silahlı bir Hun savaşçısı figürüdür. Yıldızlı at aletleri, gerçek buluntulara dayanan rekonstrüksiyonlardır. Savaşçının yüzü, Transilvanya'daki Maroszentgyörgy'de bulunan soylu Hun savaşçısının orijinal kafa tasına dayanmaktadır.

Şekil 15: Hun Savaşçısı Orijinal Kafa tası ve günlük yaşam

Atalar Çadırı'nın dev yurtlarında "Atilla Çadırı"nın yanı sıra doğu bozkırlarından Karpat havzasına gelip yerleşen atlı göçebe halkların mirasından seçilmiş eserler ve orijinal buluntular da izlenebilmektedir. Sergilerde Sarmatyalılar, Avarlar, Hunlar ve hepsinden önemlisi fetheden Macar halkının arkeolojik ve antropolojik buluntuları sergilenmektedir.

Daha önceki yıllarda sergilenen fetih dönemine ait zengin buluntu koleksiyonu, bazı kadın takıları ve at aletlerinin rekonstrüksiyonu ile fetih zamanından kalma iki özel eyerin rekonstrüksiyonu ile genişletilmesi düşünülmektedir. Bu dev yurtlardan birinde, Macar Ulusal Müzesi'nin "Hun, Avar, Magyar, Besenyő, Kun, Türk - Macar Ulusal Müzesi'nden eserler" başlıklı sergisi bulunmaktadır. Beş farklı göçebe kültürü temsil eden özel ve orijinal nesnelere sergide sunulmuştur. Tüm bunlara ek olarak, fetih çağını simgeleyen keçe yurt, yaşam tarzı sergisi ile sergi alanına yerleştirilmiştir. Ayrıca yay yapımını ve geri tepme yaylarının çeşitlerini ve kullanımlarını gösteren bir sergi yurdu da alanda yer almaktadır.

SONUÇ

Dünyada her alanda olduğu gibi müzecilik alanında da değişimler ve gelişmeler yaşanmaktadır. Müzecilik çağı olarak bilinen 19. yüzyıl içerisinde kamusal ve özel müzelerin sayısında hızlı artış ile birlikte gelişen teknoloji günümüzdeki yeni müzecilik anlayışını ortaya çıkarmıştır. Günümüz müzecilik anlayışında gezici müze uygulamaları içerisinde yurtların kullanılması ile yeni bir bakış açısı getirilmektedir. Bu bakış açısı insan fizyolojisine uygun malzemeler ile elde edilen yurtların geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurulmasına da olanak sağlayan somut bir yaklaşımdır. Yarı göçebe Türk toplumunun mekânsal çözümlerini yansıtan yurtların, gezici müze uygulamalarında kullanılması bu manada önemli ve gereklidir. Taşınabilen bavulların ve büyük araçların gezici müzelere dönüştürülmesi ile yapılan müzecilik faaliyetlerine Türk bakışı getirilmiştir. Bu açıdan yurtların müze mekânı olarak kullanılması değerlidir.

Macaristan Turan Kurultayı'nda oluşturulan gezici müze, gelenek ile teknolojinin, tarih ile geleceğin aynı anda değerlendirilmesidir. Aynı zamanda hızla ilerleyen teknoloji ve yakınlaşmalar karşısında Türk toplumu binlerce yılda oluşturduğu kültürüne gezici yurt müze uygulaması ile yabancılaşmayacaktır. Yurtlar teknolojinin olanakları ile arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulguların sergilenmesi açısından önemli bir mekâna dönüşmektedir. Günümüz gezici müzecilik anlayışına zenginlik katan yurtlara en iyi örneklerden olan Atilla Yurt (Atilla Satra) insan fizyolojisine uygun malzemelerden yapıldığından sergilenen eserlerin rahatça gezme fırsatı yakalayan izleyiciler tarafından daha iyi anlaşılmasına ve analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Kurultay içerisinde oluşturulan Atilla Yurt adlı gezici müze uygulaması, Türk toplumunun maddi kültürünü manevi bir ortamda izleyici ile buluşturması açısından günümüz müzeciliğine yeni bir soluk getirmektedir.

Atilla Yurt gezici müze uygulaması toplumun her kesimine tarihini anlamak için fırsatlar sunan önemli bir organizasyondur. Müzede sunulan hizmetin ücretsiz olması da toplum için bir diğer kazanım olarak görülebilir. Yurtlar, erken dönem Türk devrinden Anadolu'daki konar-göçerliğe kadar Türk milletinin yaşamsal ihtiyacı doğrultusunda kullanılırken, günümüzde işlevselliğini neredeyse yitirmiştir. Gezici Müze mekânı olarak kullanılması ile yurtlar yeni bir kimlik kazanmaktadır. Böylelikle Türk yurt kültürü korunurken, gezici müzecilik uygulaması ile de Türk medeniyet izlerini taşıyan arkeolojik buluntuların erişebilirliği artmaktadır. Bu durum toplumda bireyler arasında kültürel miras bilinci ve duyarlılığının güçlenmesini de sağlamaktadır. Bütün Türk topluluklarının manevi hissiyatlarını güçlendiren Turan kurultayında Atilla Yurt Gezici Müzesine yer verilmesi Türk toplumunun milli benliğinin güçlenmesini sağlamaktadır.

Atilla yurt gezici müzesini diğer gezici müzelerden ayıran unsur ise milli duyguların yüksek olduğu bir etkinliğin parçası olmasıdır. Gezici müze içerisine girildiğinde orjinal yurt materyallerinin özenle dönemin yaşantısını yansıtacak şekilde düzenlendiği görülmektedir. Modern müzecilik yaklaşımı, buluntuların sergilenmesinde ve kazılarda bulunan beden ve kafatası kemiklerinin yeniden yüzlendirilmesi ile korunmasında kullanıldığı görülmektedir. Bu yönü ile Atilla yurt gezici müzesi modern müzelerin sabit alanlarında sunmuş oldukları çoğu imkânı da ayrıca sunabilmektedir. Ayrıca diğer gezici müzelere kıyasla farklı bilim dallarının bir arada olması ve

farklı sanat tekniklerinin kullanılması ile etkili içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle Atilla Yurt Gezici Müzesi, kültürel birikimin canlı örneği yurtları (çadırları) ile eser sergilemeye yeni bir kimlik kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

Boylan, J. P. (2011). The Museum Profession, Edited by Sharon Macdonald, Wiley-Blackwell Publication, 414-415, USA.

Diyarbakirli, N. (1972). Hun Sanatı, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 42-44, İstanbul.

Foucault, M. (1984). Of Other spaces, Heterotopias, Architecture, Mouvement, Continuité, 46-49, Paris.

ICOM, (2010). Key concepts of Museology, France.

Okan, B. (2015). Günümüzde Müzecilik Anlayışı, Sanat ve Tasarım Dergisi, 5 (2), 187-198.

Seidel, S., Hudson, K. çeviren Ata, B. (1999). Müze Eğitimi ve Kültürel Kimlik, Uluslararası İki Çalışma Raporu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müze Eğitimi Anabilim Dalı Yayınları, Ankara.

Sözen, M. (1993). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi. Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Web 1: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43253/genel-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-orenyerleri.html> adresinden 30.10.2022 tarihinde alınmıştır.

Web 2: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-135633/ozel-muzeler.html> adresinden 07,12,2022 tarihinde alınmıştır.

Web 3: <http://kurultaj.hu/2022/08/hatalmas-jurta-falu-epul-a-2022-es-kurultajra/> adresinden 12.09.2022 tarihinde alınmıştır.

Web 4: <https://kurultaj.hu/2022/07/hunok-es-utodaik-latvanyos-kiallitas-a-kurultajon/> adresinden 12.09.2022 tarihinde alınmıştır.

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi
Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 (2023), 69-80
<http://dx.doi.org/10.29228/lamre.67981>

Araştırma Makalesi – Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07.12.2022 Kabul Tarihi Accepted: 25.01.2023

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Kaynakçası: 1928-2018 Yılları Arasında Yayınlanmış Türkçe ve Türkçeye Çevrilmiş Kitaplar

Bibliography of Gastronomy and Culinary Arts: Books in Turkish and Translated Into Turkish Between 1928 – 2018 in Turkey

Suat YILMAZ* , Oya ÖZKANLI**

ÖZET

Ülkemizde Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi lisans düzeyinde 2003 yılından itibaren başlamıştır. Lisans ve lisansüstü eğitimde yaşanan en büyük zorluk ise Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında yeterli kaynak olmamasıdır. Eğitim ve öğretimin ilk yıllarında kaynak ihtiyacı Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanındaki ilk kitaplar olarak kabul edilen yemek kitapları ile giderilmeye çalışılmış fakat yeterli olmamıştır. Bu araştırma ile farklı disiplinleri bir arada barındıran bir yapıda olan Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında, ülkemizde Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş kitapları literatür taraması yöntemi kullanarak tespit etmek ve tespit edilen kitapları dönemsel ve konu başlıkları anlamında bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Araştırmaya, bu alanda değerlendirme yapacak miktarda ve genellikle gazete eki olarak verilmesinden ötürü kütüphaneler tarafından kataloglama işlemleri yapılamadığı için süreli yayınlar dâhil edilmemiştir. Araştırmaya, 1 Kasım 1928 yılında kabul edilen “Harf Devrimi”yle birlikte başlanmış olup mevcut kitapların yoğunluğu göz önünde bulundurularak 1928-2018 yılları arasındaki 90 yıllık bir zaman dilimini esas alınmıştır. Bulunan kitaplar; yayımlandıkları yıllardaki yoğunluk dikkate alınarak 1928-1999, 2000-2009 ve 2010-2018 olmak üzere 3 zaman dilimine ve sınıflandırıldıkları konu başlıklarına göre değerlendirilmiş ve tabloya yansıtılmıştır. Kitapların yayımlandıkları yıl ve konu başlıkları üzerine değerlendirmeler yapılmış; özellikle 2000’li yıllardan sonra Gastronomi ve Mutfak sanatları alanında yayınlanan kitap sayısındaki yoğun artışın nedenleri irdelenmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları farklı disiplinleri bir arada bulunduran bir yapıda olmasından dolayı farklı konu başlıkları altında tasniflenmiş kitapları tespit etmek ve gerektiğinde içeriklerini kontrol etmek oldukça zor olmuştur. Bu araştırma ile Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında özellikle akademik yayınların ve yemek dışındaki konu başlıklarındaki yayınların az olması bir eksiklik olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Kaynakça, Türkiye

---

*Kütüphaneci, Gaziantep Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, syilmaz@gantep.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ozbayram@gantep.edu.tr

ABSTRACT

In our country, Gastronomy and Culinary Arts education has started at the undergraduate level since 2003. The biggest difficulty experienced in undergraduate and graduate education is the lack of sufficient resources in the field of Gastronomy and Culinary Arts. In the first years of education and training, the need for resources was tried to be met with cookbooks, which are accepted as the first books in the field of Gastronomy and Culinary Arts, but it was not enough. With this research, it is aimed to determine the books that are in Turkish and translated into Turkish in the field of Gastronomy and Culinary Arts, which has a structure that combines different disciplines, by using the literature review method and to make an evaluation of the identified books in terms of periodical and subject headings. Periodicals were not included in the research, since they are generally given as newspaper supplements in an amount to make evaluations in this field, and because cataloging processes cannot be done by the libraries. The research started with the "Letter Revolution", which was accepted on November 1, 1928, and considering the density of existing books, a 90-year period between 1928-2018 was taken as a basis. Taking into account the density in the years they were published, the books found were evaluated according to the 3 time periods 1928-1999, 2000-2009 and 2010-2018, and reflected in the table according to the titles they were classified. The year the books were published and their titles were evaluated, and the reasons for the intense increase in the number of books published in the field of Gastronomy and Culinary Arts, especially after the 2000s, were examined. Due to the fact that Gastronomy and Culinary Arts have a structure that combines different disciplines, it has been very difficult to identify the books classified under other subject headings and to control their contents when necessary. With this research, it has been seen as a deficiency that there are few academic publications in the field of Gastronomy and Culinary Arts, and publications on topics other than food.

Keywords: Gastronomy and Culinary Arts, Bibliography, Turkey.

GİRİŞ

“Tarihi ve kültürü olmadan Gastronomi, rastlantısal ve sınırları belirsiz bir sanattır. Sofra zevkleri sanatı, sürekli gelişme göstermektedir. Mutfak, kökleri olmadan ruhsuz sayılır. Geçmiş mutfak sanatının ayrılmaz parçasıdır” (Gürsoy, 2018 s. 7).

Kitaplık bilim terimleri sözlüğünde kaynakça (bibliyografya): *“Belli bir konu, yer ya da dönemle ilgili yayınların tümünü kapsayan ya da en iyilerini seçen yapıt”* (Yurdadoğ, 1974 s. 37) olarak tanımlanmıştır. Ülkemizde de kaynakça çalışmaları çokça yapılmış ve kitaplaştırılarak yayınlanmıştır. Yayınlanan eserleri incelediğimizde daha çok edebiyat alanında kaynakça çalışmaları yapıldığı gözlemlenmiştir. Ör: Alptekin, A.B (1973), Türk halk şairleri bibliyografyaları Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yapılan araştırmada dünyada gastronomi ve mutfak sanatları alanında yapılan ilk kaynakça çalışmasının 1939 yılında Amerika’da Katherine G. Bittin tarafından hazırlanan “Gastronomic Bibliography” isimli kitap olduğu görülmüştür. Ülkemizde bu alanda ilk kaynakça çalışması ise 1985 yılında Turgut Kut tarafından “Açıklamalı yemek kitapları bibliyografyası: (Eski harfli yazma ve basma eserler)” ve 1990 yılında Selma Birer ve Zümrüt Nahya tarafından “Geleneksel Türk Mutfağı bibliyografyası üzerine bir inceleme” isimli kitaplardır.

Bu kitapların haricinde gastronomi ve mutfak sanatları alanında kapsamlı bir kaynakça çalışmasına ulaşamamıştır.

“Gastronomi kelimesinin kullanımı M.Ö. 3.yüzyıla kadar gitmektedir. Athenaus’un Banguet of The Learned adlı eserinde Gastronomi kelimesini: Yunanca gaster mide demek, nomos’da kanun demek ikisi birleşince

gastronomi “mide kanunu” olmuştur” şeklinde tanımlamıştır. (Gürsoy, 2004 s. 19). “Gastronomi, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan beslenme konusunu araştıran çok disiplinli sanat dalıdır” (Gürsoy, 2013 s. 20). Dilimize Fransızcadan geçen gastronomi kelimesi Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde “Sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi” (“Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, y.y.) olarak tanımlanmıştır. Ünlü Fransız gastronom Jean A. Brillat-Savari “*The Physiology of Taste*” kitabında “Gastronomi, insanoğlunun beslenen bir hayvan olması ile alakalı olan her şeyin bilimsel bir tanımıdır. Temel gayesi insanoğlunun korunmasını mümkün olan en iyi yiyeceklerle gözetlemektedir” şeklinde tanımlamaktadır (Brillat-Savarin, 1949 s. 61).

Gastronomi, sindirilebilen maddeleri belirli bir kategoride sunabilmesi, maddelerin temel özelliklerini incelemesi ve maddeleri oluşturan yapı taşlarının analizlerini ve ayrışmalarını incelemesinden dolayı farklı disiplinlerini bir içermektedir. Ayrıca, yemeği hazırladığı ve kabul edilebilir derece sunabildiği için aşçılık ve hammaddeleri en düşük bedelinden alıp, işleyerek sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkararak, maddeyi satılabilecek bir değer kattığından ekonomi bilimini de içerir. Son olarak, yemeğe kattığı satın alınabilir değer nedeniyle yemeği oluşturan ham maddelere bir vergilendirme özelliği getirerek, ülkeler arasında ticareti yapılabilecek bir anlam kazandırdığı için politika da içermektedir (Brillat-Savarin, 1949 s. 61).

Gastronomi, tadı, acıları ve zevkleri ile bir bütün olarak kabul eder. Ayrıca, insanın aldığı gıdaların, herhangi bir hâlinde (uyku, hareket, çalışma vb.) sahip olduğu değerlerine göre duyumsal ya da bilişsel aktivitelerde bulunma sürecinde, bir etkisi olduğunu da değerlendirir. Gastronomi, yiyeceklerin her birinin farklı şartlar altında farklı şekilde sunulduğundan, beslenme ögesi olan her gıda maddesinin gerek içecekler gerek yemeğin kendisi gerekse yemeği oluşturan materyal yenilebilirlik derecesini belirler. Her beslenme ögesini sahip olduğu özelliklere göre sınıflandırır. Beslenme öğelerinin ne kadar besin miktarı içerdiğini, hangi öğünde tüketilmesinin uygun olduğunu, hangi amaçla sofraya üzerinde konumlandırıldığını, hangi maddeler ile karıştırılabileceğini, sofraya içerisinde ne kadar gerekli olduğunu belirler. Zaman, iklim ve yer gibi faktörleri göz önünde bulundurarak bu beslenme öğelerine odaklanır. Beslenme öğelerinin nasıl saklanacağını ve nasıl hazırlanacağını belirler. Öyle ki beslenme öğelerini en iyi nasıl kullanılacağı, en iyi sınırının nerede bitmesi gerektiği ve bu sınır aşıldığında ortaya çıkan kötü sonuçların tam olarak hesapladığı bir sırayla sunar. Gastronomi, bütün dünya genelinde detaylıca hazırlanmış bir eğlence sağladığı için bilinmeyi hak eden yemeği, her bir porsiyonda dünyayı özetleyebilmek ve bu mesajı diğer porsiyonlara taşımak için inceler (Brillat-Savarin, 1949 s. 61).

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için en temel faktör olan beslenme, aslında karmaşık ve zorlu bir bilim alanıdır. Beslenme, sadece insana özgü biyo-kimyasal süreçleri içermesinin yanı sıra, kültürel bir olgu özelliğini de taşır. İnsanlar, günlük yaşamının devamı için bir ihtiyaç olarak beslenmek zorundadır. Ancak, bu beslenme ihtiyacı insanlarda, hayvanların aksine yalnızca gereken karının doyması için gerekli miktarı karşılamak için yapılmaz. İnsanlar yaşamak için gereken besin maddelerinin seçiminde istemli ya da istemsiz

bir dizi belirleyici ve hatta bazen biyolojik içgüdüleri ve ihtiyaçlarıyla çelişkili etkenlerle karşı karşıya kalırlar (Teuteberg, 2007 s. 233).

Gastronomi ve mutfak sanatları kitapları deyince herkesin aklına yemek kitapları gelmektedir. Aslında bu çok yanlış olmasa da eksik bir bakış açısidir. Çünkü gastronomi sadece yemek yapmayı değil yemeğin sosyolojisi ve felsefesini de anlamaya yönelik çalışmalar yapar. Gastronomi ve Mutfak Sanatları literatürünün ataları yemek kitaplarıdır. Yemek kitapları özellikle Avrupa'da XIII. ve XIV. yüzyılların başlarından itibaren el yazmaları şeklinde görülmektedir. Bu el yazmaları kısa ve yoğunlaştırılmış tarifler içermektedir. Tarihteki gastronomi alanındaki ilk yazılı eserler M.Ö 1700 yıllarına tarihlenen Sümerler tarafından yazılmış olan üzerinde 35 adet yemek tarifi bulunan 9 adet tablettir. Tabletlerde otuz beş adet yemek tarifi olmasına rağmen sadece bu döneme ait örnekler, bu tür tariflerin, yiyecek hazırlama talimatlarıyla birlikte, uzun bir geçmişe sahip olduklarını ve ayrıca tarif koleksiyonlarının çok erken bir zamanda yapıldığını kanıtlardır (Notaker, 2017 s. 49).

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgiler verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmaya öncelikle üniversitelerin lisans ve lisansüstü Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimde verilen derslerin incelenmesi ve bu derslerde kullanılan kaynakların belirlenmesi ile başlamıştır. Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitiminde kullanılan bu kaynakların üniversite kütüphanelerinde hangi konu başlıklarında sınıflandırıldığı tespit edilmiş ve konu başlıklarındaki diğer yayınlara bakılmıştır. Ayrıca bu yayınların kaynakça bölümleri de incelenerek kaynakçada bulunan yayınların konu başlıkları tespit edilmiş ve böylelikle araştırma genişletilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle araştırma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın evreni Gastronomi ve Mutfak sanatları örneklemini ise 1928-2018 yılları arasında Türkiye'de yayınlanan Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş kitaplar oluşturmaktadır.

VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmaya öncelikle belirlenen konu başlıklarının 21.06.1934 yılında kabul edilen ve 22.02.2012 yılında güncellenen "Derleme kanunu" (Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu (2012, 29 Şubat), 2012) ile Türkiye'de yayınlanan bütün eserlerin bulunduğu ve kataloglamasının yapıldığı Milli Kütüphane kataloğu (OPAC) ve yine Türkiye'de bütün (kütüphane otomasyon sistemi olmayanlar ve sistemleri mevcut

toplu katalog sistemine uymayanlar hariç) üniversitelerin kütüphane kataloglarının bir arada taranmasını sağlayan ULAKBİM Toplu Kataloğu (toplukatalog.org.tr) (Ulusal Toplu Katalog) internet ortamında taramaları yapılarak başlanılmıştır. Milli Kütüphane ve ULAKBİM toplu kataloğunda bulunan benzer yayınlar araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Yıllıklar konu başlığındaki yayınlar çalışmanın Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılması nedeniyle Gaziantep Üniversitesi Merkez kütüphanesinde (Gaziantep Üniversitesi Kütüphanesi s19.2) incelenmiş olup içerisinde yemek, yemek kültürü ile ilgili maddeler yer alan yayınlar çalışmaya dâhil edilmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Bu **araştırmada kapsamında** karma araştırma odaklı veri analizi tekniği kullanılmıştır. Öncelikle ülkemizde araştırmanın konu ve zaman dilimi (1928-2018) aralığında yayınlanmış kitapların tespiti yapılmıştır. Bulunan kitaplar üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan çalışmalarda kullanılan American Psychological Association (APA 6) kaynak gösterme biçimi ile öncelikle konu sonra yazar adına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Araştırma sonucunda kitaplardan ilk baskısından farklı sayfa sayısı, gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş yeni baskısı bulunan yayınlar ise çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bulunan kitaplar; yayımlandıkları yıllardaki yoğunluk dikkate alınarak 1928-1999, 2000-2009 ve 2010-2018 olmak üzere 3 zaman dilimine göre değerlendirilmiş ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Kaynakçada listelenen yayınların yıl bilgilerinde bulunan soru işaretleri; AACR ve AACR 2 ile kataloglaması yapılan kitapların yıl bilgileri eser iç kapağında yer almıyorsa kataloglama işlemi yapan kütüphaneci tarafından köşeli parantez içinde tarih sonuna soru işareti konarak tahmini tarih bilgisi verilmekte olduğu için bu şekilde verilmiştir.

BULGULAR

Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında bulunan yayınlar; Yemek, Yiyecek ve İçecekleri Hizmetleri, Mutfak ve Sofra Donanımı, Tatlılar, Gastronomi ve Beslenme olmak üzere 6 ana başlığa ayrılmıştır. Buna göre; Yemek konu başlığı altında alt konu yemek tarifleri, soslar, yemek kültürü, Türk Mutfağı ve Gaziantep Mutfağı olarak belirlenmiştir. Yiyecek ve içecek hizmetleri konu başlığı altında ise; alt başlıklarda yiyecek hizmetleri ve restoranlar başlıkları bulunmaktadır. Mutfak ve Sofra Donatımı başlığı altında ise, alt başlık olarak mutfak ekipmanları ve sofraya donanımı konu başlıkları yer almaktadır. Beslenme, çok geniş ve çok fazla alt konu başlığı bulunan bir konu başlığıdır. Bu çalışmada beslenmenin sadece gastronomi alanını kapsayan yayınlara yer verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada özel olarak baktığımız il yıllıkları ayrı başlık olarak verilmiştir.

Tablo 1. : 1928-2018 Yılları arasında yayınlanmış Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanındaki kitapların yıllara ve konu başlıklarına göre dağılımı

Konu Başlığı	1928-1999	%	2000-2009	%	2010-2018	%	TOPLAM
Yemek	54	%5,88	325	%35,36	541	%58,76	920
Yemek Tarifleri	44	%5,84	272	%36,07	438	%58,09	754
Soslar	-	-	-	-	2	%100,00	2
Yemek Kültürü	4	%2,84	46	%32,62	92	%65,00	142
Türk Mutfağı	6	%27,27	7	%31,82	9	%40,91	22
Gaziantep Mutfağı*	-	-	4	%30,77	9	%69,23	13
Yiyecek ve İçecek Hizmetleri	3	%11,11	1	%3,70	23	%85,19	27
Yiyecek Hizmetleri	1	%5,56	1	%5,56	16	%88,89	18
Restoranlar	2	%22,22	-	-	7	%77,78	9
Mutfak ve Sofra Donanımı	10	%58,82	2	%11,76	5	%29,41	17
Mutfak Ekipmanları	9	%75,00	1	%8,33	2	%16,67	12
Sofra Donanımı	1	%20,00	1	%20,00	3	%60,00	5
Tatlılar	3	%7,50	8	%20,00	29	%72,50	40
Gastronomi	-	-	3	%12,50	21	%87,50	24
Beslenme	2	%2,99	18	%26,87	47	%70,15	67
Yıllıklar	7	%63,64	4	%36,36	-	-	11
TOPLAM	79	%7,15	361	%32,67	665	%60,18	1.106

*Yüksek Lisans tezinin Gaziantep'te yapılması ve Gaziantep Mutfağının Türk Mutfağında önemli bir yere sahip olması nedeniyle Gaziantep Mutfağı ile ilgili yayınlar ayrı başlıkta değerlendirilmiştir.

Tablo 1'e baktığımızda ülkemizde Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında en çok yayın yapılan konu başlığı "Yemek" olmuştur. Yemek konu başlığından sonra "Beslenme" gelmektedir. Beslenme alanında ülkemizde çok fazla kitap yayınlanmıştır. Fakat beslenme konu başlığında yayımlanan kitapların büyük bir bölümü Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanını kapsamamakta olup genellikle hasta ve özel grup beslenmelerine yönelik olduğu için çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Ülkemizde Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında en az yayının bulunduğu konu başlığı ise "Mutfak ve Sofra Donanımı" olmuştur. Bu konu başlığında kitap yerine broşür basılması (Broşürlerin kütüphaneler tarafından kataloglara alınmaması) bu alanda bulunan yayınların az olmasına neden olmuştur. Yine tablo 1'i incelediğimizde özellikle 2000 yıllardan sonra yayın sayılarında belirgin bir artış görülmektedir. Yayın sayısındaki belirgin artışın

nedenlerini inceleyecek olursak; Yayıncılık sektöründeki gelişmeler ile yayıncılık maliyetlerinin azalması, üniversitelerde gıda sektöründeki gelişmeler ve yeni tüketici profili oluşturma için yayınları araç olarak kullanma durumu, ekonomik gelişmelerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmesi, gezi ve seyahat hareketliliğinin artması ve bu tür yayınlara olan ihtiyacın oluşması, gastronomi turizmi ekonomik modelinin yerel yönetimler tarafından ekonomik kalkınma modeli olarak benimsenmesi, coğrafi tescilli ürün kavramının ortaya çıkması ve bunun için yerel yönetimlerin bu alanda yayınlar hazırlanması ayrıca üniversitelerde Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinin lisans ve lisansüstü eğitim vermeye başlaması ve bu alanda çalışan akademik personellerin yayınlar yapmasını bu yayın artışının nedenleri arasında sayılabilir. Ör. Gaziantep-Halep mutfak kültürü ve yemekler: benzerlikler ve farklılıklar (2009). Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi

Konu başlıklarını incelediğimizde;

Yemek

Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında en çok kitabın bulunduğu konu başlığı *yemek* olmuştur. Yemek konu başlığı *yemek tarifleri* ve *yemek kültürü* alt konu başlıklarına ayrılmış olup araştırmamızda Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında bulunan “Tablo 1’de yer alan verilere göre 1106 adet yayının 920 adeti Yemek” konu başlığı altında toplanmıştır. Ülkemizde en çok yemek konu başlığında kitapların bulunmasının ana nedenlerinden biri bu tür yayınların “*Ev ekonomisi*” ana konu başlığındaki yemekler alt konu başlığında değerlendirilmesi diğeri ise Gastronomi kelimesinin bir konu başlığı olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmıştır. Amerikan Kongre Kütüphanesi “Gastronomi” kelimesini konu başlığı olarak 11.02.1986 tarihinden itibaren kullanmaya başlamış ve 16.07.2010 tarihinde Gastronomi konu başlığını güncellemiştir.

Yemek kitapları her zaman ilgi çeken yayınlar olmuştur. Ülkemizde de yemek kitapları gastronomi alanında ağırlığını korumuştur. Yemek konu başlığı yemek tarifleri ve yemek kültürü alt konu başlıklarına ayrılmış olup yemek konu başlığında yer alan 920 adet kitabın yıllara göre dağılımı 1928-99 54 adet (5,88%), 2000-09 325 adet (35,36%), 2010-18 541 adet (58,76%) şeklinde olmuştur.

Yemek kitaplarının 2000’li yıllardan önce az olmasının nedenleri: Üniversitelerde lisans ve lisansüstü olarak gastronomi eğitimlerinin verilmemesi, genellikle bu tür yayınların gazete ve dergi ekleri veya dergilerin son sayfasında bir bölüm olarak verilmesi, tüketim alışkanlıklarının daha basit olması nedeniyle yemek kitaplarına ihtiyaç duyulmaması ve yemek yapma olgusunun yazılı olarak öğrenilmeyeceğinin düşünülmesi etkili olmuştur.

YİYECEK VE İÇECEK HİZMETLERİ

Yiyecek ve içecek hizmetleri konu başlığı yiyecek hizmetleri ve restoranlar olmak üzere iki alt konu başlığına ayrılmıştır. Tablo 1’de yer alan verilere göre Yiyecek ve İçecek Hizmetleri” konu başlığında yer alan 27 adet kitabın yıllara göre dağılımı 1928-99 3 adet (11,11%), 2000-09 1 adet (3,70%), 2010-18 23 adet (85,19%) şeklinde olmuştur.

MUTFAK VE SOFRA DONANIMLARI

Mutfak ve Sofra Donanımları konu başlığı Mutfak ekipmanları ve sofraya donanımı alt konu başlıklarına ayrılmıştır.

Tablo 1’de yer alan verilere göre Mutfak ve Sofra Donanımı” konu başlığında bulunan 17 adet kitabın yıllara göre dağılımı 1928-99 10 adet (58,82%), 2000-09 2 adet (11,76%), 2010-18 5 adet (29,41%) şeklinde olmuştur.

TATLILAR

Tatlılar konu başlığında bulunan yayınların büyük bir kısmı genellikle dergi ve gazeteler tarafından verilen eklerin derlenerek kitap haline getirilmesi ile oluşturulmuştur. Tatlı yapımı her aşamasında dikkat gerektiren ve hassas ölçülerin kullanıldığı bir alan olduğu için tatlılar konu başlığındaki kitapların yemek kitaplarına göre daha detaylı ve hassas ölçüler vererek yapım aşamalarını tarif ettikleri gözlemlenmiştir. Yemek kitapları ve yemek kültürü kitaplarında da tatlı tarifleri bulunmakta birçoğunda tatlılar için ayrı bölüm ayrıldığından yeniden kitap olarak basılmamış oldukları görülmüştür. Tatlılar konu başlığında 2000 yılına kadar 3 adet yayın yazılmış bu yayınlardan Türk Kadınının tatlı kitabı, Şeker fabrikaları tarafından yayımlanarak şeker tüketiminin artması için yapıldığı düşünülmektedir. “Tablo 1’de yer alan verilere göre Tatlılar” konu başlığında bulunan 40 adet kitabın yıllara göre dağılımı 1928-99 3 adet (7,50%), 2000-09 8 adet (20,00%), 2010-18 29 adet (72,50%) şeklinde olmuştur. 2011 yılından sonra yapılan yayınların bir kısmı yine ticari firmalar tarafından ürün tüketimlerinin artırılması amacıyla yapıldığı gözlenmiştir.

GASTRONOMİ

Gastronomi kelimesi ilk olarak Yunanlılar tarafından M.Ö 3 yüzyılda kullanılmaya başlanmış olup ilk kez Joseph Berchoux’un “Gastronomi ya da Tarladan Sofraya İnsan” (1801 adlı eserinde kullanılmaya dile yerleşti. 1835 yılında Fransız Akademisi “gastronomi sözcüğünü sözlüğe alarak resmileştirmiş oldu (Gürsoy, 2018 s. 12). Gastronomi konu başlığı ise, Amerikan Kongre Kütüphanesi sınıflama sistemi konu başlıkları listesinde 11.02.1986 yılında Ev ekonomisi “Home economics”, Yemek Pişirme “Cooking” konu başlığının altında alt konu başlığı olarak yer almıştır. Ülkemizde gastronomi kelimesinin başlıkta yer aldığı yayınlar 2007’den sonra yayımlanmıştır. Tablo 1’de yer alan verilere göre Gastronomi” konu başlığında bulunan 24 adet kitabın yıllara göre dağılımı 2000-09 3 adet (12,50%), 2010-18 21 adet (87,50%) şeklinde olmuştur.

Beslenme: Beslenme konu başlığında Milli Kütüphane kataloğunda 1.500 adetten fazla yayın bulunmuştur. Bu yayınların büyük bir bölümü tıp alanında yazılan hasta ve özel gruplara göre beslenmelerle ilgili olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bunların dışında alanında yetkin olmayan kişilerin yazmış olduğu diyet ve beslenme kitapları da çalışmaya dâhil edilmemiştir. Beslenme konu başlığında da son yıllarda çokça yayın yapıldığı gözlenmiştir. Tablo 1’de yer alan verilere göre “Beslenme” konu başlığında bulunan 67 adet kitabın yıllara göre dağılımı 1928-99 2 adet (2,99%), 2000-09 18 adet (26,87%), 2010-18 47 adet (70,15%) şeklinde olmuştur.

Yıllıklar: Gastronomi ve mutfak sanatları alanında ilk kaynak diyebileceğimiz bilgiler genellikle yıllıkardan bulunmuştur. Bulunan yıllıkların yıllara göre dağılımı 1928-99 7 adet (63,64%), 2000-09 4 adet (36,36%) şeklinde olmuştur. Bu bölümde bulunan yıllıklar içerikleri incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Valiliklerin yayınladığı bu tür yıllıklarda yemek tarifleri, mutfak araç ve gereçleri hakkında bilgi bulmak mümkündür.

SONUÇ

Yapılan bu araştırma ile ülkemizde Gastronomi ve Mutfak sanatları bilimin içerdiği konu başlıkları ve bu alanındaki kitapların varlığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye’deki üniversite kütüphaneleri ve Milli kütüphane katalogları taranarak ulaşılan sonuçlarla Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanındaki yayınların yıl ve konu başlıklarına göre dağılımı ve bu dağılımın nedenleri incelenmiştir. Yapılan araştırma Gastronomi bilimin birçok bilim ve sanat dalıyla iç içe geçmiş farklı disiplinleri içeren bir yapıda olması nedeniyle uzun bir süre almıştır. Özellikle son yıllarda sayıları hayli fazla ve uzman olmayan kişiler tarafından yazılan gastronomi (genellikle yemek ve diyet kitapları) konu başlıklarındaki yayınların tespiti için içerik bilgilerine bakılması gereği duyulmuştur. Bu geniş zaman içerisinde çıkan yayınlar yemek, yemek pişirme ve yemek tarifleri gibi konu başlıklarında sınıflandırılmıştır. Ülkemizde 2000 yıllardan önce yayınlanan Gastronomi ve Mutfak sanatları kitapların (özellikle yemek kitaplarının) büyük bir bölümünün gazete ve dergi yayıncıları tarafından yapıldığı hatta bu yayınların öncelikle gazete ve dergi eki şeklinde olup daha sonra kitaplaştırıldığı ve bu kitapları yazarların veya tarifleri veren kişilerin genellikle gastronomi eğitimi almadığı “alaylı” diye tabir edilen mesleği usta çırak ilişkisi içinde öğrenen kişiler olduğu, bilimsel içerikli yayınların ise devlet kurumları tarafından ve bu alanda eğitim veren (özellikle üniversite çalışan akademisyenler) uzman kişilerce yapıldığı görülmüştür. 1928-2000 yıllardaki gastronomi ve mutfak sanatları yayınlarına baktığımızda genellikle kamu kurumları ve asıl işi gazete yayıncılığı olan yayınevleri tarafından yayınlandığı görmekteyiz.

Ülkemizde özellikle 2000 yıllardan sonra Gastronomi ve Mutfak sanatları özellikle yemek kitaplarında bir patlama olduğu gözlenmiştir. Özel televizyonların artması ile birlikte sabah kuşaklarında televizyon kanallarında yapılan yemek programlarının sayısı ve çeşitliliği artmıştır. Bu programlara çıkan aşçı ve şefler

yapılan bu televizyon programlarını kitaplaştırmışlar ve hatta alanında otorite kişiliklere dönüşmüşlerdir. Popüler kültür, gastronomi ve mutfak sanatları alanında da kendini göstermiş ve dünyaca ünlü şefler yaratmıştır. Bu şefler özellikle yemeklerin ilk yapılış tariflerini öğrenmek başka kültürlerdeki benzer yemekleri öğrenmek için birçok geziler yapmışlar ve yapmış oldukları bu çalışmalarını kitaplaştırmışlardır. Bu yayınların ülkemizde de özellikle gastronomi ve mutfak sanatları, aşçılık öğrenimi gören kişilerce çok talep edildiği ve bu vesileyle Türkçeye de çevrilmiş olduğu gözlenmiştir.

Bu durumun arka planına baktığımızda yayıncılık sektörünün yaşamış olduğu gelişimleri görmekteyiz. Ülkemizde 1928-1990 yılları arasında kitle iletişim araçları devlet tekelinde bulunmaktaydı. Ülkemizde yayıncılık sektörü 1984 yılından itibaren modernleşmeye başlamaktadır. 1990'lı yıllarda gazetelerin de kitap yayıncılığı alanına dâhil olması özellikle ansiklopedi basım ve dağıtımını bu alanda varlık gösteren yayıncıları ya başka alanlarda yayıncılık yapmaya ya da el değiştirmeye itmiştir. Ayrıca yayıncılık alanında çok satan (bestseller) olgusunu da tartışılmaya başlanmıştır (Kabacalı, 1998 s.5). 90'lı yıllara aynı zamanda Türkiye'de yayıncılık sektörünün hareketlendiği bir dönemdir. Kısmen büyük sermaye sahibi yayıncıların sektöre girmesi ve yayıncıların teknolojik gelişmelerden de yararlanmaya başlamış olması yayıncılıktaki bu hareketlenmeye neden olan etkenlerdendir. Yayıncılıkta yaşanan gelişmeler kitapevlerine de yansımış ve modern kitapevlerinin kurulmaya başlaması da bu yıllarda gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Tüketim yaşamının sürdürebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlarının karşılanmasının çok ötesine geçmiştir. Modern ve özellikle post modernleşen tüketim toplumlarında tüketim olgusunun duygusal ve/veya hissi boyutunun öne çıkmış olması sebebiyle bu eylem aynı zamanda insan için haz ve zevk almak psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için tatmin edici araca dönüşmüş ve yaşadığı sosyal yapıda kendisi konulması hayat tarzını belirlenmesi ve birey ile kültür arasındaki etkileşimin sağlanması adına gerçekleştirilen bir eylem haline gelmiştir (Güven, 2009 s. 66). Belki de tüketim alışkanlıklarının değişimi en çok gastronomi alanında gözlemlenmiştir. Bu durum tüketicilerin gastronomi ve mutfak sanatların alanında doğru ve güvenilir bilgiyi edinmesi için gerekli bilgi ihtiyacını yaratmış (İnternetin şimdiki gibi akıllı telefonlarla ulaşılabilir olmayışı) yayıncılar bu ihtiyacı yayınlar üretmek gidereye çalışmışlardır.

Tüketim alışkanlıklarının değişmesi başta gıda sektöründeki firmaların ürünlerinin pazarda marka değeri edinmesi, marka bağlılığını yaratması buna paralel ürüne sahip olma dürtüsü içerisinde olarak tüketilen daha fazla bedeli ödemeleri yönünde talepte bulunmasını sağlayabilecekleri pazarlama ve tanıtım faaliyetlerine girmelerini kaçınılmaz kılmıştır. Tüketicilere ulaşmak için otorite kişilere ürünleri ile ilgili yayınlar yaptıran firmalar yayın sayısının artmasında etkili olmuşlardır. 2000 yıllardan önce devlet kurumlarının alanında eğitim görmüş kişilere yaptırmış olduğu kitaplar (Ör. *Türk kadınının tatlı kitabı*, (1939). Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi.) 2000 yıllardan sonra gıda alanında faaliyet gösteren firmalar tarafından kamuoyu tarafından tanınan (popüler) şeflere yaptırmıştır.

Gastronomi kelimesi 2010 yılından sonra daha çok duyulmaya başlanmıştır. Özellikle “Gastronomi Turizmi” kavramı herkes tarafından bilinir olmuştur. Sürekli basın ve yayın organlarında geçer olmuştur. Bu da özellikle şehirlerin ekonomik kalkınma hamlesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Turizm faaliyetlerini artırmak için yapmış oldukları çalışmaları geniş kitlelere duyurmak için yayınlar hazırlamışlardır. Bazen de alanında otorite görülen kişilere yayınlar hazırlatmışlar veya bu kişilerin yapmış olduğu yayınlarda yer bulmaya çalışmışlardır. 1980 yılından önce yapılan yayınlar genellikle alanında uzmanlar kişiler (genellikle akademisyen kimliği olan) tarafından bilimsel verilerle yazılırken, 2000 yıllardan sonra yapılan yayınların televizyonlarda program yapmış ve mutfak eğitimini almamış şöhret sahibi ve alanında uzman olmayan kişiler tarafından yazıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak 2000 yılından itibaren Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanındaki yayınlarda büyük bir artış olduğu gözlemlenmiş, 2010 yılından itibaren ise sadece yemek kitabı olarak değil yemeğin geçmişi, zaman içindeki değişimlerini, kültürlere göre farklılıklarını yani yemeklerin sosyo-kültürel durumlarını anlatan kitaplar yayınlanmaya başladığı görülmüştür. Bu çalışmalarda Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi için gerekli olan yayın ihtiyacını ve çeşitliliğini bir ölçüde karşılamıştır.

KAYNAKÇA

- Brillat-Savarin, J. A. (1949). *The Physiology of Taste: Meditations on Transcendental Gastronomy*. South Australia: The University of Adelaide. Tarihinde adresinden erişildi <https://ebooks.adelaide.edu.au/b/brillat/savarin/b85p/part8.html>
- Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu (2012, 29 Şubat). (2012). *Resmi Gazete* (28219), 1–9. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120229-1.htm>
- Gaziantep Üniversitesi Kütüphanesi s19.2. (y.y.). Tarihinde 16 Ocak 2023, adresinden erişildi <http://yordam.bim.gantep.edu.tr/yordam/>
- Gürsoy, D. (2004). *Tarih süzgecinde mutfak kültürümüz*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Gürsoy, D. (2013). *Yiyelim içelim, tarihini bilelim dünden bugüne gastronomi*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Gürsoy, D. (2018). *Deniz Gürsoy'un gastronomi tarihi* (3. baskı). Oğlak Yayıncılık.
- Güven, E. Ö. (2009). Hedonik tüketim: Kavramsal bir inceleme. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 51(13), 65–72. Tarihinde adresinden erişildi <https://dergipark.org.tr/en/pub/abmyoder/issue/46435/583392>
- Kabacalı, A. (1998). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii*. İstanbul: Cem Ofset.
- Notaker, H. (2017). *A History of Cookbooks: From Kitchen to Page over Seven Centuries*. University of California Press. Berkeley: University of California Press.
- OPAC. (y.y.). Tarihinde 16 Ocak 2023, adresinden erişildi <https://kasif.mkutup.gov.tr/OpacArama.aspx?Ara=&DtSrc=0&fld=-1&NvBar=0>
- Teuteberg, H. J. (2007). Modern tüketim çağının doğuşu: 1800'den sonra yemek yenilikleri. İçinde P. Freedman (Ed.), *Yemek, damak tadının tarihi* (ss. 233–262). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (y.y.). Tarihinde 18 Kasım 2019, adresinden erişildi <https://sozluk.gov.tr/>
- Ulusal Toplu Katalog - Tarama. (2012). Tarihinde 16 Ocak 2023, adresinden erişildi <https://www.toplukatalog.gov.tr/>
- Yurdadoğ, B. U. (1974). *Kitaplık bilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi

Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 (2023), 81-99
<http://dx.doi.org/10.29228/lamre.67982>

Araştırma Makalesi – Research Article
Geliş Tarihi / Received: 14.09.2022 Kabul Tarihi Accepted: 25.11.2022

Liderlik ve Okuma Kültürü: Mustafa Kemal Atatürk Örneği

Leadership and Reading Culture: The Example of Mustafa Kemal Atatürk

İdem KÜLEKÇİ*

ÖZET

Bu çalışma, Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün özelliklerini ortaya koyarak, liderlik ve okuma kültürü arasındaki ilişkileri Mustafa Kemal Atatürk örneği üzerinde incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada betimleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle, liderlik ve okuma kültürünün temel kavramları açıklanmış ve aralarındaki ilişkiye yönelik kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. Kuramsal olarak okuma kültürünün liderlik özellikleri ile örtüştüğü, bu özellikleri geliştirdiği ve güçlendirdiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürüne ilişkin olarak literatüre dayalı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün güçlü, sistematik, derin ve eleştirel bir okuma kültürüne sahip olduğu, okuma kültürünün O'nun vizyonunu ve liderlik niteliğini büyük oranda ve olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, okuma kültürü, okuma alışkanlığı, Mustafa Kemal Atatürk

ABSTRACT

This study was carried out to reveal the characteristics of Mustafa Kemal Atatürk's reading culture and to examine the relations between leadership and reading culture on the example of Mustafa Kemal Atatürk. The descriptive method was used in the research. In this context, first of all, the basic concepts of leadership and reading culture were explained and a theoretical framework was drawn for the relationship between them. Theoretically, it has been tried to reveal that reading culture overlaps with leadership characteristics, develops and strengthens these characteristics. Later, evaluations based on the literature were made regarding Mustafa Kemal Atatürk's reading culture. As a result of these evaluations, it was determined that Mustafa Kemal Atatürk had a strong, systematic, deep and critical reading culture, and the reading culture greatly and positively affected his vision and leadership quality.

Keywords: Leadership, reading habit, reading culture, Mustafa Kemal Atatürk

*Kütüphaneci, Ordu Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, idemkulekci@odu.edu.tr

GİRİŞ

Okuma kültürünün bireyin bilgilenmesini sağlama, eleştiri gücünü artırma, doğru-yanlış birbirinden ayırmayı olanaklı kılma, zekâyı geliştirme, etkileyiciliğini yükseltme gibi birçok bireysel işlevi (yararı) bulunmaktadır (Gazi, Çakı, C., Gülada ve Çakı, G., 2020; Tanju, 2010, s. 30-32, 35-36; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573; Yılmaz, 2012, s. 142-143, 146; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 238- 239; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573; Yılmaz, 2012, s. 211). Ayrıca okuma kültürünün bireysel yararlarının yanı sıra toplumsal yararları da vardır; toplumun gelişmişliğine ve çağdaş niteliğine katkıda bulunmaktadır (İnce Samur, 2017, s. 212, 218; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 238, 242).

Okuma kültürünün birey ve toplum yaşantısına katkılarına paralel olarak, birey ve toplum yaşantısında çeşitli açılardan etkileri olan liderler için de önemi yadsınamaz. Çünkü okuma kültürünün işlevleri bir liderin sahip olması gereken özellikleri içermektedir (Alkın, 2006, s.16-28; Sertoğlu, 2010, s.57-58; Uğur ve Sarıoğlu Uğur, 2014, s. 125; Kaya ve Pekel, 2021, s. 326-327; İnce Samur, 2017, s. 212, 218; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 238-239; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573).

Literatür araştırmasında, birçok liderin okuma kültürüne ilişkin çeşitli çalışmalara ulaşılmıştır. Örneğin Abraham Lincoln, Fatih Sultan Mehmet, Hitler gibi liderlerin okuma kültürünün güçlü olduğunu belirten çalışmalar literatürde mevcuttur (Kayadibi, 2003; Kershaw, 2008; Koranoz, 2020). Ancak literatürde okuma kültürü ile liderlik arasındaki ilişkinin doğrudan vurgulandığı çalışmalara rastlanmamıştır.

Liderlik ve okuma kültürü arasındaki ilişkiyi kuramsal olarak araştırıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün özelinde okuma kültürü ve liderliğin bağlantısı açısından inceleme yaparak bu ilişkiyi açıklamak önemlidir. Bu önem doğrultusunda çalışmada liderlik ve okuma kültürü arasındaki ilişki kuramsal olarak ele alınarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün özelinde okuma kültürü ve liderliğin bağlantısı açısından incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında okuma kültürü, liderlik, bir liderin taşıması gereken özellikler açıklanmış, okuma kültürünün bu özellikleri edinmedeki rolünün altı çizilmiştir.

LİDERLİK VE OKUMA KÜLTÜRÜ

Liderlik ve Özellikleri

Lider kavramı; belli şartlar altında bir grubu, insanları veya bütün bir toplumu aldığı kararlar ile bir yerden alıp bir yere götüren, insanların veya toplumların kaderleri üzerinde büyük etkiye sahip, büyük değişimlere neden olma durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Kaya ve Pekel, 2021, s. 324; Arkan, 2001, s. 285; Alkın, 2006, s. 5-6).

Bir liderde bulunan özellikler ise şöyledir:

- Bireysel ilişkilerde ve haberleşmede başarılı olmaktadırlar.
- Kararlıdırlar, insanları idare edebilmektedirler.

- Yüksek seviyede yaratıcılıkları bulunmaktadır.
- Sistematik düşünebilmektedirler.
- Empati kurabilmektedirler.
- Fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklıdır.
- İradeleri yüksek, disiplinli kişilerdir.
- Muhakeme yapabilme yetenekleri bulunmaktadır.
- Zekâ seviyeleri yüksektir.
- Özgüvenleri yüksektir.
- Gerekğinde bağımsız karar alabilmekte, inisiyatif kullanabilmektedirler.
- Kültürel bilinçleri mevcuttur.
- Otokontrol düzeyleri yüksektir.
- Denge kurabilen, tutarlı insanlardır.
- Öngörülüdürler.
- Hizmet etmeye eğilimlidirler.
- Başkalarının gelişimine katkıda bulunmaktadırlar.
- Farklılıkları yönetebilmektedirler.
- Politik bilinçleri yüksektir.
- Başkalarını kolayca etkileyebilmektedirler.
- İletişim kurmada başarılı olmaktadırlar.
- Değişime uyum sağlayabilmektedirler.
- İşbirliği ve takım çalışması yapmada başarılı olmaktadırlar.
- Çatışmaları yönetebilmektedirler.
- Sağduyulu kişilerdir.
- Kavrama yetenekleri yüksek düzeydedir.
- Sade bir tavırları mevcuttur.
- Görevlerinde titiz olmaktadırlar.
- Bilimsel yöneticilik becerileri bulunmaktadır.
- Cesaretli kişilerdir.
- Astlarına güvenirlere ve onların fiziki ve ruhi refahlarını sağlamada yeteneklidirler.
- Risk alabilmektedirler ve mantıklı insanlardır.
- Çalışkanlardır.
- Düşüncelerini kolayca uygulamaya dökülebilmektedirler.
- Araştırmaya meraklıdır.
- Soğukkanlıdır.

- Taktik geliştirebilmektedirler.
- Motive etme yetenekleri gelişmiştir.
- Hayal güçleri gelişmiştir.
- Adalet duyguları ve dayanıklılıkları gelişmiştir.
- Konularında uzmandırlar (Alkın, 2006, s.16-28; Sertoğlu, 2010, s.57-58; Uğur ve Sarıoğlu Uğur, 2014, 125; Kaya ve Pekel, 2021, s. 326-327).

Ancak bu özellikleri taşıyan herkes lider olamayabilir. Lider olmak için insanların çeşitli açılardan güçlü olması gerekir. Bu güç kaynakları şöyledir:

- Ödül gücü: Bir lider astlarını gerektiğinde ödüllendirebilmelidir.
- Ceza gücü: Bir lider Astlarına gerektiğinde ceza verebilmelidir.
- Yasal güç: Lider olacak olan kişi belirli bir örgütte, hiyerarşik olarak belirli bir mevkide bulunmakta olup, astları ona itaat etmeleri gerektiğine inanmaktadır.
- Benzeşim gücü: Lider olacak olan kişi belli özellikleri dolayısıyla astlarında hayranlık, bağlılık uyandırmayı başarmalıdır
- Uzmanlık gücü: Lider olacak olan kişi birden çok alanda uzmanlık bilgisine sahip olmalıdır. Bu güç türü daha fazla uzmanlık bilgisine sahip kişilerin lider olmasını sağlamaktadır.
- Bilgi gücü: Bir lider bilgiye sahip olmalı ve bilgiyi yönetebilmelidir.
- Beğeniye dayanan güç: Bu güç türünün temelinde lider olacak kişinin; lideri olacağı kişilerin, toplumun gözünde karizmatik, sempatik görülebilmesi anlayışı bulunmaktadır.
- Fiziksel (askeri) güç: Askeri gücü elinde bulunduran kişilerin toplumların liderliğini yapabildiğini içermektedir.
- Başarı/Ün gücü: Bu güç türü bir alanda başarı, ün elde etmiş kişilerin diğerlerinin lideri olabilmesi anlayışına dayanmaktadır.
- Çevre ve ilişkiler gücü: Çevresi, mesleki örgütlerle ve benzeri ile ilişkisi güçlü olan bireylerin lider olabilme olasılığı yüksektir.
- Yansıtıcı güç: Yeterince güçlü olmayan bireylerin güçlü düşünceleri savunarak, güçlü kişilerin desteğini alarak lider olabilme ihtimalini içermektedir (Alkın, 2006, s.32-37; Arıkan, 2001, s. 286).

Okuma Kültürü

Okuma kültürü, dinleme, evrensel okuryazarlık eleştirel okuma ve sorgulama yeteneklerinin geliştirilmesiyle birlikte okuma ve okuduklarını paylaşma isteğinin ve alışkanlığının toplumsal yaşam biçimine dönüşmesidir (İnce Samur, 2014, s. 157-158, 2017, s. 212; Kaya, 2014, s. 609; Körkuyu, 2014, s. 15). Ayrıca Yılmaz (2012, s. 146) çalışmasında okuma kültürünü “bir insanın okumak fiiliyle olan ilişkisinin seviyesi ve niteliği” olarak tanımlamıştır. Buradan okuma kültürüne sahip olmanın okuma alışkanlığının düzeyi ve niteliğinin yüksek olması şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür.

Okuma alışkanlığının okuma kültürüne dönüşmesinin insanlara, çağdaş ve demokratik bir toplum oluşturmak, kültürlenmeyi sağlamak, bilgiyi, eleştiri gücünü arttırmak, empati becerilerini güçlendirmek, psikolojik olarak rahatlamayı sağlamak gibi birçok işlevi (yararı) bulunmaktadır (İnce Samur, 2017, s. 212, 218; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 238-239). Bu işlevlerin bir liderden beklenebilecek özellikler olduğu düşünülürse, okuma kültürü ile liderlik arasında olumlu bir bağ olduğu varsayılabilir.

OKUMA KÜLTÜRÜ İLE LİDERLİĞİN İLİŞKİSİ

Liderlik ve okuma kültürü arasında olumlu bir bağ olduğu varsayılabilse de bu ilişkiyi irdelemek ve somut olarak ortaya koymak gerekir. Okuma kültürü ile liderlik arasındaki ilişkiyi irdelemek için okuma alışkanlığının lider özelliklerini kazanma konusunda ne tür yararlar sağladığını, hangi açılardan insanları güçlendirdiğini incelemek gerekir. Okuma alışkanlığı, bireyler üzerinde birçok olumlu karakteristik özelliğin gelişmesini sağlar; kitap okumak bireyin etkileyiciliğini artırır. Örneğin Mao Zedong kitaplar ve okuma eylemini etkili bir araç olarak kullanması sayesinde büyük kitleleri etkisi altına alan bir lider olmuştur (Gazi, Çakı, C., Gülada ve Çakı, G., 2020). Okuma alışkanlığı gelişen bireyler değişime daha çabuk uyum sağlayabilirler (Aksaçlıoğlu ve Yılmaz, 2007, s. 5).

Okuma alışkanlığının, bireysel karakteristik özellikler özelinde bireylerin duygusal ve ahlâki özellikleri üzerinde pek çok olumlu etkisi bulunmaktadır. Örneğin okuma alışkanlığı ile empati duygusunun gelişimi arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır (Erduran, 2018, s. 33); ayrıca okuma kültürünün adaletli olma üzerinde olumlu etkisi vardır (Tanju, 2010, s. 31) ve kitap okuma kişinin kendine olan güvenini arttırmaktadır (Kızıltaş, 2011, s. 104; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572; Kaya ve Pekel, 2021, s. 327). İrade ile okuma alışkanlığı arasında güçlü bir ilişki de bulunmaktadır. Okuma alışkanlığı edinen kişiler, iradeleri güçlü kişilerdir (Kesebir Toktar, 2012, s. 38). Buradan yola çıkarak bir bireyin kitap okudukça iradesini güçlendirdiği söylenebilir. Ayrıca irade ve disiplinin birbiriyle bağlantılı olduğu düşünülürse kitap okumanın disiplinli olmayı sağlayacağı da söylenebilir (Yılmaz, 2012, s. 142, 146). Ayrıca okuma alışkanlığı merakı geliştirmekte ve merak duygusu dolayısıyla araştırma isteğini tetiklemektedir (Lickteig ve Russell, 1993, Tanju, 2010, s. 35-36).

Okuma alışkanlığının getirileri yalnızca duygusal anlamda olmamaktadır. Okuma alışkanlığının insan zihnine de birçok olumlu etkisi vardır. Öncelikle okuma alışkanlığı yaratıcılığı arttırmaktadır (Polat, 2017, s. 64; Polat ve Konaş, 2018, s. 1710; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573; Lickteig ve Russell, 1993; Tanju, 2010, s. 34; Çapoğlu, Alcıl, Ermiş ve Kırçıl, 2021). Okuma alışkanlığı ve sistematiklik arasında olumlu bir ilişki mevcuttur (Kural, 2018, s. 56). Okuma alışkanlığı zekâyı, mantığı, anlama gücünü, eleştirel düşünme yeteneğini de geliştirmektedir (Tanju, 2010, s. 30-32, 35-36; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573; Yılmaz, 2012, s. 142-143, 146; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 239). Ayrıca okuma alışkanlığı geliştirilerek sağduyunun da gelişmesi sağlanabilmektedir

(Kaygas, 2019, s. 36). Bir kişinin okuma alışkanlığı, kültürü ne derece gelişmiş olursa bir kişinin muhakeme yeteneği ve kavrama, analiz becerisi de o oranda artmaktadır (Karaaslan, 2016, s. 106; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573; Yılmaz, 2012, s. 211). Bu bağlamda bir kişinin mantığı, zekâsı, eleştirel düşünme yeteneği ve muhakeme yeteneği geliştikçe kararlılığı da gelişmektedir. Özetle temelde okuma kültürünün gelişmişliği aracılığı ile zekâ seviyesinin yükselmesinden muhakeme yeteneği ve kararlılık gibi zihne dayalı birçok liderlik özelliğinin gelişmesini sağlamaktadır (Tanju, 2010, s. 30, 36; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 573; Yılmaz, 2012, s. 143, 146; Karaaslan, 2016, s. 106; Gazi, Çakı, C., Gülada ve Çakı, G., 2020).

Okuma alışkanlığının insan karakterine, zihnine ve duygu durumuna olumlu etkilerinin dışında insanların sosyal iletişim becerilerine ve sosyal iletişim becerileri bağlamında iletişim ağına de olumlu etkisi bulunmaktadır; çünkü, okuma alışkanlığı iletişim becerilerini de geliştirmekte, sosyalleşmeyi sağlamaktadır (Tanju, 2010, s. 30-31; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572-573; Yılmaz, 2012, s. 143; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 238-239; Yılmaz, 2002, s. 442).

Okuma kültürü ve bilimsel yöneticilik becerilerinin kazanılması arasındaki ilişkiyi açıklamak da gerekir. Ancak bunu açıklamadan önce liderlik ve yöneticiliğin birbirine benzer kavramlar olsa da eş anlamlı olmadıklarını söylemek gerekmektedir. Basitçe açıklamak gerekirse her lider bir yöneticidir, dolayısıyla bilimsel yöneticilik becerilerine de sahiptir, ama her yönetici lider değildir, dolayısıyla her yönetici bilimsel yöneticilik becerilerine sahip değildir, ancak kitap okuma alışkanlığı kazanmanın bir insana lider vasfı yükleyebilmektedir. Dolayısıyla okuma kültürü sayesinde bir kişi bilimsel yöneticilik becerilerini edinebilmektedir demek olanaklıdır (Kaya ve Pekel, 2021, s. 327, 332).

Kitap okuma alışkanlığı, bilimsel yöneticilik becerileri ve sosyal iletişim becerilerinin kesişiminin özelinde başkalarını idare edebilmeyi de kolaylaştırabilecek bir alışkanlıktır; birbiriyle çatışan düşünceleri görüp anlamayı sağlayan, farklılıkları deneyimlemeyi olanaklı kılan bir unsurdur (Arıcı, 2008).

Okuma alışkanlığının bilgi ekseninde de bireylere ve bireyler bağlamında topluma çeşitli getirileri bulunmaktadır; bilgi birikimi ile kültürel birikim de artmaktadır (Ortaş, 2014, s. 324, 334; İnce Samur, 2017, s.212, 218; Öztürk ve Aksoy, 2016, s. 572; Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 237-239).

Okuma kültürünün güçlü olmasının insan sağlığına da olumlu etkileri ve yararları bulunmaktadır. Kitap okumak psikolojik olarak rahatlamayı, serinkanlı olmayı, soğukkanlılığı korumayı sağlar (Kurulgan ve Çekerol, 2008, s. 239). Ayrıca kitap okuma alışkanlığının ruh sağlığıyla birlikte fiziksel sağlığa da olumlu etkisinin olduğu söylenebilir. Kitap okumak doğrudan fiziksel sağlığı yerinde olmayan bir insana sağlığını her zaman tamamen kazandırmayabilir ancak kitap okumak beyni geliştirdiği için doğruyu yanlıştan ayırmayı sağlayıp doğrudan sağlığına zarar verecek eylemleri gerçekleştirmesini önleyebilen ve fiziksel açıdan sağlıklı olmaya bir derecede yardımcı bir etken olarak görülmektedir. Ayrıca fiziksel açıdan sağlıklı bir bireyin veya fiziksel sağlığını koruyan

bir bireyin, sağlıklı bir bireye oranla zorlu görev ve şartlara dayanım açısından lider olmaya daha yatkın görüleceği de söylenmesi mantıklı bir sav olarak görülmektedir (Yılmaz, 2012).

Bir liderde olması gereken güçler ve özellikler ile kitap okuma kültürünün sağladığı yararların ilişkisine bakıldığında liderlik özelliklerinin kitap okuma kültürü ile arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Çalışmada açıklanan bütün bu özelliklere, güçlere ve daha birçok özelliğe sahip olan insanlar olarak liderlerin okuma kültürünün gelişmiş olduğu yani çok kitap okuduklarını ve liderlik durumu ile okuma kültürü arasında güçlü bir bağ olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifade ile bir insanın lider olabilme olasılığı güçlü bir okuma kültürü sayesinde artabilmektedir. Bununla beraber Kaya ve Pekel (2021, s. 327)'in çalışmasında okumaya eğilim göstermek zaten lider olmayı sağlayacak unsurlardan biri olarak gösterilmiştir. Bu durum; liderlik ve okuma kültürü arasında burada açıklanan bu olumlu bağlantının teorik olarak da destek bulunduğunu ispatlamaktadır.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN OKUMA KÜLTÜRÜ VE LİDERLİĞİ

Literatür Değerlendirmesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürü ve liderliği arasındaki bağlantıyı açıklamak amacıyla yapılan bu çalışmadan önce alanyazında Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürü ve liderliğinin bağlantısına ilişkin olarak çeşitli çalışmalar ortaya konmuştur. Bu çalışmalardan biri Müjgan Cunbur (1981) tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu kitapların çeşitliliği, kitaplara karşı duyduğu sevgi, derinlemesine araştırma merakı incelenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün bilim, kültür alanında ilerlemeyi kitap okuma ile bağlantılı gördüğü vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürüyle liderliği arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürüne ilişkin önemli sayılabilecek bir diğer çalışma Hakan Anameriç'e aittir. Anameriç (2005) çalışmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesinde bulunan kitapların sayı ve konu çeşitliliği açısından zengin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplarının fazlalığından dolayı yeni bir kütüphane yaptırıldığı da belirtilen bir diğer konu olmuştur. Diğer yandan Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesinde yazarlarının Mustafa Kemal Atatürk için bizzat imzaladığı veya Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf ettiği kitapların bulunduğu da Anameriç (2005)'in çalışmasında açıklanmıştır. Bunlarla beraber

Anameriç (2005) çalışmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün edebiyattan tarihe, Fransızcadan Yunancaya dek farklı alan ve dillerde eserler okuduğunu belirtmiştir. Anameriç (2005) çalışmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün güçlü okuma alışkanlığının bir sonucu olarak, yaptığı devrimlerde başarıya ulaştığını ve ilerici bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu kitapların üzerine notlar alarak okuduğu yine Anameriç (2005)'in çalışmasında belirtilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürü ile ilgili önemli sayılabilecek bir başka çalışma Afet İnan'a aittir. İnan (1950)'in çalışmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün bilime, kültüre, eğitime her zaman önem verdiği belirtilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılında hastalığının şiddetinin arttığı ve kitap, gazete okuyacak hali olmadığı zamanlarda Afet İnan'ın Mustafa Kemal Atatürk'e kitap, gazete okuduğu yine bu çalışmada belirtilmiştir (İnan, 1950, s. 342-343). Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma sevgisinin büyüklüğünü göstermektedir.

Bu konuda önemli sayılabilecek diğer çalışmalar ise Leman Şenalp'e aittir. Şenalp (1981, 1989, 2002, 2005)'in çalışmalarında Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün gelişmesinde; farklı alanlardan, Fransızca, Almanca, İngilizce gibi farklı dillerde eserleri okumasını sağlayan okuma sevgisinin önemi vurgulanmıştır. Yabancı dil öğrenme bilincinin etkisinin altı çizilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün içinde bulunduğu şartların zorluğunu düşünmeksizin derin bir şekilde kitap okuduğu belirtilerek, kitap okuma sevgisinin yoğunluğu açıklanmıştır. Ayrıca bu sevginin oluşumunda Mustafa Kemal Atatürk'ün babası Ali Rıza Bey'in ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı sosyal ortam ile okul ortamının etkisine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu *Les Turcs Anciens et Moderne, Histoire Ancienne de l'Orien, With the Turks in Palestine: Menakib-i Hünerveran, Silahdar Tarihi* gibi birçok tarih kitabının adı belirtilerek kitapların konusu açısından tarih merakına vurgu yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün sansüre karşı oluşunun altı çizilmiştir. Bu çalışmalara ilişkin önemli diğer bir husus, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı işlerin, devrimlerin sağlamlığının; okuduğu eserler, bilime ve eğitime verdiği değer sayesinde olduğunun belirtilmesidir. Ayrıca bu çalışmalarda, Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplara ve kütüphanelere verdiği önemden bahsedilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Okuma Kültürü ve Liderliğinin İlişkisi

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma tutkusu bilinen bir gerçektir. Bunu, Mustafa Kemal Atatürk henüz çocukken oyun oynamak yerine kitap okumayı tercih etmesinden veya ölmeden kısa bir süre öncesine dek okuma eylemini (Mustafa Kemal Atatürk'ün ölmeden kısa bir süre önce okuduğu son eser *Belleten Dergisi*'dir) sürdürmesinden anlıyoruz (Anameriç, 2005; Borak, 1992, s.83, 2004, 166; Turan, 2017, s. 70; Günsev, 1998, s. 593; Güler, 2013, s. 100). Mustafa Kemal Atatürk, okumak istediği kitapları yanında taşımaktaydı; bu da Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma tutkusunun büyüklüğünün bir başka kanıtıdır (Şenalp, 2002, s. 173). Üstelik Atatürk'ün en sevdiği armağanın kitap olması da onun kitap okuma kültürünün büyüklüğünün bir başka kanıtı olarak görülmektedir (Cunbur, 1981, s.124; Güler, 2013, s. 109, 2015, s. 10; Yılmaz, 2017; Örün Çınar, 2019, s. 7-9, 49-51).

Mustafa Kemal Atatürk, bilime, eğitime, edebiyata, dolayısıyla okumaya her zaman çok önem vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup, devrimlerle temelini sağlamlaştırmasını sağlayan unsurlardan biri, çok okuması, bir diğeri de onun analiz ve sentez yeteneği, ileri

görüşlülüğüdür. Mustafa Kemal Atatürk'ün analiz ve sentez yeteneğinin, düşünce gücünün, ileri görüşlülük özelliğinin gelişmesinde-tıpkı bilgilenmesine yaptığı katkılarda olduğu gibi- okuma kültürünün etkisi olmuştur (Anameriç, 2005; Güler, 2013, s. 92, 119, 2015, s. 5-6; Günsev, 1998, s. 589, 594; İnan, 2009; Şenalp, 1981, s. 3, 2002, s. 177-178, 2005, s. 349-350; Taş, 2010; s. 76-77, 80; Turan, 2017, s. 63; Yılmaz, 2017; Yakınlarından Hatıralar, 1955, s. 51-52; Mustafa Kemal Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006). Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün; bilgisine, kültürüne yaptığı katkılar yalnızca bir lider olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasıyla somutlaşmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün liderliğine yaptığı katkılar aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün *Cumalı Ordugahı - Süvari: Bölük, Alay, Liva Talim ve Manevraları, Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal, Geometri, Nutuk* gibi askeriyeden geometriye, edebiyata kadar farklı alanlarda çeşitli eserler vermesiyle, geometri alanında terimler üretmesiyle ve bu ürettiği eserlerle yine Türkiye Cumhuriyeti'ni ilerletmesiyle de somutlaşmıştır (Anameriç 2005; Balbay, 2021, s. 84; Borak, 1992, 2004; Cebesoy, 2021, s. 47; Güler, 2013, s. 147-154; Günsev, 1998, s. 594; İnan, 2009; Milli Savunma Üniversitesi, t.y.; Örnekol, 1982, s.16; Özdemir, 1999, s. 228; Saraç, t.y.; 5-7; Sönmez, 1998; Şenalp, 1981, s. 3-5, 2002, s. 175; Uğurlu, 1982, s.14-15). Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk kitapların dilinin Türkçeleştirilmesi, kütüphanelerin kurulması, kitapların yasaklanmasına engel olmak gibi kitaplarla ilgili de olumlu girişimler yapmış bir liderdir (Günsev, 1998, s. 592; Perin, 1981, s. 78; Yılmaz, 2017). Mustafa Kemal Atatürk'ün önemli kararlar vermeden önce roman okuma alışkanlığı, Mustafa Kemal Atatürk'ün önemli konularda doğru kararlar verebilmesi ile kitap okuma alışkanlığı arasındaki ilişkiyi kanıtlamaktadır. Bunlara ek olarak Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'yi her alanda ilerletmek isteyen bir liderdi. Bu ilerlemenin ancak bilim, eğitim, kültür, sanat ve okumakla mümkün olacağını, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür." sözünde ve "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." sözünde açıklamıştır (Baydar, 1973, 189-197; Borak, 2004; Cunbur, 1981, s. 119-122; Emre, 1960, s. 313-317; Güler, 2013, s. 111-112, 2015, s. 11; Günsev, 1998, s. 589, 594; İnan, 1999, 2009; Mustafa Kemal Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006, s. 19-20, 179, 202; Özdemir, 1999, s. 228; Saraç, t.y., s. 7; Sönmez, 1998; Sherrill, 2019, s. 35; Şenalp, 1981, s.4-8, 2002, s. 174, 2005, s. 350, 355; Tütengil, 1998; Perin, 1981, s. 54, 73-76, 90, 97-99, 119; Kula, 2018, s. 229-230, 251, 285, 297-302, 338). Zira Mustafa Kemal Atatürk okuma eylemi gerçekleştirirken okudukları üzerine düşünen bir lider olmuştur. Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ü bir lider olarak başarılı kılan unsurlardan biridir (Güler, 2015, s. 7; Özdemir, 1999, s. 222).

Mustafa Kemal Atatürk sağlam bir okuma kültürüne sahip bir lider olarak yalnızca kendisinin okumasına önem vermemiş, toplumsal anlamda bir toplum için her zaman okumanın önemini vurgulamıştır; toplumdaki her bireyin okuması, eğitim alması onun için önemli olmuştur. Örneğin kimi zaman Mustafa Kemal Atatürk tarih ve edebiyat gibi alanlardan okuduğu eserleri başkalarına da tavsiye etmiştir. Özellikle toplumun okuma kültürü kazanabilmesi için yaptığı iş ve eylemlerle bir anlamda toplumsal çapta okuma kültürünün önemine dikkat çekmiştir. Buna Mustafa Kemal Atatürk'ün "...Eğer kitap okumasaydım, bu yaptıklarımın hiçbirini yapamazdım." sözü ise bir kanıt sayılabilir (Anameriç, 2005, s. 1118; Arı, 2006, s.7; Mustafa Kemal Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006; Balbay, 2021, s. 82; Borak, 1992 s. 78, 81-83; Cumhurbaşkanlığı, 2006, s. 9-13; Cunbur, 1981,

s. 124-125; Ellison, 1973, s. 160; Emre, 1960, s. 313- 317; Ertop, 1987, s. 82; Güler, 2013, s. 92-95, 100-112, 122, 2015; Günsev, 1998, s. 589-592, 594; Ilgar, 1973, s. 13-14, 16- 17; A.M. İnan, 1996; A.A. İnan, 1999, 2009; İnce Samur, 2017, s.212; Özdemir, 1999; Saraç, t.y.; Sherrill, 2019, s. 35; Soyak, 2005, s. 45; Sönmez, 1998, 216-219,229-232 ; Şenalp, 1981, s. 3-4, 1989, 2002, 2005; Taş, 2010, s.76; Tezer, 2019, s. 92, 95,104-108; Turan, 2017, s. 63-70; Ulusu, 2017, s.53-54; Vurkaç, 1985; Yılmaz, 2017; Kula, 2018, s. 294, 338-339; Yakınlarından Hatıralar, s. 49-50).

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürü irdelenirken okuma tutkusunun boyutlarını incelemek de gerekmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, güçlü okuma tutkusu olan bir liderdi ve bu tutku ile beraber sansüre karşı koymuş ve yeri geldiğinde dönemin yasaklı kitaplarını okumaktan, kendisi ile ilgili yanlış bilgiler içeren Türkiye Cumhuriyeti'nde yasaklanan bir eserin yasağını kaldırmaktan da çekinmemiştir (Akyüz, 1981; Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 2001; Atay, 2021, s.560- 561; Balbay, 2021, s. 82-84; Baydar, 1973; Borak, 1992, s. 78, 81-83, 2004, s. 157, 164-165; Cebesoy, 2021, s. 42-45; Cumhurbaşkanlığı, 2006, s. 9-13; Cunbur, 1981, s. 124-125; Emre, 1960, s. 313-317; Ertop, 1987, s.82; Genel Kurmay Başkanlığı, 2008; Güler, 2003, s. 173, 2013, s. 92-93, 96-109, 119, 126, 128, 129-130, 2015, s. 6-11; Günsev, 1998, s. 590-592, 594; Ilgar, 1973, s. 13-14, 16-17; A.M. İnan, 1996; A.A. İnan 2009; Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, 1973; Özdemir, 1999, s. 217-221, 223-228; Özerdim, 1963; Saraç, t.y., 5-6; Sherrill, 2019, s. 35; Soyak, 2005, s. 45; Sönmez, 1993, s. 36-37, 53-57, 1998, s. 225-229; Şenalp, 1981, s. 3-4, 9-23, 1989, 2002; Taş, 2010; s. 76- 80; Tezer, 2019, s. 92, 95,104-108, 2005; Turan, 2017, s. 64, 68-70, 2019; Ulusu, 2017, s. 53-54; Vurkaç, 1985, s. 81-85; Uyguner, 1971; Yakınlarından Hatıralar, s. 50; Yılmaz, 2017; Kula, 2018, s. 239, 251-252, 257-258, 270, 294-295, 321, 333, 335, 338, 340-341).

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma tutkusunun gücü, çok farklı alanlarda ve bir araştırmacı gibi çok uzun saatler boyunca okuma eylemi gerçekleştirmesi ile görülmektedir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduklarını sorgulayıp kimi zaman okudukları üzerine tartışarak, okudukları üzerine notlar alarak, önemli gördüğü yerlerin altını çizerek okuması da bu gücü destekleyen göstergeler olarak görülmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluğundan itibaren bütün hayatı boyunca okuduğu kayda geçen eser sayısının üç binden fazla olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu eserlerin bibliyografik künyesi dört bin iki yüz seksen dokuzdur. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün on bin ciltten fazla eser okuduğu da var olan bilgiler arasındadır. Buna ilaveten Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu eser sayısının dört bin beş yüz ile beş bin arasında olduğuna ilişkin tahmin yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün sayıca bu kadar çok eser okuması onun güçlü bir okuma kültürüne sahip olduğunu gösteren bir diğer kanıttır (Anameriç, 2005; Balbay, 2021, s. 83-84; Borak, 1992, s. 82-83, 2004, 164-165; Güler, 2013, s. 110, 118, 126-130, 2015, s. 6-11; Günsev, 1998, s. 589-591, 594; Ilgar, 1973, s. 13-14, 16-17; A.M. İnan, 1996; A.A. İnan, 1999, 2009; Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, 1973, s. 668; Özdemir, 1999; Saraç, t.y., s. 2-6; Sönmez, 1993, s. 36-37, 53-57; Şenalp, 1981, s. 3, 7-23; 2002, 173, 2005; Taş,

2010, s. 76-80; Turan, 2017, s. 64-65, 67-68; Ulusu, 2017, s. 53; Vurkaç, 1985, s. 60, 81-85; Tüfekçi, 1983; Yakınlarından Hatıralar, 1955, s. 8; Yılmaz, 2017; Kula, 2018, s. 258-259, 294-295, 321, 333, 335-336, 338-341).

Mustafa Kemal Atatürk, gerek Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmadan önce gerekse kurduktan sonra neredeyse her boş anında, okumaktan gözleri yaşarsa da gözlerini tülbent, kaput bezi parçalarına silerek, durmadan okumaya devam etmiş bir liderdir. Mustafa Kemal Atatürk okuduğu eserin uzunluğuna-kısalığına bakmaksızın başta tarih ve sonra da en fazla dil alanı olmak üzere felsefe, siyaset, edebiyat, ekonomi, hukuk gibi birçok farklı alandan, farklı tür ve konularda ve farklı dillerde çeşitli eserleri derinlemesine okumuş bir liderdir. Örneğin “Mustafa Kemal Atatürk tarih kitaplarını okurken hep harita ile takip ederek okuyan ve savaş için krokiler çizen bir liderdi.” Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih bilgisinin yanında savaşlardaki başarısını arttırmasını sağlayabilecek ve Kurtuluş Savaşı'nı kazanmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasını sağlamaya yardımcı olacak bir etken olarak görülebilir (Anameriç, 2005; Özdemir, 1999, s. 218; Sönmez, 1993, s. 57; Örün Çınar, 2019, s. 50-51).

Mustafa Kemal Atatürk okuma kültürünün güçlülüğü doğrultusunda okuma eylemine ve bu eylemin paralelinde kitaplara, kütüphaneye her zaman çok önem vermiştir (Borak, 1992, s. 81, 2004, s. 163; Cunbur, 1981, Güler, 2013, s. 113-117; Günsev, 1998, s. 591; İnan, 1999; İnan, 2009, s. 422; Özdemir, 1999, s.217; Sönmez, 1998, s. 229-232; Şenalp, 2002, 2005; Yılmaz, 2017). Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesi oldukça zengindi; özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı dönem düşünülürse zor bulunabilecek, nadir nitelikli eserler de bu kütüphanede bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Mustafa Kemal Atatürk'e ilk kullandığı kütüphane yetersiz gelmiş ve kullanabilmek için ikinci bir kütüphane kurdurtmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk çeşitli kütüphanelerden de yararlanmış bir liderdi, kütüphanelerden aldığı kitapların üzerine herhangi bir işaret koymadan, not yazmadan o kitapları kullanmıştı (Anameriç, 2005; Borak, 1992, s. 82, 2004, s. 162-163; Güler, 2013, s. 113-114, 115-117, 2015, s. 8; Günsev, 1998, s. 590; Kula, 2018, s. 339; Örün Çınar, 2019, s. 50, 52; Özdemir, 1999, s. 227; Saraç, t.y., s. 2 ; Sönmez, 1998, s. 230-231; Şenalp, 1981, s. 3-23, 2002, s. 173-174; Turan, 2017, s. 64, 69; Tütengil, 1998; Yılmaz, 2017). Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphane saygı ve sevgisine paralel olarak okuma kültürünün güçlü olduğunu açıkça gösteren başka birkaç örnek vermek gerekirse; Mustafa Kemal Atatürk hastalığında kendisi kitap okuyamadığı için Ayşe Afet İnan Mustafa Kemal Atatürk'e kendi okuduklarını özetleyerek anlatmış (İnan, 1950, s. 342-343, 2009, s.19; Günsev, 1998, s. 593; Yılmaz, 2017); bilmediği yabancı bir dildeki kitapları o dili iyi bilen arkadaşlarına veya uzmanlara okutan bir lider olmuştur (Turan, 2017, s. 69). Türkiye'nin elçilikleri aracılığı ile yurt dışından çeşitli konularda eserler sipariş veren ilk ve tek cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür (Güler, 2013, s. 121; Özdemir, 1999, s. 227; Şenalp, 2002, s. 173; Turan, 2017, s. 70). Tüm bunlar Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünü vurgulamasının yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanelere ve okumaya karşı duyduğu saygı ve sevginin kanıtıdır.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün birdenbire kendiliğinden

Külekci, İ.

gelişmediği söylenebilir. Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün oluşumunda babasının, öğretmenlerinin ve arkadaşlarının olumlu etkisi vardır (Borak, 2004, s. 12-13; Cunbur, 1981, s. 124; Güler, 2013, s. 26, 33, 38, 40-41, 49; İnan, 1999; Saraç, t.y., s. 1; Turan, 2019). Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm ailesinin okuma kültürüne ilişkin yeterli kaynak bulunmamaktadır (Örün Çınar, 2019, s. 7). Ancak Ali Rıza Bey'in, Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürü edinmesi üzerinde olumlu etkisi mevcuttur. Bu doğrultuda bir bireyin okuma kültürü edinme sürecinde ailenin önemli olduğuna ilişkin var olan kuramsal bilginin Atatürk'ün yaşamında bir dereceye kadar gerçek anlamda doğrulandığı söylenebilir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı sosyal çevre ve arkadaş çevresi de onun okuma kültürü edinmesinde ve dolayısıyla düşünce yapısının oluşmasında önemli olmuştur (Cebesoy, 2021, s.13; Özdemir, 1999, s. 218-219; Sönmez, 1993, s. 20-23; Şenalp, 1989, s. 369-370, 2002, s. 171; Taş, 2010 s. 72-75; Turan, 2019).

SONUÇ

Okuma kültürü ile liderlik arasında önemli bir ilişki vardır. Okuma kültürünün güçlü oluşu bireylerin lider olabilme potansiyelini arttırmada büyük destek sağlamaktadır. Okuma kültürünün güçlü olması, bir liderin zekâ seviyesini yükseltmekte, bilgisini arttırmakta, eleştirel düşünebilmesini sağlamakta ve empati, adalet duygularını, sosyal anlamda gücünü geliştirmektedir.

Liderlerin ortak yönlerinden biri, okuma kültürünün güçlü olmasıdır. Çalışma kapsamında okuma kültürü güçlü olan bir liderde sahip olunan özellikler ile Mustafa Kemal Atatürk özelinde elde edilen sonuçlar şöyledir:

- Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik vasfını besleyen önemli olgulardan biri, güçlü okuma kültürüne sahip olmasıdır.
- Mustafa Kemal Atatürk çok farklı alanlardan birçok eser okumuştur. Eserleri, derinlemesine sorgulayarak ve tartışarak okumuştur.
- Mustafa Kemal Atatürk, okuma eylemini, sahip olduğu maddi ve manevi olanakları ve bedeninin dayanma gücünü sonuna dek kullanarak gerçekleştirmiştir.
- Atatürk, kitaplara, kütüphanelere değer vermiş, kütüphaneleri yaşamı boyunca etkin kullanmış ve kütüphanelerden aldığı kitapların üzerine not almaktan kaçınarak, "kütüphane kurumuna ve kütüphaneden alınmış emanet eserlere saygısını" kanıtlamıştır.
- Mustafa Kemal Atatürk, okuma eylemi kapsamında okunacak eserlerin içeriği hususunda düşünce özgürlüğüne saygılı davranmıştır.
- Mustafa Kemal Atatürk, okuma eyleminin bütün bir toplum için önemli ve gerekli olduğuna, toplumsal gelişmenin bu şekilde sağlanabileceğine inanmış bir liderdir.
- Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma kültürünün güçlü olması sayesinde kitaplar yazan bir lider olmuştur.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda beni yönlendiren ve destekleyen Hocam Prof. Dr. Bülent Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (1981, Ekim). Mustafa Kemal Atatürk'te Namık Kemal'in etkisi ve Abdülhamit döneminde yasak kitaplara ilişkin iki belge. *Belleten*, 45 (180), 501-511. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1691/tur>
- Aksaçlıoğlu, A. ve Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin televizyon izlemeleri ve bilgisayar kullanmalarının okuma alışkanlıkları üzerine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(1), 3-28. <http://www.booking.com/index.html?aid=398438&label=webslice>
- Alkın, M. C. (2006). *Liderlik özellik ve davranışlarının belirlenmesi ve konuyla ilgili olarak yapılan bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi. <https://dSPACE.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/1480/m27.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Anameriç, H. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Afet İnan'da kalan kitapları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 1115-1140. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/237/tur>
- Arı, K. (2006). Atatürk'ün yazarlığı ve gazeteciliği. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 3-23. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235719>
- Arıcı, A.F. (2008). Okumayı niye sevmiyoruz? Üniversite öğrencileri ile mülakatlar/Why don't we like reading? Interviews with undergraduates. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 91-100. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19559/208513>
- Arıkan, S. (2001). Liderlik. S. Güney (Yay. Haz.). *Yönetim ve organizasyon içinde* (ss.285-307). Nobel Yayıncılık.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (2006). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri 1-3* [Elektronik versiyon]. Divan Yayıncılık Limited Şirketi. https://www.academia.edu/38491744/Atat%C3%BCrk%C3%BCn_S%C3%96YLEV_VE_DEME%C3%87LER%C4%B0_pdf
- Atatürk'ün okuduğu kitaplar*. (2001). (Cilt. 1-24). Anıtkabir Derneği Yayınları.
- Atay, F. R. (2021). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık (1961 yılında orijinali yayımlanan eser)
- Balbay, M. (2021). *Heyecan yaşanmaz*. Cumhuriyet Kitap.

Borak, S. (2004). *Atatürk ve edebiyat*. Kırmızı Beyaz Yayınları.

Borak, S. (1992, Kasım). Atatürk'ün okuduğu kitaplar ve kitaplığı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(25), 73-83. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Sadi-BORAK-Atat%C3%BCrk%C3%BCn-Okudu%C4%9Fu-Kitaplar-ve-Kitapl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf>

Cebesoy, A.F. (2021). *Sınıf arkadaşım Atatürk*. (Emre Tansu Keten, Haz.). İnkılap Kitabevi. (1967'de orijinali yayımlanan eser)

Cumhurbaşkanlığı. (2006). *Atatürk'ün kitaplığı*. Kardelen Ofset.

Cunbur, M. (1981). Atatürk'e göre bilim, kültür, kitap ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 30(3), 119-127. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/1581>

Çapoğlu, E., Alcıl, A., Ermiş, H. ve Uludağ Kırçıl, R. Odak. (2021, Temmuz). *Yaratıcı okumaya bir "odak"* [Elektronik versiyon]. (Erhan Çapoğlu, Haz.). Sonçağ Yayıncılık. https://www.researchgate.net/profile/Erhan-Capoglu/publication/357777980_YARATICI_OKUMAYA_BIR_ODAK/links/61df04643a192d2c8af712bc/YARATICI-OKUMAYA-BIR-ODAK.pdf

Ellison, G. M. (1973, Ocak). *Kuva-i milliye Ankarası - bir İngiliz kadını gözüyle* (İbrahim S. Turek, Çev.). Milliyet Yayınları.

Emre, A.C. (1960). *İki neslin tarihi (Mustafa neler yaptı?)*. Hilmi Kitabevi.

Erduran, M.M. (2018). *Beden eğitimi ve spor yüksekokulu ile fen fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin eleştirel düşünme ve empati kurma düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Bartın Üniversitesi. <https://acikerisim.bartın.edu.tr/bitstream/handle/11772/477/Mert%20Mazhar%20ERDURAN.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Ertop, K. (1987, Ağustos). Cephane sandığında kitap taşıyanlar ve kitabı kâğıt hamuru yapanlar *Ayın Dosyası*, 80-82. <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/138281>

Gazi, M. A., Çakı, C., Gülada, M.O., Çakı, G. (2020). Çin Halk Cumhuriyeti Kültür Devrimi sürecinde okuma alışkanlığının propaganda posterlerinde sunumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(3), 406-431. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1233603>

Genel Kurmay Başkanlığı. (2008). *Atatürk'ün not defterleri*. Genel Kurmay Yayınları.

Güler, A. (2015). Mustafa Kemal'i Atatürk yapan okuma sevdası. *Anıtkabir Dergisi*, (56), 5-11. <https://www.anitkabir.com.tr/Files/Dergi/Anitkabir-Dergi-56.pdf>

Güler, A. (2013). *Dehanın kodları*. Truva Yayınları.

Güler, A. (2003). *Atatürk ve cumhuriyet*. Türk-Ar Yayınları.

- Günsev, M. (1998, Mart). Atatürk ve kitap. 3. *Uluslararası Mustafa Kemal Atatürk Sempozyumu 3-6 Ekim 1995 Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* içinde (ss. 589-595). Mustafa Kemal Atatürk Araştırma Merkezi.
- İlgar, İ. (1973). *Asım Gündüz- hatıralarım*. Kervan Yayınları.
- İnan, A.A. (2009). *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler* [Elektronik versiyon]. (Arı İnan, Haz.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (1950’de orijinali yayımlanan eser) https://www.academia.edu/50995768/Afet_%C4%B0nan_Atat%C3%BCrk_Hakk%C4%B1nda_Hat%C4%B1ralar_ve_Belgeler
- İnan, A.A. (1999, Aralık). *M. Kemal Atatürk’ten yazdıklarım* [Elektronik versiyon] (Kolektif, Haz.). Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık Anonim Şirketi (1971’de orijinali yayımlanan eser). <http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/kitap/inan.pdf>
- İnan, A. (1950). Atatürk’ün karakter hususiyetlerinden birkaç örnek ve onun son günleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(3), 339-344. <https://dergipark.org.tr/pub/dtcfdergisi/issue/66714/1043482>
- İnan, A. M. (1996, 3 Aralık). *Atatürk’ün not defterleri* [Elektronik versiyon]. (Nurten Sıcağyüz, Yay. Haz.). Gündoğan Yayınları. [http://www.kavak.org.tr/upload/files/Atat%C3%BCrk'%C3%BCn%20Not%20Defterleri%20-%20Ali%20Mithat%20%C4%B0nan%20\(%20PDFDrive%20\).pdf](http://www.kavak.org.tr/upload/files/Atat%C3%BCrk'%C3%BCn%20Not%20Defterleri%20-%20Ali%20Mithat%20%C4%B0nan%20(%20PDFDrive%20).pdf)
- İnce Samur, A. Ö. (2017, 6 Mart). Okuma kültürü edinme sürecinde ilkökul dönemi (6-10 yaş). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 50(1), 209-230. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/508578>
- İnce Samur, A. Ö. (2014, Şubat). Türkiye’deki ve dünyadaki çalışmaların tanıklığında “okuma kültürü”. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(22), 157-188. <https://hayefjournal.org/Content/files/sayilar/75/157.pdf>
- Karaaslan, S. (2016). Türk Eğitim Politikasında Okuma alışkanlığı. *Bilgi Dünyası*, 17 (1), 104-119. <https://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/73/67>
- Kaya, A. ve Pekel, A. (2021). Sporda liderlik. Arıkan, G. ve Çimen, E. (Ed.). *Beden Eğitimi ve Spor Bilimi* içinde (ss. 323-369) [Elektronik versiyon]. Efe Akademi Yayınları https://books.google.com.tr/books?id=vytjEAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=BEDEN+E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0+VE+SPOR+B%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=BEDEN%20E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0%20VE%20SPOR%20B%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0&f=false
- Kaya, M. (2014). Okuma kültürü ve çocuk edebiyatı. *Türk Dili*, 107(756), 608-622. <https://www.tdk.gov.tr/yayinlar/sureli-yayinlarimiz/aralk-2014/>
- Kayadibi, F. (2003). Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/10137>
- Kaygas, E. (2019, Temmuz.). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/127770/yokAcikBilim_10272523.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

Kershaw, I. (2008). *Hitler: A biography* [Elektronik versiyon]. W.W. Norton & Company. https://books.google.com.tr/books?id=YadFavyLuGEC&printsec=frontcover&dq=hitler+a+biography&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=hitler%20a%20biography&f=false

Kesebir Toktar, E. (2012). *Edirne ili merkez ilçesinde bulunan ilköğretim 1. kademe öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve kütüphane kullanımları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi. <https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/2300/126.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Kızıldaş, Y. (2011). *Sınıf öğretmeni adaylarının ve sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Van ili örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/708072/yokAcikBilim_412925.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

Koranoz, S. (2020). *Abraham Lincoln hakkında özet bilgi derlemesi*. https://www.academia.edu/42139063/ABRAHAM_L%C4%B0NCOLN

Körkuyu, S.A. (2014). *Okuma kültürünü edindirme sürecini etkileyen temel değişkenlerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=eHikLucuY6W6EnCwNi86ew&no=Wo0YBy2SRCEpqTRmGioHRg>

Kula, O. B. (2018). *Türkiye’de aydınlanma ve Atatürk devrimleri*. Tekin Yayınevi.

Kural, V. (2018). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik özyeterliklerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi. <https://acikerisim.bartın.edu.tr/bitstream/handle/11772/2023/Vahdettin%20Kural.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Kurulgan, M. ve Çekerol, S. (2008). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 237-258. <http://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/329/544378.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Lickteig, Mary J. ve Russell, Jill. F. (1993). Elementary teachers’ read-aloud and practices. *Reading Improvement*, 30, 202-208. <https://www.proquest.com/openview/953f878f5201df94f3862276efcfda03/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2030479>

Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü. (1973). *Atatürk’ün özel kütüphanesi’nin kataloğu: Anıtkabir ve Çankaya bölümleri*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.

- Milli Savunma Üniversitesi. (t.y.). *Atatürk'ün yazmış olduğu kitaplar*.
https://www.msu.edu.tr/img/DaireBaskanliklari/veritaban%C4%B1/Ataturkun_yazdigi_kitaplar.pdf
- Ortaş, İ. (2014). Türkiye ve dünyada kitap okuma değerlerinin karşılaştırması ve sosyal yaşamımıza etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 28 (3), 323-337. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/808005>
- Örnekol, Ö. (1982, Kasım). Tarihsel bir anı. *Bilim ve Teknik*, (180), 16.
<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=15&sayi=180&sayfa=14&yil=1982&ay=11&yaziid=2858>
- Örüm Çınar, T. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının kütüphaneleri: Bugünkü durumu ve geleceği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=L4Ai297LmkbYvc34gcOw5Q&no=0XmAfbrUunHD4DanqkEWyw>
- Özdemir, N. (1999, Haziran). Atatürk'te okuma tutkusu ve kitap sevgisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 217-228. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55118>
- Özerdim, S.N. (1963). *Atatürk devrimi kronolojisi*. Varlık Yayınları.
- Öztürk, D. S. ve Aksoy, E. (2016). İlköğretim öğrencilerinin okuma alışkanlığına ilişkin veli görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/226831>
- Perin, C. (1981). *Atatürk kültür devrimi*. İnkılap ve Aka Yayınları.
- Polat, M. (2017, Ocak). *Sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile yaratıcılık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
http://dspace.adiyaman.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12414/1860/10141755_tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Polat, M. ve Kondaş, H. (2018). Sınıf öğretmenlerinin yaratıcılık düzeylerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 1702-1721 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/555027>
- Saraç, B. (t.y.). *Atatürk ve kitap*. <http://atailkuyg.ege.edu.tr/files/atailkuyg/icerik/bunyaminsarac.pdf>
- Sherrill, C. H. (2019, 27 Temmuz). *Bir elçiden Gazi Mustafa Kemal*. Tercüman Yayınları.
- Soyak, H. R. *Atatürk'ten hatıralar*. (2005). Yapı Kredi Yayınları (1973'te orijinali yayımlanan eser)
- Sönmez, C. (1998). *Atatürk'te edebiyat sevgisi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sönmez, C. (1993). *Atatürk ve okuma sevgisi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sertoğlu, R. (2010). *Stratejik liderlik*. Etap Yayınevi.

- Şenalp, L. (2005). Atatürk'ün okuduğu uygarlık tarihleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(3), 349-355.
<http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/125/123>
- Şenalp, L. (2002). Atatürk'ün kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 16(2), 171-178.
<http://tk.org.tr/index.php/TK/article/view/884/877>
- Şenalp, L. (1989, Mart). Atatürk'te okuma tutkusu. *Mustafa Kemal Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 5(14), 369-377. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: V / Mart 1989 / Sayı: 14 | Araştırma Merkezi (atam.gov.tr)
- Şenalp, L. (1981). Atatürk- kitap ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 30(1), 3-23.
<http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/1522/1514>
- Tanju, E. H. (2010). Çocuklarda kitap okuma alışkanlığı'na genel bir bakış. *Aile ve Toplum*, 6(22), 30-39. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197991>
- Taş, S. (2010, 1 Haziran). Atatürk'ün düşünce yapısına etki eden unsurlar (öğretmenleri/okudukları). *Uluslararası Teknolojik Bilimler Dergisi*, 2(2), 72-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254847>
- Tezer, Ş. (2019). *Atatürk'ün hatıra defteri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. (1972 yılında orijinali yayımlanan eser)
- Turan, Ş. (2019). *Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar, düşüncüler, kitaplar*. Türk Tarih Kurumu. (1989 yılında orijinali yayımlanan eser)
- Turan, Ş. (2017). *Mustafa Kemal Atatürk kendine özgü bir yaşam ve kişilik*. Bilgi Yayınevi.
- Tüfekçi, G. D. (1983). *Atatürk'ün okuduğu kitaplar: Özel işaretleri, uyarıları ve düştüğü notlar ile eski ve yeni yazılı Türkçe kitaplar*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1998). *Atatürk'ü anlamak ve tamamlamak*. [Elektronik versiyon]. (Kolektif, Haz.). Varlık Yayınları. (1981 yılında orijinali yayımlanan eser)
https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk%27u_anlamak.pdf
- Uğur, U. ve Sarıoğlu Uğur, S. (2014). Yöneticilik ve liderlik ayrımında kişisel farklılıkların rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1),122-136.
https://www.researchgate.net/publication/328759434_YONETICILIK_VE_LIDERLIK_AYRIMINDA_KISISEL_FARKLILIKLARIN_ROLU
- Uğurlu, M.C. (1982, Kasım). Atatürk'ün yaşamında Matematik kültürünün değeri. *Bilim ve Teknik*, (180), 14-17.
<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=15&sayi=180&sayfa=14&yil=1982&ay=11&yaziid=2858>
- Ulus, M.K. (2017). *Atatürk'ün yanı başında: Çankaya Köşkü kütüphanecisi Nuri Ulus'u'nun hatıraları* (1. Basım). İstek Yayınları.
- Uyguner, M. (1971, Kasım). Atatürk'ün okuduğu kitaplar. *Türk Dili*, 25(242), 123-130.
- Vurkaç, Y. (1985). *Atatürk ve kitap*. Milliyet Yayınları.

- Yakınlarından hatıralar.* (1955, 10 Haziran). Atatürk'ten Salih Bozok'a mektuplar. *Yakınlarından hatıralar* içinde (ss. 46-52). Sel Yayınları.
- Yakınlarından hatıralar* (1955, 10 Haziran). Hasan Rıza Soyak'tan hatıralar. *Yakınlarından hatıralar* içinde (ss. 7-27). Sel Yayınları.
- Yılmaz, B. (2017, 10 Kasım). Zor kararlar vermeden önce roman okuyan adam: Atatürk. *Bulent Yilmaz Blog*. <https://bulentyilmazblog.wordpress.com/2017/11/10/zor-kararlari-vermeden-once-roman-okuyan-adam-ataturk/>
- Yılmaz, B. (2012). Okuma alışkanlığının okuma başarısına etkisi: Ankara Keçiören Atapark İlköğretim Okulu öğrencileri üzerine bir araştırma. Külcü, Ö., Çakmak T. ve Özel, N. (Yay. Haz.). *Prof. Dr. Gülbün Baydur'a Armağan* içinde (ss. 209- 218). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
<http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/11695/Y%c4%b11maz.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Yılmaz, B. (2012). Okumanın nörobiyolojisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (1), 142-147.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/811861>
- Yılmaz, B. (2002). Ankara'daki ilköğretim öğretmenlerinin okuma ve halk kütüphanesi kullanma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 16(4), 441-460.
<http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/875/867>

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 (2023), 100-116
<http://dx.doi.org/10.29228/lamre.67983>

İnceleme Makalesi – Review Article

Geliş Tarihi / Received: 16.12.2022 Kabul Tarihi Accepted: 22.01.2023

Yetişkinlere Yönelik Kullanıcı Eğitim Programlarında Andragojik Yaklaşımın Önemi

The Importance of Andragogic Approach in Adult User Training Programs

Ayşenur GÜNEŞ*

ÖZET

Kütüphanelerde sunulan kullanıcı eğitim programları, kütüphanelerden kullanıcıların en fazla verimle yararlanabilmesi adına önemlidir. Özellikle kütüphane kullanma konusunda bilgi ve deneyim sahibi olmayan bireylerin bu eğitimi alması, yaşanan kütüphane kaygılarının önüne geçilmesinde son derece önemlidir. Kullanıcı eğitim programlarının hazırlanma sürecinde genellikle, çocuklar ve genç yetişkinler düşünülür ve onların gereksinimlerine yönelik program hazırlanır. Ancak, daha çok halk kütüphanesinden yararlanan ya da potansiyel kullanıcı olarak nitelendirilebileceğimiz yetişkinler için özel eğitim programları hazırlanmadığı bilinmektedir. Çalışmada amaçlanan andragoji kavramına değinerek bu yaklaşımın temellerini açıklamak ve yetişkinler için ayrı eğitim programlarının andragojik temelde hazırlanması için farkındalık oluşturmak. Ayrıca kütüphanecilik literatürüne andragoji ve yetişkin eğitimi kavramlarını kazandırarak, bu yöndeki eksikliklerin giderilerek daha nitelikli kullanıcılar kazandırılmasını sağlamaktır. Çalışma kapsamında pedagoji ve andragoji kavramları aralarındaki farklılıklar ele alınarak, yetişkin kütüphane eğitim programlarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kullanıcı Eğitimi, Oryantasyon, Andragoji, Yetişkin Eğitimi, Kütüphane

ABSTRACT

It is important for the users to benefit from the user education systems and libraries produced in the libraries with the most efficiency. It is extremely important that those who do not have knowledge and experience in using a library receive this training, in order to prevent library concerns. The process of preparing user education programs is generally considered for children and young adults, and program arrangements for their details. However, special training programs can be prepared for the dimensions that make use of the public library or that we can describe as potential users. The aim of the study is to touch on the concept of andragogy and to make it efficient to prepare the andragogic foundations of separate training programs in order to educate and train the foundations of this approach. In addition, it brings the concepts of andragogy and adult education to the librarianship literature, eliminating the deficiencies in this direction and ensuring that it is won by more users. Within the scope of the study, the different points between the concepts of pedagogy and andragogy will be examined, and library education programs will be mentioned.

Keywords: User Education, Orientation, Andragogy, Adult Education, Library

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, agunes@kastamonu.edu.tr

GİRİŞ

Bireyler çocukluk döneminden sonra yetişkin çağına gelirler. Yetişkin kavramı her ülkede ve kültürde farklılık göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü “yetişkin” kavramını 24 yaş ve üzeri bireyler için kullanmaktadır. Ülkemizde ise zihinsel engeli bulunmaması şartıyla 18 yaş üzeri yetişkin olarak değerlendirilmektedir (Gökkoca, 2001, s.412). Bu grubun beklenti ve ihtiyaçları çocukluk döneminden oldukça farklı şekildedir. Bu dönemde gerek davranış değişiklikleri gerekse bilgi edinme sürecindeki yöntem farklılıkları bu gruba özgü eğitim yöntemlerinin uygulanması gerektiğini göstermektedir. OECD (1977, s.23), yetişkin eğitimi kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:

“Zorunlu öğretim çağına çıkmış, asıl uğraşısı artık okula gitmek olmayan kimselerin, yaşamlarının herhangi bir aşamasında duyacakları öğrenme ihtiyacını ve ilgiyi tatmin etmek amacıyla özellikle düzenlenen faaliyetleri ya da programları kapsamaktadır”.

OECD tarafından yapılan tanıma bakıldığında, yetişkin bireylerin özel ilgi ve gereksinimlerden doğan eğitim türü olarak tanımlandığı görülmektedir. Yetişkinler için oluşturulan eğitim gruplarında yaş, cinsiyet, öğrenim düzeyi, öğrenme isteği, ilgileri ve sorunları farklı olan çok sayıda birey bulunmaktadır (Miser, 2020, s. 19). Bu kadar farklı bireylerin bulunduğu topluluğa eğitim sunmayı ve onlara yönelik konular belirlemeyi gerektirmektedir. Yetişkin eğitimi biçimlendiren konular dışında yetişkinlerin yaşamlarında yer alan sorunlar, sorumluluklar ve hayat mücadelesi gibi etmenler onların öğrenme düzeyleri ve istekleri farklı bakış açıları ile yaklaşımı gerektirmektedir.

Yetişkin eğitimi ilk olarak İngiltere’de 17. yüzyılda yetişkinlere din eğitimi vermek amacıyla Kilise/ Pazar okullarının kurulması ve Denizciler Birliği’nin gemicilikle ilgili eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmesiyle gündeme gelmiştir. 1789’da Notingham’da açılan Yetişkin Eğitimi Okulu, yetişkin eğitiminin programlı olarak başlamasının ilk resmi adımı olarak kabul edilmektedir (Kaya, 2016, s. 16).

Türkiye’de ise yetişkin eğitimi kavramı ilk kez “Halk Terbiyesi” terimi altında 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde örgün eğitim; medreseler, vakıflar, Enderun mektebi tarafından, yetişkin eğitimi ise tekkeler, ahi birlikleri ve loncalar tarafından gerçekleştirilmiştir (Miser, 2020, s.59).

Yetişkin eğitimi kavramı uzun zamandan beri gündemde olmasına karşın gerek hizmet içi eğitim veren kurum ve kuruluşlarda gerekse yetişkinlere yönelik hizmet veren eğitim kurumlarında yetişkin eğitimi kuramlarına yer verilmemektedir.

Günümüzde yetişkin eğitimi sadece mesleki anlamda beceri kazandıran eğitim değildir. Bu eğitim günün değişen koşulları hakkında yetişkinleri bilgilendirmek amacı güden yeni ve iyi uygulama örneklerini içermektedir. Tablo 1’de yetişkin eğitiminin iyi uygulama örnekleri ve amaçları verilmektedir.

Tablo 1: Andragojide İyi Uygulama Örnekleri

Uygulama örneği	Amacı	Yer
Öğrenen şehirler	Yaşamboyu öğrenmenin ve öğrenen toplumun, sürdürülebilir bir topluma geçişi etkilediği	64 Ülkede 229 şehir (Türkiye’de İzmir, Konya, Eskişehir, Afyon, Balıkesir, Hatay)
Halk üniversiteleri	Genç işsizlerin mesleki ve sosyal yeterliliklerinin geliştirilmesi, yaşlı vatandaşların dijital dışlanmayla mücadele edebilmesi, istihdam edilebilirliğin teşvik edilmesi, mesleki yeterliliklerin doğrulanması, yerel toplulukların kimliğinin inşa edilmesi ve yerel önderlerin yetiştirilmesi	Polonya
Espere- bağışlama ve uzlaşma okulları	Duygusal ve iletişimsel yeterliliklerle birlikte okuma, yazma ve sayısal becerilerinin gelişimini destekler	Kolombiya
Proliteracy	Okuryazarlıklarını geliştirmek isteyen ve buna gereksinim duyan yetişkinlerin eğitime erişimini arttırmak için finansman sağlamanın yanı sıra, yetişkin okuryazarlık programlarının etkililiğini ve verimliliğini arttırmak için çalışmalar yürütmek	ABD’de ve diğer 32 üye ülkede
Okuma- yazma arkadaşları	İrksal veya etnik ayrımcılık, ekonomik zorluklar, cinsiyetçilik veya göçmenlik durumu nedeniyle eğitimden dışlanan bireylere gönüllü eğitmenler tarafından sunulan birebir eğitim desteği	ABD
Yaşlılar yaşlılara öğretiyor	GetSetup isimli web sitesi aracılığıyla 50 yaş ve üstü kişilere aynı yaş aralığındaki kişiler tarafından sunulan çevrimiçi teknoloji eğitimleri	ABD
İnsan çiftliği	Çiftçilerin; insan ilişkileri, daha olumlu düşünme, beslenme, barınma, para ve ev yönetimi, maneviyat konularında olumlu gelişim ve böylelikle yeni ürün yetiştirme ve tarımsal kalkınmayı sağlama konularında gelişmelerini amaçlamakta	Honduras
Yaşlılar üniversitesi	55 yaş ve üzeri kişilerin bilimsel, kişisel ve sosyal becerilerinin geliştirilmesi yoluyla yaşam niteliklerinin de geliştirilmesini amaçlar	Portekiz
Tazelenme üniversiteleri	Yaşlılara yönelik psikoloji, tarih, ekonomi, çevre, sağlık, girişimcilik, fotoğrafçılık, hikaye anlatıcılığı, sanat atölyesi gibi konularda kuramsal ve uygulamalı eğitim verilmesi	Türkiye (Akdeniz Üniversitesi)

Kaynak: (Kaygın, 2020, s. 51-56)

Yetişkin eğitime yönelik iyi uygulama örneklerine bakıldığında, yetişkinlere yönelik eğitim türünün ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Örneğin, okuma-yazma arkadaşları programı, yetişkinlik çağına kadar belirli sebeplerden eğitim alamayan bireyler için tasarlanmıştır. Bu destek ile birlikte okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin kendilerini geliştirmeleri sağlanmaktadır. İlk bakışta önemi farkedilemese de o yaş grubu için, kendisinde gördüğü eksiklikleri tamamlaması adına önemli girişimlerdir.

Moustafa'ya göre (2022, s.17) yetişkin eğitimi konusunda yaygın kullanılan modeller bulunmaktadır. Bunlar:

- Andragoji,
- Öz yönelimli öğrenme,
- Dönüştürücü öğrenme ve
- Eleştirel yansıtma modeli

Yetişkin eğitimi kapsamında andragoji yaklaşımı kullanılmaktadır. Literatürde çocuklara yönelik eğitim için pedagoji kavramı kullanılırken yetişkinlere yönelik eğitim için ise andragoji kavramı kullanılmaktadır. Türkiye'de andragoji kavramının karşılığı olarak yetişkin eğitimi kavramı tercih edilmektedir (Moustafa, 2022, s.8).

Bu çalışma kapsamında yukarıda sözü geçen modellerden andragoji modeli ele alınarak incelenmiştir. Andragojinin daha net anlaşılabilmesi ve iki grup arasındaki farkın daha iyi görülebilmesi adına pedagoji ve andragoji birlikte ele alınmıştır.

Pedagoji ve Andragoji

Knowles (1977, s.344) pedagojiyi çocuklara öğretme bilim ve sanatı olarak tanımlamaktadır. Pedagoji kavramı Yunanca kökenli olmakla birlikte "Paidagogo" kavramından türediği (Paid=çocuk, ago=bilim) bu kapsamda da yalın anlamı ile pedagoji; çocuk bilimi anlamına gelmektedir. Ayrıca pedagoji yeni doğan ile yetişkin arasındaki çocukları kapsamaktadır (Wikipedia, 2022).

Andragoji ise pedagojinin aksine yetişkin eğitimi için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, ilk olarak yetişkin eğitimcisi Malcolm Knowles tarafından kullanılmıştır. Andragoji yaklaşımı, deneysel öğrenme ve kendi kendine öğrenmeyi temel alır (Cooke, 2010, s.209).

Andragoji kavramını ilk kullananlardan biri de Alman öğretmen Alexander Kapp, kavrama bir makalesinde yer vermiş, ancak kavramı açıklamamıştır. Kapp makalesinde, yetişkin eğitiminde andragojinin önemine değinmiştir (Akın, 2014, s.287). 1926 yılında kavrama çalışmalarında yer veren ve kavramı ilk tanımlayan kişi ise Eduard Lindeman'dır. Lindeman "Yetişkin Eğitiminin Anlamı" kitabını yayınlamış ve John Dewey'in eğitim felsefesinden yola çıkarak yetişkin öğrenmesi konusunda sistemli kuram için bir temel oluşturmuştur. Bu kuram temel olarak şu maddelere dayanmaktadır:

- Yetişkinlerin ileride yaşayacağı bilgi ihtiyacını ön görerek öğrenmediği, içerisinde bulunduğu duruma yönelik bilgi ihtiyacı olduğu ve müfredatın bu ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmesi,
- Özgün düşünmeyi önleyen sınavlar ve katı pedagojik kuralların yetişkin eğitiminde yerinin olmaması,
- İçinde yetişkinin kendi yaşantısının farkında olduğu ve onu değerlendirdiği bir süreç olması (Knowles, çev. 1996).

Ancak bu yıllarda andragoji profesyonel çalışılacak alanlar olarak görülmemiştir. 1967 yılında, andragoji kavramını duyan Malcolm Knowles'un andragoji kavramı üzerine 'Andragoji, Pedagoji Değil' adlı ilk makalesini yazar. Knowles (1977, s. 344), pedagojiye paralel olarak andragoji kavramını tanımlar: pedagoji kavramını "çocuklara öğretme bilim ve sanatı" olarak; andragoji kavramını ise "yetişkin eğitiminin bilim ve sanatı" olarak tanımlamıştır.

Akın (2014, s.288), Knowles'ın (1977, s.344) bu çalışmaları ile birlikte çocukların ve yetişkin eğitim farklılıkları ele alan çalışmalar literatürde yer almaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda andragoji bir bilim olarak literatürde yerini almıştır. Daha sonra bu kavramı kullanan kurumlar ortaya çıkmıştır:

- Almanya'da Üniversiteler Bamberg'te Andragoji Bölümünde lisans/yüksek lisans eğitimi
- Amerika'da, uzaktan eğitime dayalı olarak çalışma yürüten "American Andragogy University (Amerikan Andragoji Üniversitesi)" lisans/yüksek lisans
- Filipinler'deki "Salus Institute of Andragogy & Technology (Andragoji ve Teknoloji Enstitüsü)"

Knowles, bireylerin olgunlaştıkça; öz yönetimli olma, deneyimlerini öğrenmede kullanma, kendi öğrenmeye hazır oluşlarını tanımlama, öğrenmelerini yaşam sorunları etrafında düzenleme gereksinimi ve yeterliğinin, çocukluk döneminden ön ergenlik dönemine kadar arttığı ve ergenlik sırasında da artışın hızlandığını belirtmiştir (Knowles, çev. 1996, s.53). Bu bağlamda bakıldığında yetişkinlere çocuklardan farklı yaklaşımlarla eğitim verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tablo 2'de pedagojik eğitim ve andragojik eğitim farkları; öğrenen, öğrenen deneyiminin rolü, öğrenmeye hazır olma, öğrenme yöntemi, öğrenmeye yönelim ve öğrenme motivasyonu unsurları kapsamında ele alınmıştır.

Tablo 2: Pedagojik ve Andragojik Öğrenme Süreçleri

	Pedagojik	Andragojik
Öğrenen	<ul style="list-style-type: none"> Eğitimciye bağlı Eğitim veren herşeyden sorumludur Eğitim veren, öğreneni değerlendirir 	<ul style="list-style-type: none"> Kendisini yönlendirir. Kendi öğreniminden sorumludur. Öz değerlendirme bu yaklaşımın özelliğidir
Öğrenen deneyiminin rolü	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenen, öğrenme kaynağı olarak değerlendirilebilecek çok az deneyime sahiptir Eğitimcinin deneyimi en etkili unsurdur. 	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenen daha büyük hacim ve deneyime sahiptir Yetişkinler, diğerleri için önemli bir kaynaktır. Farklı deneyimler yetişkin gruplarında çeşitlilik sağlar. Deneyim, kendini tanımlamanın kaynağıdır.
Öğrenmeye hazır olma	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenenlere bir sonraki ustalık seviyesine çıkmaları için öğrenmeleri gerekenler anlatılır. 	<ul style="list-style-type: none"> Herhangi bir değişikliğin öğrenmeye hazır olma durumunu tetiklemesi mümkündür. Bilme ihtiyacı, birinin hayatındaki bazı yönlerde daha etkili performans göstermesi açısından önemlidir. Olduğu, olmak istediği ve olması gereken yer arasındaki farkı değerlendirebilme yeteneğidir.
Öğrenme yöntemi	<ul style="list-style-type: none"> Hatırlayarak 	<ul style="list-style-type: none"> İlişkilendirerek
Öğrenmeye yönelim	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenme, belirlenen konuyu edinme sürecidir. İçerik üniteleri konunun mantığına göre sıralanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenenler bir görevi yerine getirmek, bir sorunu çözmek, daha tatmin edici bir şekilde yaşamak isterler. Öğrenme gerçek hayattaki görevlerle bağdaşmalıdır. Öğrenme, belirlenmiş konulardan ziyade yaşam/iş durumlarına göre düzenlenir.
Öğrenme motivasyonu	<ul style="list-style-type: none"> Öncelikle dış baskılar, puan rekabeti ve başarısızlığın sonuçlarıyla motivasyon sağlanır. 	<ul style="list-style-type: none"> İç motivasyon kaynakları: Öz saygı, tanınma, daha kaliteli yaşam, öz güven, kendini gerçekleştirme

(Knowles, 1980, ss.43-44)

Öngörüldüğü üzere, yetişkinlerin öğrenme süreci, çocukların öğrenme sürecinden oldukça farklı ilerlemektedir. Özellikle yetişkinlerin, kendi yaşanmışlıkları ve istekleri ile öğrenme sürecine dahil olması en önemli farklılıklar arasında yer almaktadır. Çünkü çocukla karşılaştırıldığında yetişkin, sorumluluğunun farkındadır ve ilgi alanına göre eğitim almayı kendisi tercih etmektedir. Ancak çocuklarda zorunlu bir eğitim olduğundan dışarıdan gelen

bir zorunluluk söz konusudur. Ayrıca yetişkinlerde, eğitimi veren kişinin, eğitim alan kişilerle hemen hemen aynı yaşta hatta belirli durumlarda eğitim veren kişinin yaşının daha küçük olması eğitim sürecini kimi zaman olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle yetişkin eğitiminde eğitim veren kişinin bir otorite figür olmaması aksine rehber niteliğinde olması öğrenen kişilerin daha fazla motive olmasını sağlamaktadır. Andragojik yaklaşımda öğrenen aktif, sorgulayıcı ve özerk olmayı tercih etmektedir (Akın, 2014, s. 279).

Knowles, pedagojik eğitim modelinin antitezi olarak andragojik eğitim modelini kurmaya çalışmış, andragojik eğitim modelini yetişkinlerin öğrenmesine yol gösterme sanatı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Knowles, andragojik yaklaşımı açıklarken pedagojik eğitim yaklaşımından yola çıkmış ve her ikisiyle ilgili olarak Tablo 3'teki varsayımlarda bulunmuştur:

Tablo 3: Pedagojik ve Andragojik Yaklaşım Karşılaştırması

Pedagojik	Andragojik
Öğrenenlerin öğrendiklerini gerçek hayattaki pratik alanlarını bilmeleri gerekmez, dersi veya sınıfı geçmeleri için öğreticinin öğrettiklerini öğrenmek zorunda olduklarını kavramaları gerekmektedir	Yetişkinler, neden öğrendiklerini bilmeye gereksinim duyarlar. Dolayısıyla kolaylaştırıcının ilk görevi; öğrenenlerin bilme gereksinimlerinin farkına varmalarına yardım etmektir.
Öğrenen öğreticiye bağlı olduğundan, bağımlı kişiliğe dönüşür	Yetişkinler, kendi kendilerini yönetme ihtiyacı duyarlar. Bu nedenle yetişkinler için öğrenme yaşantıları düzenlenirken onların öz-yönetimli öğrenenler oldukları göz ardı edilmemelidir.
Öğrenenin deneyimlerinin öğrenme kaynağı olarak pek değeri yoktur, önemli olan öğretici, ders kitabı ve ders materyalleridir	Yetişkinler öğrenme ortamına daha fazla işle ilgili deneyim getirirler. Yetişkin öğrenmesinde nitelik ve nicelik bakımından değişik olan tecrübeler, yetişkin eğitimi açısından çeşitli sonuçlar doğurur. Bu yüzden yetişkin eğitiminde tecrübelerden öğrenme imkanı sağlanmalıdır
Öğrenenler derslerinden geçmek için öğreticinin öğrenmeleri gerektiğini söylediği şeyi öğrenmeye hazır olmalıdırlar.	Yetişkinler öğrenme sürecine, sorun odaklı bir yaklaşım tarzıyla giderler. Bu yüzden yeni öğrenmelerin, yetişkinin hayatında görevlerini yerine getirmesine veya karşısına çıkan sorunlarla başa çıkmasına yardım etmesi onların öğrenme sürecine katılmalarını kolaylaştırır
Öğrenenlerin konu merkezli öğrenmeye meyillidirler ve deneyimleri de konunun içeriğine göre düzenlenmektedir	Yetişkinler öğrenmeye iç ve dış unsurlar vasıtasıyla motive olurlar.
Öğrenenler; not, öğretmenin onayı, takdiri veya kınaması, ebeveyn baskısı gibi dış güdüleyici etkilerle motive olurlar.	Yetişkin öğrenenlerin öğrenim sürecinde kendi kişisel kararlarını almaları da önemlidir. Katılımcılardan fikirlerini veya tepkilerini paylaşmaları için gönüllü olmaları istenmelidir. Dikkate alınması gereken bir diğer husus, yetişkinlerin zaten çok fazla yaşanmışlıkları olması, deneyimlerine saygı duyulması ve aktivitede kullanılacak önemli bir kaynak olarak tanınması gerektiğidir.

Kaynak: (Alioğlu, 2019, ss.12-13)

Knowles (1980, s.40), andragojik yaklaşımdan söz ederken, yetişkinlerle çocuklar arasında öğrenme stilleri açısından fark olduğunu vurgulamak amacıyla sıklıkla pedagoji ile karşılaştırmalar yaparak açıklamayı tercih etmiştir. Öğrenme süreçlerine ilişkin durumlar açısından pedagoji ve andragoji yaklaşımlarını değerlendiren Knowles; öğrenme süreçlerinde benlik algısı, deneyim, hazır olma, zaman algılaması ve öğrenmeye odaklanma durumlarını inceleyerek iki yaklaşımın farklarını daha net bir şekilde ortaya koymuştur.

Tablo 4: 2 Yaklaşımın Durumlar Kapsamında Değerlendirilmesi

Durumlar	Pedagoji	Andragoji
Benlik algısı	Bağımlılık	Kendi kendine yönlendirmenin artması
Deneyim	Etkisiz	Öğrenme için öğrenenler çok zengin kaynaklardır.
Hazır olma	Biyolojik gelişim, toplumsal baskı	Toplumsal rollere ilişkin gelişim ödevleri
Zaman algılaması Öğrenmeye odaklanma	Ertelenen uygulamalar Konu merkezli	Uygulamanın aciliyeti Problem merkezli

Kaynak: (Knowles, 1980, s. 110)

Tablo 4'te de görüldüğü üzere, pedagojik yaklaşımda benlik algısının bağımlılık üzerine kurulduğu, ancak andragojik yaklaşımda kendi kendine yönlendirmenin olduğu görülmektedir. Örneğin, Knowles üniversitelerde yaşanan bir çok olayı (okul boykotları, isyanlar, kargaşalar, disiplin sorunları vb.) büyük ölçüde öğrencilerin benlik algılarının kabul edilmeyişinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Üniversite öğrencilerinin artık yetişkin oldukları ve onlara uygun eğitim yöntemlerinin kullanılmamasından dolayı, hem onları anlayamadığımızı hem de onlardaki yaratıcılık becerilerine zarar verdiğimizizi bu sebeple onlar pedagojinin yarattığı korkulardan özgürleşemediğini belirtmiştir (Knowles, çev. 1996, s. 239).

İki yaklaşım arasındaki en önemli farklardan birisi de deneyim konusu, pedagojik yaklaşımda deneyim etkili değilken andragoji de en önemli kavramlardan birisi olmaktadır. Çünkü öğrenen geçmiş deneyimlerini öğrenme sürecinde kullanır ve öğrenilen konu ile ilişkilendirerek öğrenme sürecine katkıda bulunarak pekiştirir. Bu sebeple Knowles, andragojide inceleme konferansları, grup tartışmaları, seminerler, saha projeleri ve danışman denetimi gibi tekniklerin kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Knowles, çev. 1996, s. 239).

Knowles (çev. 1996, s. 240), zaman algılaması ve hazır bulunma durumunun yetişkinlerde ve çocuklarda çok farklı olduğunu ifade etmektedir. Yetişkinler güncel yaşamlarında baş etmek durumunda kaldıkları sorunlar için öğrenmek isterler ve öğrendiklerini hızlı bir şekilde yaşama uyarlama konusunda heveslidirler. Ancak bu durum çocuklar için tam tersidir. Çocukların sorunlarını büyük ölçüde anne baba çözdüğü için öğrenmeye güdülenme durumları yetişkinlere göre daha zayıftır.

Konu merkezli öğrenme daha çok yetişkinlerde var olan öğrenme şeklidir. Yetişkinler eksik olduklarını düşündükleri konularda eğitim almak isterler. Yani bir probleme dayalı olarak eğitim almayı kendileri tercih ederler. Ancak çocuklarda, durum çok daha farklıdır. Onlar gelecek kaygısı ve aile istekleri ile birlikte zorunlu oldukları için eğitim alırlar.

Yetişkin eğitimine göre tüm süreçler değerlendirildiğinde verilecek olan eğitim, çocuklara yönelik olarak verilecek olan eğitimden bir çok yönü ile ayrılmaktadır. Bu sebeple özellikle yetişkinlere belirli bir konu bağlamında eğitim

verilmesi planlanıyorsa bu kapsamda eğitim planlaması ve program geliştirilmesi tercih edilmelidir.

Kütüphane Oryantasyon Programlarına Andragojik Yaklaşım

Yönlendirme ve kılavuzluk etme anlamında kullanılan oryantasyon kavramı, kütüphanelerde kullanıcılara kütüphane kullanımını ve yenilikleri öğretmek amacıyla tercih edilmektedir. Kavram olarak ‘kullanıcı eğitimi’ sıklıkla kullanılır. Cribb (1981, s. 90), kullanıcı eğitimi kavramını “Kütüphanenin, var olan ve potansiyel kullanıcılarını bilginin değerinden ve mevcut bilgi kaynaklarının varlığından haberdar etmek, bilgiye karşı olumlu davranışlar edinmelerini sağlamak, bilgi kaynaklarını kullanmaları için onları güdülemek ve bu kaynakları bulup kullanabilmeleri için gerekli becerileri kazandırmaktır” şeklinde tanımlamaktadır.

Bilgi ve belge yönetimi alanına ilişkin sözlük olan Harrod Librarians Glossary de kullanıcı eğitimi şu şekilde tanımlanmaktadır: *Kütüphane kaynak ve hizmetlerinden daha verimli ve bağımsız bir şekilde yararlanmalarını sağlamak için kütüphaneler tarafından kullanıcılara sağlanan bir bilgi edinme programı. Kullanıcı eğitimi programı içeriğinde kütüphane turları, dersleri, çalıştayları ve destek materyallerinin sağlanmasını yer alabilir. Ayrıca kütüphane kütüphane oryantasyonu olarak da adlandırılır* (Prytherch, 2005, s.721). Kullanıcı eğitimi kavramı yerine farklı kavramlar da kullanılabilir:

- Okuyucu eğitimi,
- Kütüphane kullanımı eğitimi,
- Kütüphane oryantasyonu,
- Bibliyografik eğitim,
- Kütüphane eğitimi,
- Bilgi okuryazarlığı (Polat, 2021, s.233).

Bu kavramlar kimi zaman farklı eğitim içerikleri kimi zaman ise farklı kurumlar tarafından verilen eğitimler olmakla birlikte içerik olarak kütüphane kullanımı konusunda bilgilendirme anlamı taşımaktadır. Bu kavramlar içerisinde özellikle bilgi okuryazarlığı kavramı diğerlerinden daha geniş bir anlam taşımaktadır. Bilgi okuryazarlığı terimi, kullanıcı eğitimi kavramı yerine kullanılsa da aslında içerdiği anlam bakımından kütüphane kullanıcı eğitiminden çok daha fazlasını içermektedir.

Kütüphanelerde verilecek olan kullanıcı eğitim programlarının kullanıcı gereksinimlerini en iyi şekilde karşılaması, kütüphaneleri başarıya ulaştıracak en önemli unsurdur (Işık, 2013, s.102). Kütüphanelerin sundukları kullanıcı eğitim programlarının kullanıcıların beklentilerini ne derece karşıladığı, eğitimin başarılı olmasıyla doğrudan ilgilidir. Eğitimin başarılı olması da nitelikli kullanıcılar yetiştirilmesi ve bilgiye erişimde önemli bir rol üstlenmektedir.

Kullanıcı eğitim programlarının ne şekilde uygulanacağı her kütüphanenin kendi kullanıcı grupları, materyalleri,

insan gücü ve maddi olanaklarına bağlı olarak değişebilmektedir (Cribb, 1981, s. 95).

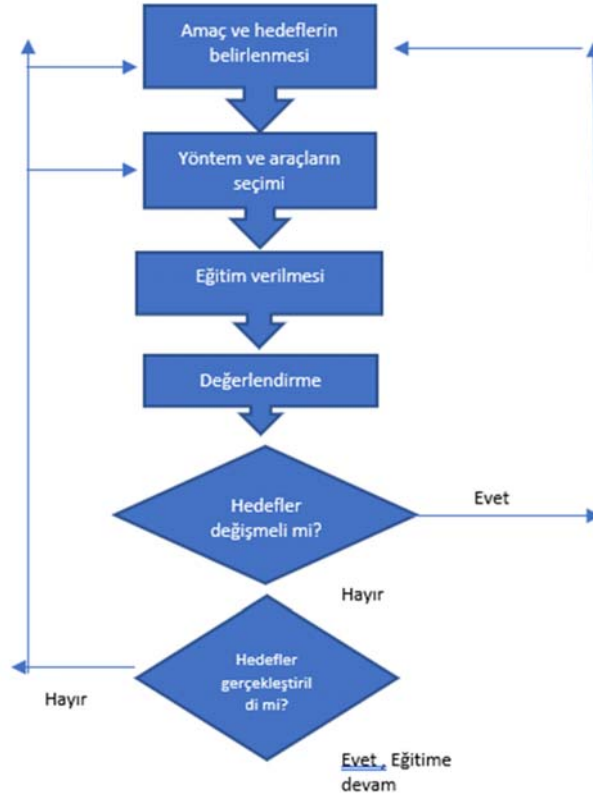
Kullanıcı eğitimi, kütüphanelerin daimi kullanıcıları ve potansiyel kullanıcılarının, kütüphaneyi daha etkin ve verimli bir şekilde kullanmalarını sağlamak amacıyla verilmektedir. Özellikle kütüphaneyi ilk defa kullanacak bireyler için bu eğitimler büyük önem taşımaktadır.

Kullanıcı eğitim programları, kullanıcıların yaşam boyu kütüphane kaynaklarını etkili ve verimli bir şekilde nasıl kullanacağını, ilgiye erişimde hangi kaynakları tercih etmesi gerektiğini bireylere aktarmayı amaçlamaktadır. Bütün bunların gerçekleştirilmesi verimli ve amacına uygun bir eğitim programının hazırlanması ile gerçekleştirilebilir.

Kullanıcı eğitiminin amaç ve hedefleri şu şekilde açıklanmaktadır:

- Kütüphane ile ilgili olarak farkındalık oluşturmak ve hizmet ve dermeden haberdar etmek,
- Kütüphaneye ve okumaya karşı ilgi geliştirme,
- Bilgiye erişim konusunda bilinç ve beceri kazandırma,
- Farklı kaynaklara erişim sağlanması ve bilimsel bilgi yönetimi becerisinin kazandırılması,
- Bilgi kaynaklarından (basılı ve elektronik) bilgi arama teknikleri öğrenme,
- Kaynak türleri ve bilgi gereksinimi ilişkisinin kurulabilmesi becerisinin kazandırılması,
- Bağımsız ve yaşam boyu öğrenme becerisinin kazandırılması (Kumar ve Phil, 2009, s. 3).

Şekil 1’de kullanıcı eğitim sürecine ilişkin oryantasyon iş akışı yer almaktadır. Şekil 1’de verilen iş akışı incelendiğinde, öncelikle amaç ve hedeflerin belirlenmesini yöntem ve araçların seçimi takip etmektedir. Burada üzerinde durulması gereken nokta amaç ve hedefler belirlenirken kullanıcı grubunun tanımlanmasıdır. Kullanıcı grubu tanımlayarak onların ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik hazırlanacak eğitimi programının başarıya ulaşma şansı daha fazla olacaktır. Bu noktada özellikle yaş gruplarının belirlenmesi ve her gruba yönelik farklı eğitim programları hazırlanmalıdır. Dikkat edilmesi gereken nokta yaş grupları bağlamında program hazırlarken, o gruplara yönelik eğitim yöntemlerinin kullanılması gerekliliğidir. Çoğunlukla göz ardı edilen nokta, her gruba aynı yöntem ve tekniklerin uygulanmasıdır.

Şekil 1: Oryantasyon İş Akış Süreci

Kaynak: (Fjallbrant, 1977, s. 199).

Kütüphane iş akış süreçlerinde yer alan hedef grupların belirlenmesi, yöntem ve araçların seçimi en önemli süreçlerden birini oluşturmaktadır. Yani hedef grup çocuk ise pedagojik olarak yaklaşılmalı, yetişkin ise andragojik olarak yaklaşılmalıdır. Bununla birlikte Polat (2021, ss. 241-242), Oakleaf'in (2008, s. 169) çalışmasından şu başlıklara dikkati çekmektedir:

1. İhtiyaçların belirlenmesi
2. Taslak bir program geliştirilmesi
3. İçeriğin oluşturulması
4. Teknolojik araçların belirlenmesi
5. Programın uygulanması ve değerlendirilmesi
6. Gelecekte daha iyi olma adına planlamanın yapılması.

Oakleaf tarafından açıklanan bu maddelerde, Şekil 1'de 1. Adım olarak belirlenen amaç ve hedeflerin belirlenmesi maddesini destekler nitelikte olan ilk madde, ihtiyaçların belirlenmesidir. Eğitime katılacak bireylerin

ihtiyaçlarının belirlenerek program oluşturulması ve içeriğin buna göre belirlenmesi aşamalarının iyi değerlendirilerek eğitim yaklaşımlarının doğru seçilebilmesi adına önemlidir. Burada belirlenmesi gereken yetişkinlere verilecek olan eğitim ise onlara göre yaklaşımların tercih edilmesi eğer eğitim çocuklara verilecekse pedagojik yaklaşımların tercih edilmesidir. Tablo 5'te ise, pedagojik ve andragojik eğitim planlaması öğeleri ve farklarına yer verilmiştir.

Tablo 5: Pedagoji ve Andragojide Tasarım Öğeleri

Tasarım öğeleri	Pedagoji	Andragoji
Ortam	Otorite odaklı Formal Rekabetçi	Karşılıklı Saygılı Katılımcı İşbirlikçi İnformal
Planlama	Öğretmen tarafından yapılır.	Öğretmen ve öğrenenlerin beraber planlaması sağlanır.
İhtiyaç tespiti	Öğretmen tarafından yapılır.	Öğretmen ve öğrenenler birlikte tespit eder.
Amaç oluşturma Tasarı	Öğretmen tarafından yapılır. Konuların içeriğine göre üniteleştirme yapılır.	Öğretmen ve öğrenenler birlikte müzakere ederek yapar. Öğrenenlerin hazır olma durumuna göre problem temelli olarak yapılır.
Faaliyetler	Bilgi aktarma teknikleri uygulanır.	Deneyimsel teknikler kullanılır.
Değerlendirme	Öğretmen tarafından yapılır.	Öğretmen ve öğrenenler birlikte değerlendirir. Ardından ihtiyaçlar tekrar birlikte tespit edilir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere yedi başlığa ayrılan tasarım öğeleri incelendiğinde iki yaklaşımın birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. İlk olarak öğretim ortamına bakıldığında en büyük farkın burada olduğu söylenebilir. Pedagojide formal eğitim söz konusu iken andragojik eğitim de informal ve karşılıklı eğitim ortamı önerilmektedir.

Kütüphanelerde yetişkinlere yönelik kullanıcı eğitimi tasarımında ortam öğesine andragojik yaklaşım temelinde bakıldığında; eğitim programının işbirlikçi ve katılımcı şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Eğitim katılımcılarının yaşları göz önünde bulundurulduğunda ortamın saygılı informal şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda katılımcılara kütüphane içerisinde uygulama şansı vermek hatta mümkünse derslik içinde değil, kütüphanenin içerisinde onların kendilerini rahat hissedebilecekleri ve öğrenen figürünün de aynı konumda oturup onlarla sohbet ediyor havasında eğitimi gerçekleştirilmesi andragojik yaklaşımın gereklerindedir. Eğitim planlaması yapılırken, ortam dışında eğitim planlaması, ihtiyaç tespiti, amaç oluşturma ve tasarı öğeleri, eğitime katılan yetişkinlerin eğitim programını, kendilerinde eksik gördükleri konular bağlamında yine eğitimin ne şekilde olması gerektiğini, hangi konuların ne şekilde anlatılırsa ya da uygulanırsa daha iyi anlaşılacağı konularına katılımcılarla birlikte eğitim veren kişi karar verir. Burada sunulacak kullanıcı

eğitim programı çocuklara verilen ders niteliği gibi; eğiticinin tahta da kendi belirlediği konular ve program dahilinde değil, tamamen grup sohbeti/tartışması şeklinde kullanıcıların belirlediği kapsam ve nitelikte gerçekleştirilmesi andragojik yaklaşımın temelidir.

Faaliyetler ögesine bakıldığında, andragojik yaklaşımda tamamen uygulamalı ve deneyimleyerek öğrenme modellerinin kullanılması önerilmektedir. Kütüphanede kullanıcı eğitimine katılan yetişkinlerin kütüphane içerisinde uygulama yaparak eğitim alması öğrendiklerini somutlaştırması öğrendiklerini daha kalıcı hale getirecektir.

Eğitim sonucunda değerlendirme bölümünde ise yetişkin katılımcılar ve eğitici bu değerlendirmeyi birlikte gerçekleştirirler. Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta, yetişkin katılımcı birisinin zorlaması ya da isteği ile değil tamamen eksik olduğunu düşündüğü ve kendisini geliştirme amacıyla bu eğitime katılmaktadır. Bu sebeple değerlendirme aşamasında eksik noktalarını kendisi daha rahat bir şekilde tespit edecektir.

Andragoji sadece yetişkin eğitimi anlamına gelmemektedir. Yetişkin eğitiminin temel ilkelerini oluşturmak ve yetişkinler için daha etkili eğitim süreci inşa etmek anlamına gelmektedir. Bu sebeple kütüphanelerde kullanıcı eğitimleri ile andragoji arasındaki ilişki bu sebeple önemlidir. Kütüphanecilerin, yetişkin öğrencileri farkında olmasını sağlar ve kütüphane hizmetlerini ve eğitimini tasarlarken etkili olması için bir model sunar. Yetişkin öğrencilerin kütüphane korkuları vardır ve öğrenmelerini etkileyen çeşitli engelleri bulunmaktadır. Kütüphaneler ve kütüphaneciler onlara yaklaşırken sevecen olmalı ve geleceği düşünerek yaklaşmalıdır. Ayrıca onlar için eğitim kaynakları ve hizmetleri tasarlanırken andragojik öğrenme yaklaşımı kapsamında eğitim programı hazırlanmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde gelişen teknoloji, bütün alanlarda hızlı bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Kütüphanede yaşanan değişim de bunlardan birisidir. Kütüphane kaynaklarının elektronik ortama taşınması, kullanıcılarının bu konuda bilgilendirilmesi gerekliliğini getirmiş ve kullanıcı eğitimleri daha gerekli hale gelmiştir. Bütün bu gelişmelerin içerisine doğan ve dijital yerliler olarak tanımlanan gençler, gelişmelere daha kolay bir şekilde adapte olurken, ileri yaşlarda olan ve özellikle teknoloji ile daha geç tanışan dijital göçmenler bu gelişmelere ayak uyduramamakta ve zorlanmaktadır. Bu zorlanma, zamanla onlarda kaygıya dönüşmektedir. Kütüphane kaynaklarına ulaşamayan ve kütüphaneyi etkin bir şekilde kullanamayan kişiler kütüphanelere karşı kaygı geliştirmektedirler. Kütüphanelere karşı oluşan bu kaygı, onlara kütüphaneleri korkunç yerler olarak algılamasına sebep olmaktadır. Bu durumun doğurduğu bir çok sonuç gözlenebilir:

1. Potansiyel kütüphane kullanıcılarının kütüphaneden uzaklaşması,
2. Bu kullanıcılarının çevresinin özellikle yetiştirdiği çocukların kütüphaneden uzaklaşması,

3. Kütüphane kaynak ve hizmetlerini bilmeyen bir nesil,
4. Doğru bilgiye nasıl ulaşacağını bilmeyen ve yanlış bilgileri ön göremeyen bir toplum,
5. Bilgiden ve bilimden uzak bir toplum.

Bu maddelerin sayısı arttırılabilir. Ancak sonuca bakıldığında en yıkıcı olanı; bilgiden ve bilimden uzak bir toplum ortaya çıkmasıdır.

Kullanıcı eğitimleri sadece bilgi erişim konusunda değil kütüphanelerin sunduğu ancak toplum tarafından bilinmeyen birçok hizmete yönelik (okuryazarlık, bilgisayar becerileri vb.) farkındalığı sağlamasıdır. Yetişkinlere yönelik eğitim yöntemleri dikkate alınarak sunulacak kullanıcı eğitimi, hem yetişkinlerin eğitime daha istekli katılmasına hem de eğitim içeriğinin planlanmasına, sunulmasına ve tanıtılmasına da katkıları olacaktır.

Bütün bunların dışında Knowles'ın (çev. 1996, s. 240) da yazısında değindiği gibi; gençlerin yetişkin olarak düşünülüp onlara uygun eğitim yöntemleriyle eğitim programı hazırlanması, onların kendilerine güvenerek benlik algılarının gelişmesini sağlayacaktır. Onlara çocuk gibi davranılarak verilecek otoriter eğitim, onlardaki yaratıcılık ve benlik algısına zarar verecektir. Bu sebeple andragojik eğitim yaklaşımları sadece halk kütüphanelerinden yararlanacak yetişkinlere değil, üniversite kütüphanelerinden yararlanacak öğrenciler için de uygulanmalıdır. Bu şekilde gençlerin kütüphanelere daha rahat gelmelerini, kendilerini kütüphaneye ait hissetmeleri sağlanabilir. Üniversite öğrencilerinin de yetişkin olarak değerlendirilip onlara yönelik eğitim yöntemi uygulanması gerektiği unutulmamalıdır.

Eğitim yöntemleri, kişiden kişiye, kurumdan kuruma ve yöreden yöreye farklı şekillerde uygulanabilir. Kütüphaneler için kullanıcı eğitim programları hazırlanırken şu hususlara dikkat etmek gerekmektedir:

- Eğitim verilecek kullanıcı grupları yaş ve beklenti durumlarına göre ayrılmalıdır.
- Yaş gruplarına uygun eğitim yaklaşımları (pedagojik, andragojik) tercih edilmelidir.
- Verilecek olan eğitim onlarda var olan ve var olabilecek kütüphane kaygısını ortadan kaldıracak düzeyde olmalıdır.
- Sunulacak olan eğitimin kütüphane ortamında olması katılımcıların eğitim aldıkları konuları somutlaştırması ve daha kalıcı öğrenmeyi sağlaması açısından önemlidir.
- Özellikle üniversite kütüphanelerinde verilecek olan eğitim sıklıkla tekrar edilerek, yetişkinlere yönelik eğitim modelleri tercih edilmelidir.
- Andragojik eğitim modellerinin gereği olarak, kullanıcıların eğitim almak istedikleri, eksik hissettikleri noktalar, onlarla işbirliği içerisinde ve eğitici tarafından rehberlik yapılması koşulu ile gerçekleştirilmelidir.

- Yine andragojik yaklaşım bağlamında eğiticinin otoriter öğretmen modelinden sıyrılarak, yol gösterici bir rehber statüsünde olması gerekmektedir
- Kullanıcı eğitimi verecek olan kütüphane personelinin, eğitim yöntemlerini mutlaka bilmesi gerekmektedir. Gerekli durumlarda hizmet içi eğitime alınarak bu konuda bilgilendirilmesi gerekmektedir.
- Kullanıcı eğitimi verecek olan kütüphane personelinin, samimi, güler yüzlü, anlayışlı, sabırlı ve sıkılmadan her türlü soruya cevap verebilecek özelliklere sahip olması, eğitim alan kişilerin daha rahat olmasını sağlayacağından eğitimin kalitesini de arttıracaktır.
- Eğitim değerlendirme aşamasının katılımcılarla birlikte yürütülmesi, katılımcıların eğitimden aldığı verimi ya da verimsizliği kendileri keşfetmeleri andragojik yaklaşım açısından önemlidir.

Bu çalışmada, kütüphanelerde sunulan kullanıcı eğitim programlarının hazırlanmasında hedef kitlenin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Hedef kitlenin yetişkin olması durumunda uygulanacak farklı eğitim yaklaşımlarının önemine değinen bu çalışma, Andragojik yaklaşımı ve bu kavramı alanımıza kazandırılmasını ve bu bağlamda kullanıcı eğitim programlarının sunulmasını amaçlamaktadır. Bütün bunların bir sonucu olarak, yetişkin kullanıcılar için, kullanıcı eğitim programlarını daha keyifli hale getirmek ve onların bu eğitimden alacağı verimi en üst seviyeye taşıması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2014). Andragoji Kavramı ve Andragoji ile Pedagoji Arasındaki Fark. Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences, 47(1), 279-300.
- Alioğlu, B. (2019). Androgojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Kurumsal Akademilerin Türkiyede Konumlandırılması (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Cooke, A. N. (2010). Becoming an Androgical Librarian: Using Library Instruction as a Tool to Combat Library Anxiety and Empower Adult Learners, New Review of Academic Librarianship, 16:208-227.
- Cribb, G. (1991). Kütüphanelerde Kullanıcı Eğitiminin Önemi. Türk Kütüphaneciliği, 30(2), 90-99.
Erişim
Adresi: <http://tk.org.tr/index.php/TK/article/viewFile/1556/1547>
- Fjallbrant, N. (1977). Planning a programme of library user education. Journal of Librarianship, 9, 199-210.
- Gökkoca, F. Z. U. (2001). Sağlık Eğitimi Açısından Yetişkin Eğitimi. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 10(11), 412-414.
- Işık, D. (2013). Üniversite Kütüphanelerinde Web 2.0 Teknolojilerinin Kullanımı ve Web Tabanlı Kullanıcı Eğitimi İçin Öneriler. Türk Kütüphaneciliği, 27(1), 100-116. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tk/issue/48834/622115>
- Kaya, E. (2016). Yaşamboyu Yetişkin Eğitimi: Ankara: Nobel.
- Kaygın, H. (2020). Dünya'da Yetişkin Eğitimi. Rıfat Miser (Ed.). Yaşamboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi içinde ss. 43-58. Ankara: Nobel.
- Knowles, M. (1977). The Adult Education Movement in the United States (Revised Edition). Malabar, FL: KriegerKnowles, M. (1980). The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to

Andragogy. Englewood Cliffs: PrenceHall/ Cambridge.

Knowles, M. (1990). Yetişkin Öğrenenler: Göz Ardı Edilen Bir kesim (çev. S. Ayhan, 1996). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kumar, B. R. ve Phil, M. (2009). User education in libraries. International Journal of Library and Information Science, 1, 1-5.

Miser, F. (2020). Yetişkin Eğitimi. Rıfat Miser (Ed.). Yaşamboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi içinde ss. 17-24. Ankara: Nobel

Miser, F. (2020). Türkiye’de Yetişkin Eğitimi. Rıfat Miser (Ed.). Yaşamboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi içinde ss. 59-88. Ankara: Nobel.

Moustafa, F. (2022). Türkiye ve yunanistan’da yetişkin eğitimi sistemi: karşılaştırmalı bir inceleme (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Oakleaf, M. (2008). Planning, building, and assessing a library instructional tutorial. E. Connor (Ed.). An introduction to instructional services in academic libraries (s. 165-181) içinde. New York: Routledge.

OECD (1977). Learning Opportunities for Adults 1 General Report. Paris.

Polat, C. (2021). Bilgi merkezlerinde yönetim ve kullanıcı hizmetleri: Kullanıcı eğitimi. Yılmaz, E.ve Kanık, L. (Ed.). Bilgi merkezlerinde yönetim içinde (ss. 229-262). İstanbul: Hiperyayın.

Prytherch, R. J. (2005). Harrod’s Librarians Glossary and Reference Book: A dictionary of over 10.200 terms, organizations, projects, and acronyms in the areas of information management, library science, publishing and archive management. [Elektronik Sürüm]. İngiltere: Ashgate

Wikipedia (2022). Pedagoji. 15 Kasım 2022 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pedagoji> adresinden erişilmiştir.

Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi Library, Archive and Museum Research Journal

e-ISSN: 2718-0832

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1 (2023), 117-131

<http://dx.doi.org/10.29228/lamre.67984>

Derleme – Review

Geliş Tarihi / Received: 20.11.2022 Kabul Tarihi Accepted: 06.01.2023

Sovyetler Birliği’nde Kitap Yasakları Özelinde Sansür Uygulamaları

Censorship Practices Specific to Book Bans in the Soviet Union

Ozan KIRTAY*

ÖZET

Bu makale, Sovyetler Birliği döneminde kurulan ‘Glavlit’ adı verilen sansür biriminin işleyiş biçimini ve bu birimin kitaplar üzerindeki uygulamalarını, ele almaktadır. Bu uygulamalar arasında, basım öncesi metinlere yapılan müdahaleler ve eserlerin basımının engellenmesi, bulunmaktadır. Çalışmada bu dönemde yayımlanmasının önüne geçilen kitaplar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu kitapların hangi gerekçelerle yasaklandığı incelenmiştir. Yasakların ilgi çekmesi nedeniyle, insanlar üzerinde ters etki oluşturması ise ‘Streisand Etkisi’ kavramıyla açıklanmıştır. Bu çalışmada sansürün dünya tarihi boyunca Antik Yunan medeniyetinden başlayarak günümüze kadar ulaşan bir kavram olduğu görülmektedir. Bu nedenle sansürün her zaman var olduğu vurgulanarak, Sovyetler Birliği’nde kitaplar üzerinde uygulanan sansürün boyutları ve nicelikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırmada Sovyetler Birliği’nde sansür uygulamalarından bahsedilirken, bu ülkenin zengin kütüphane dermelerine sahip olduğu hususu ise atlanmamıştır. Sansür kavramı psikoloji bilim dalı ile yakın ilişkilidir. Bu nedenle makalede ‘İnsan niçin sansür uygular?’ ve ‘Sansürün altında yatan gerekçeler nelerdir?’ gibi soruların cevapları da anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları arasında ise Türkiye’de bu konu üzerinde daha önce yapılan araştırmaların yetersiz olması bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Sansür, Kitap Yasakları, Streisand Etkisi, Kütüphane

---

*Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, ozankirtay@hotmail.com

ABSTRACT

The present article deals with the functioning of the censorship unit called “Glavlit”, which was established in the Soviet Union period, and the practices of this unit on books. Among these practices were the interventions to texts before they were printed and the prevention of the publication of works. The books that were prevented from being published in this period were emphasized in the current study. The reasons why these books were banned were also examined. The fact that the bans had negative impacts on people because of their attraction was explained by the “Streisand Effect” concept. In this study, it was found that censorship is a concept that has reached our present day, starting from the Ancient Greek civilization throughout world history. Therefore, it was tried to understand the dimensions and quantities of censorship applied to books in the Soviet Union by emphasizing that censorship has always existed. When the censorship practices in the Soviet Union were mentioned in the study, it was not overlooked that this country had rich library collections. The censorship concept is closely related to the discipline of psychology. For this reason, the answers to questions such as “Why does man practice censorship?” and “What are the underlying reasons for censorship?” were tried to be understood in the article. Among the limitations of the study was the inadequacy of previous studies on this subject in Turkey.

Keywords: Soviet Union, Censorship, Book Bans, Streisand Effect, Library

GİRİŞ

Kitaplar bireylerin düşünme becerilerini arttırmaktadır ve bilgi dünyalarını genişletmektedir. Aynı zamanda kitaplar sayesinde insanların, içinde buldukları toplumsal, siyasal ve ekonomik durumlar hakkında farkındalık düzeyleri gelişmektedir. Farkındalık düzeyi gelişen kişi, yaşadığı yer ile başka insanların yaşadığı yerleri karşılaştırma yapabilme gücünü kazanır. Kitapların bu işlevleri ise yeni kurulan Sovyetler Birliği devletinde endişe oluşturmuştur. Çünkü bu ülke aynı zamanda devlet yönetiminde dünya tarihinde ilk kez uygulanan bir ideolojiyi benimsemiştir. Sovyetler Birliği bu nedenle farklı düşünen kişilerin başkalarını etkilemesinden duyduğu kaygı gerekçesiyle kitaplar üzerinde çeşitli sansür uygulamaları gerçekleştirmiştir.

“Sansür kimi zaman edebiyatta, kimi zaman basında günümüzde ise internet gibi çeşitli mecralarda kendisini gösterir olmuştur. Edebiyat sahasında sansürün daha çok devletin ve toplumun gözettiği kaidelere aykırı durumlar yaşanması nedeniyle belirli bir mekanizma tarafından uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda devlete karşı olumsuz söylemler, toplum nezdinde ahlaki görülmeyen durumlar, cinsel ve müstehcen ifadeler gibi unsurlar edebi eserlerin sansüre uğramasının başlıca nedenleri arasında zikredilebilir” (Gökgöz, 2021, s.120). Bu durum sansürün toplumsal ve siyasal nedenleri arasında gösterilebilir. Sansür insanlık tarihi boyunca her zaman var olmuştur. Çünkü insanın Antik dönemde doğayı ve yine insanı anlama çabasında duyduğu endişe, bireyin kendine çekilmesine veya öteki olarak düşündüğü kitleye/kimseye karşı arasına mesafe koymasına, kendi dışında bir başkası yokmuş gibi davranmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla sansür kavramı insan psikolojisi terimiyle iç içe geçmiştir. Bu nedenle sansürün hem uygulayan hem de uygulanan bireyler üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği döneminde kitaplar üzerindeki sansür uygulamaları ele alınmıştır. Ancak konuya tarafsız bir bakış açısıyla bakabilmek için; Sovyetler Birliği’ndeki kütüphane sayıları ve bu kütüphanelerdeki

derme sayıları hakkında da bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır. Çünkü kütüphaneler bir ülkenin vatandaşlarının okuma alışkanlığı kazanmasında ve bilgi dünyalarını zenginleştirmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Sovyetler Birliği'nin kütüphanelere gereken önemi verip vermediği bu araştırmada ayrıca anlaşılmaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliği'nde kitaplar üzerinde sansür uygulamalarını ve kitap yasaklarını anlayabilmek için öncelikle sansürün tarihteki ilk örnekleri bilinmelidir. Ardından sansürün psikolojik kökenleri hususunda bir altyapı oluşturulup, Sovyetler Birliği tarihi hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

SANSÜR VE SANSÜRÜN İLK ÖRNEKLERİ

Sansür kavramı birçok bilim dalı içerisinde sıklıkla karşılaştığımız bir terimdir. Bu terimin daha iyi anlaşılması için ise düşünce özgürlüğü ve bireyin bilgi edinme özgürlüğü kavramlarına açıklık getirmek gerekmektedir. Türk Dil Kurumu düşünce özgürlüğünü, “düşüncenin dış baskı ve yasaklarla sınırlandırılmaması, fikir hürriyeti” (TDK, 2022) biçiminde açıklamaktadır. Bilgi edinme özgürlüğü ise düşünce özgürlüğünü oluşturan alt boyutlardan biridir. “Çünkü düşünce özgürlüğünün içerisinde hem başkalarının görüşlerine özgürce erişebilme, hem de kendi görüşlerini yayabilme becerileri bulunmaktadır. Bu nedenle düşünce özgürlüğünün temeli bilgi edinme özgürlüğüdür” (Çelik, Tonta, 1996, s.2). Düşünce özgürlüğü ve bilgi edinme özgürlüğü iç içe geçmiş kavramlardır. Bu kavramları anlayabilmemiz için düşünce özgürlüğünü oluşturan adımları incelememiz gerekmektedir. “Düşünce özgürlüğünün ilk adımı bilgi kaynağına, ikinci adımı düşünceyi oluşturup, olgunlaştıran insanın düşünme yetisine, son adımı ise bu düşüncenin bir biçimde ifade edilmesine bağlıdır. Buna göre, düşünce özgürlüğünün iki temel yaklaşımı; insanın iç özgürlüğü ve düşünceyi ifade edebilmesidir. Burada düşünceyi destekleyip geliştiren, güçlendiren bilgi kaynağına ulaşabilmek, yani bireyin bilgi edinme özgürlüğü yaklaşımı atlanmış görünmektedir. Bireyin bilgi edinme özgürlüğünün; düşünce özgürlüğünün temel dayanaklarından biri olduğu unutulmamalıdır. Bu özgürlüğün kısıtlandığı, bu özgürlük kanalının kesildiği yerde sansür çıkar karşımıza” (Keseroğlu, 1996, s.15-16). “Sansür sözcüğü ‘hüküm vermek’ ya da ‘fikir edinmek’ anlamındaki Latince ‘cencere’ kelimesinden türemiştir” (Taş, 2018, s.214). Bu terimin ortaya çıkabilmesi için ise bir otorite tarafından bireyin vermek istediği iletinin yasaklanması veya kısıtlanması gerekmektedir. “Sansür kitapların, gazetelerin, dergilerin, süreli yayınların, radyo ve televizyonun, filmin veya sinemanın, internetin, ifade özgürlüğünün ve her türlü yayının devlete bağlı olan bir denetim mekanizmasının izni ile yayımlanması, yayımlanmaması veya kullanıma açık olma durumudur. Milattan önceden itibaren tarih boyunca sansür olgusu her zaman insanoğlunun gündeminde olan bir durumdur. Sansür üzerinden denetim mekanizması devlete veya topluma dair sakıncalı gördüğü şeyler üzerinde tahakküm kurar. Burada da hem toplumun hem de devletin faydasını gözetir. Sansür medya sahasında olduğu gibi edebiyat sahasında da kendisini gösterebilir. Dünyanın en gelişmiş ülkelerinden en geri kalmış ülkelere kadar sansür her zaman varlığını göstermiştir. Ancak ağır sansürün uygulandığı ülkelere bakıldığında bu ülkelerin insan hakları açısından gelişmiş olmayan ülkeler olduğu görülür” (Gökgöz, 2021, s.112). Sansürün ilk ortaya çıktığı yerlerden biri Antik Yunan'dır. Aynı zamanda Antik

Yunan medeniyetinin dünya tarihinde demokrasinin gelişim gösterdiği yerlerden biri olarak bilinmesi dikkat çekicidir. “Bu dönemde kölelerin ve yabancıların fikir ve görüşlerini ifade etme hakları yoktu. Bir Yunanlı ise kendi meclisinde görüş ve düşüncelerini herhangi bir engel ya da yaptırımla karşılaşmadan dile getirebilmekteydi. Aynı zamanda bu çağda konuşmayı sınırlayan birtakım kanunlar bulunmaktaydı. Bu kanunlar bir kişinin konumunu ve adını iftiralara karşı korumak amacıyla çıkartılmıştı. Birçok kişi, bu konuda kendisine tanınan sınırı aştığı için ülke dışına sürgün edilmiştir ve yine birçoğunun yaptıkları toplatılıp yakılmıştır.” (Çelik, 2005, s.10-11). Antik Yunanistan’da fikirleri yönetim tarafından uygun görülmezince baskıya maruz kalan ve düşüncelerinin yayılması engellenmeye çalışılan Aristophanes tarihte sansüre uğrayan bireylerin ilk örneklerinden biri olarak sayılabilir. Aristophanes’in ‘Lysistrata’ adlı oyunu geleneksel kadın rollerinin dışına çıkılmasından dolayı sansüre uğramıştır. Bu oyun aynı zamanda ilk savaş karşıtı eserlerden biridir. “Savaş ve kadının toplumdaki yerinin komik bir dille anlatıldığı Lysistrata’da kocalarının sürekli savaşmasından bıkip usanan, Atina ve Sparta arasında yirmi yıldır sürmekte olan Peloponez savaşında eşlerini kaybetmeye dayanamayan kadınlar bu duruma seyirci kalmak yerine olanlara başkaldırma ve Akropolis’i işgal etme kararı alırlar. Oyun Atinalı Lysistrata’nın Atina, Sparta ve diğer bölgelerdeki kadınları politik duruma müdahale etmek ve erkeklerin savaşı sonlandırmasını sağlamak adına cinsel greve çağırmasıyla açılır. İlk sahnede kocalarının kendilerine yaklaşmasına izin vermeme kararı alan kadınlar, daha sonra savaşın sürdürülmesi için gerekli paranın saklandığı Akropolis’i ele geçirirler. Yani erkeğin savaşmak için tatmin etmesi gereken cinsel dürtülerini ve paraya olan ihtiyaçlarını karşılamalarına izin verilmez, böylece erkeklerin savaşmaktan vazgeçmeleri sağlanmaya çalışılır” (Aygan, 2017, s.855). “Oyun savaşı durdurmak gibi son derece olumlu bir amaca hizmet etse bile, oyunda kadınların geleneksel eş rolünün dışına çıkmaları uygun karşılanmamıştı. Çünkü böyle bir davranış, toplumun oturmuş yapısına ve uzun yılların birikimi olarak ayakta kalan geleneklerine ciddi boyutlarda zarar verebilirdi. Bu konuda daha da dikkat çekici olan, Amerika’da bu oyunun üzerindeki 12 yasağın 1930 yılına kadar kaldırılmamasıdır. Oyunun yazarı olan Aristophanes ise, daha sonra dinsiz olduğu ve gençlerin ahlakını bozduğu gerekçesiyle idamla cezalandırılmıştır” (Çelik, 2005, s.11-12). Dini, ahlaki ve siyasi fikirlerinden dolayı gençleri yozlaştırmakla suçlanan ve idama mahkum edilen Sokrates ise yine sansüre uğrayan Antik Çağ filozoflarından biridir. Antik Yunanistan’ın önemli filozoflarından biri olan Platon ise sanata sansür uygulamıştır. Bunun nedenleri tanrılarla ilgili yalan haberlerin önüne geçmek istemesi ve devlet düzenini korumak arzusuydu. “Ona göre insanların mutluluğu ancak akıllı temel alan bir devlet ile sağlanabilir. Ancak bu akıl devleti ahlak temelli bir akıl devleti olmalıdır. Yalnızca böyle bir devlet ideal devlet olacaktır. Ahlak temelinde yükselen bu yapının da en büyük görevi insanları eğitmektir. Dolayısıyla yapı içerisindeki her bir alanın denetlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden Platon bu alanlardan biri olan sanatı da titizlikle ele alır. Onun sanata uyguladığı sansür en temelde bu düşüncelerinden kaynaklanmaktadır” (Güneş, 2021, s.73). Eski Yunan Medeniyeti’nde olduğu gibi Roma İmparatorluğu’nda da sansür uygulanmaktaydı. “Yazdıklarından ötürü cezaya çarptırılanlardan biri olan şair Naevius, bir tiyatro gösterisinde devlet görevlileri ve yetkilileriyle alay ettiği ve onları küçük düşürdüğü iddiasıyla suçlanmıştı. Hapse atılan bu şair, daha fazla eziyet ve ceza çekmemesi için

daha sonra Roma'yı terk etmeye zorlanmıştı. Ayrıca Romalı şairler Ovid ve Juvenal da bu gibi nedenlerden ötürü sürgün edilmiş, kışkırtıcı ve küfürlü yazılar yazanlar da cezalandırılmıştı. Örneğin Ovid'in *Art of Love* adlı üç bölümlük şiiri, kadın ve erkekleri cinselliğe teşvik ettiği ve cinsel mesajlar içerdiği iddiasıyla yasaklanmıştı." (Çelik, 2005, s.15). Sansür Antik Çağ'dan günümüze kadar çeşitli ülkelerde ve çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Ancak bu bölümde sansürün ilk uygulanış evrelerinden bahsedilmiştir. Konunun derinliğinin geniş kapsamlı olmasından kaynaklı sansürün tarihçesinin hepsinden bahsetmek mümkün değildir.

SANSÜRÜN NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Sansürün bireysel, toplumsal ve siyasal nedenleri bulunmaktadır. Sansürün bireysel nedenleri incelenirken insanın doğasını anlamak gerekmektedir. İnsan doğası gereği benmerkezci bir yapıya sahiptir. Benmerkezcilik düzeyi ise kişiden kişiye değişmektedir. Bazı insanlarda benmerkezcilik seviyesinin ileri boyutlarda olması, bu insanların eleştiriye tamamen kapalı olmasına ve en iyi düşünme, karar alma becerilerinin kendilerinde bulunduğu inanmalarına yol açmaktadır. Bu durum psikolojide narsizm terimi ile adlandırılabilir. "Narsizm terimi Narsisus isimindeki mitolojik bir karakterden gelmektedir. Buna göre Narsisus, nehir tanrısı Sefisus'un oğludur. Suda gördüğü kendi yansımasına aşık olur ve suya düşerek boğulur" (Topgül, 2018, s.33). Bu durumdan da anlaşılacağı gibi narsizm insanın kendini aşırı beğenmesidir. Örneğin bir iş yerinde bulunan yöneticinin aşırı benmerkezci olması, kararları kendisinin almasına ve çalışanlarının ürettiği eserleri beğenmeyerek bu eserlere sansür uygulamasına yol açabilir. Sansürü uygulayan bireylerin veya kurumların sansürü uygulama nedenleri bulunmaktadır. Ancak sansürün, sansüre uğrayan bireyler üzerinde de etkileri görülmektedir. Ünlü ABD'li oyuncu Barbra Streisand'ın başından geçmiş bir olay, psikoloji terminolojisine katkıda bulunarak yeni bir kavram ortaya çıkarmıştır. Streisand, kıyı erozyonu ile ilgili çalışmalar yapan bir fotoğrafçının çektiği bir fotoğrafın, evinin görüldüğü gerekçesiyle kaldırılması için dava açmıştır. "Barbra Streisand'ın, evinin halka açık bir web sitesinde çevrimiçi olarak görüntülenmesini kısıtlama girişimi, paradoksal bir etki yaratarak, evinin çok daha fazla görüntülenmesine yol açtı. Böylece, ters etki yaratan sansür girişimlerine '*Streisand etkisi*' adı verildi. Streisand etkisinin dinamiklerini daha iyi anlamak için, sansürcülerin eylemlerinden kaynaklanan tepkiyi azaltmak için kullandıkları beş tekniği incelemek gerekmektedir: Bunlar; a) sansürün varlığını gizlemek; b) sansürün hedeflerini değersizleştirmek; c) yalan söyleyerek, sonuçları en aza indirerek, başkalarını suçlayarak ve iyi niyet çerçevesi kullanarak eylemleri yeniden yorumlamak; d) adalet görüntüsü vermek için resmi kanalları kullanmak; e) rakiplerin gözünü korkutmak şeklindedir. Bu çerçevede Streisand etkisi, tepkiyi azaltmak için kullanılan yöntemlerin başarılı olamadığı sansür girişimlerinin özel bir sonucu olarak anlaşılabilir" (Jansen, Martin, 2015, s.656). Streisand etkisinin edebi eserler üzerindeki yansımasını anlamak için, yasaklanan eserlerle ilgili Gökgöz'ün şu ifadelerini incelemek gerekmektedir: "Geçen zamanla birlikte hem siyasi otoritenin hem de toplumsal şartların değişmesi ile yasaklanan eserlerin basılması gündeme taşınır olmuş ve bu durum bir şekilde aşılmıştır. Ancak tespit edilen bir durum vardır ki yasaklanan

eserlerin her zaman daha dikkat çektiği ve daha fazla satış rakamlarına ulaştığıdır. Ancak bu durum ilgili eserin beraberinde getirdiği olumsuz algıyı ne yazık ki ortadan kaldırmamaktadır” (Gökgöz, 2021, s.120).

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ

Sovyetler Birliği dönemi insanlık tarihinde siyasal ve toplumsal açılardan önemli bir dönüm yeridir. Çünkü bu dönem dünya tarihinde kurulan ilk sosyalist devletin başlangıç noktasıdır. 1917 yılında ekim devrimi ile birlikte Çarlık Rusya’sı yıkılmış ve yerine Sovyetler Birliği kurulmuştur. Bu sürecin gerçekleşmesinde ekonomik ve toplumsal koşulların etkisi büyüktür. “Sovyetler Birliği’nin kuruluşunda iki önemli yıl vardır. 1905 ve 1917. 1905; Çar’a karşı ayaklanan halk isyanları sonucunda Çar’ın anayasal monarşiye geçerek *duma* adı verilen yasama meclisini kurduğu tarihtir. 1917 ise Çar’ın tahttan indirilerek geçici hükümetin kurulduğu, ardından sosyalist devrimin gerçekleştirildiği yıldır”. (Armaoğlu, 2019: Uçarol, 2014). 1917 Ekim devrimi¹ için Sovyetler Birliği’nin kurulmasına yol açan olay denilebilir. Çünkü bu devrimden sonra Rus iç savaşı başlamıştır. Bolşevikler iktidarlarının meşruiyetini sağlayabilmek için öncelikle çoğunluğu monarşi yanlısı olan beyaz ordu ile mücadele etmiştir. Ardından ise Sovyetler Birliği devletinin kurulması için Çarlık Rusya’dan bağımsızlıklarını ilan eden diğer ülkelerle mücadele etmişlerdir. “1922 yılının Aralık ayında Rusyaya, Bolşevikler tarafından işgal edilmiş eski Çarlık toprakları olan Ukrayna, Belarusya, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin katılmasıyla birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ilan edilmiştir” (Akgün, Abbasov, 2020, s.15).

Sovyetler Birliği dönemi kurulduğu tarihten itibaren dünyayı siyasi, toplumsal ve ekonomik açılardan etkilemiştir. Bu dönemde dünya tarihinde büyük gelişmeler ve olaylar yaşanmıştır. Bunların en önemlileri İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaştır. Aynı zamanda bu dönemde literatüre Nato, Varşova Paktı gibi uluslararası ilişkiler temelli terimler; uzay yarışı, nükleer silahlanma yarışı gibi bilimsel temelli terimler kazandırılmıştır. Bu gelişmelerden bir ülkede yaşayan vatandaşların haberinin olması için ise basım ve yayın çok önemli bir araçtır. Basım ve yayın teknolojileri sayesinde bir ülkenin yurttaşları yaşanan gelişmeler ve olaylarla ilgili olumlu veya olumsuz etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği de daha kurulur kurulmaz bu durumun farkına varmış ve basım-yayın teknolojilerini lehine kullanabilmek için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.

SOVYETLER BİRLİĞİ’NDE BASIM-YAYIN VE KÜTÜPHANELER

Basım ve yayın sayesinde bireyler veya topluluklar fikirlerini ve öngörülerini toplumun içerisinde yer alan her kesime hızlıca iletebilmektedir. Bu durum ise yeni kurulan Sovyetler Birliği devletinde, devletin ideolojik düşünceleriyle çatışan fikirlerin güçlü olarak yayılması hususunda endişe yaratmıştır. Bu nedenle Sovyetler Birliği devleti, resmi olarak kurulmasına kısa bir süre kala, “06.06.1922 tarihinde, basım ve yayını kontrol altına

¹ Miladi takvime göre 7 kasım 1917’de gerçekleşmiştir. Jülyen takvime göre ise bu tarih 25 ekimdir.

alabilmek için 'Glavlit' adı verilen bir birimi kurmuştur. Bu birim, öncelikle edebiyatlar ve yayımlar üzerinde kontrol hakkını elinde bulundurmak amacını taşımıştır. 'Glavlit', (Glavnoe upravlenie po delam literaturı i izdatel'stv) Edebiyat ve Yayıncılık İşleri Baş İdaresi, anlamına gelmektedir. Bu alanda kontrolü sağlayabilmek için partinin ideoloji ve propaganda şubesinden, polis teşkilatından, dışişleri bakanlığından, istihbarat biriminden de faydalanılmıştır. Ama en etkili kuruluş 'Glavlit' olmuştur" (Ağayev, 2006, s.142).

Sovyetler Birliği resmi olarak Aralık 1922'de kurulmuştur. İç savaşı henüz yeni atlatmış bir devletin, bütünlüğünü sağlamaya kısa bir süre kala, Haziran ayında böyle bir birimi kurması, basım ve yayının bir ülke için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Ancak öncesinde Sovyetler Birliği'nin iç savaşı kazanabilmek amacıyla da ne gibi tedbirler aldığını bilmek gerekmektedir. "Bu tedbirler arasında iktidarı ele geçirir geçirmez Kasım 1917 tarihinde çıkardıkları 'Basım Hakkında Kanun' bulunmaktadır" (Plamper, 2001, s.528). Bu kanunun amacı Bolşevik düşüncesi ile çatışan fikirleri önlemektir. "Sovyet rejimi iktidara gelir gelmez, o dönemki meşhur burjuva gazetelerini yasakladı ve iç savaş boyunca karmaşık bir dizi sansür organı yarattı. Bunların en önde gelenleri arasında 'Gozisdat' dediğimiz devlet yayınevindeki siyasi departman, devrimci askeri konsey altında çalışan askeri sansürcüler ve Sovyetler için çalışan yerel basın departmanları gelmekte idi. 1921 Ağustosunda özel yayınevlerinin açılmasıyla bunların bir sansür mekanizmasının içine yerleştirilmesi için 1922 baharında parti liderleri bütün sansür organlarını tek bir çatı altında birleştirmiştir" (Kassof, 2015, s.74). Kurumların sistematik temelleri incelendiğinde dağınık kurumsal yapıların düzensiz ve plansız olduğu görülmektedir. Bu nedenle böyle bir sansür mekanizmasının daha doğru kararlar alabilmesi ve işlerini belli bir plan ve düzen çerçevesinde uygulayabilmesi amacı, mekanizmanın tek çatı altında birleştirilme gerekçeleri arasındadır. "Edebiyat ve Yayıncılık İşleri Baş İdaresi 'Glavlit'in kurulduğu bu dönemde, resmi sansürden geçmeyi başaran eserler yayımlanabilir. Komünist Parti Merkez Komitesi çeşitli kararlarla yazarları ve yayıncıları ideolojisi yönünde denetler. İktidar politik müdahalesinde dönemin resmi edebi akımı olan sosyalist gerçekçiliğin yazardan beklediği toplumun eğitimcisi olma vazifesine sırtını dayar" (Emir, 2017, s.73). Bütün kurumların olduğu gibi, bu kurumun da bağlı olduğu üst birimler ve bu kuruma bağlı olan alt birimler bulunmakta idi. Bu teşkilat şemasını daha iyi anlayabilmek için öncelikle resmi olarak bağlı olduğu birimin Bakanlar Kurulu olduğunu ancak fiiliyatta ise parti komitesinin daha etkili olduğunu bilmek gerekmektedir. "Glavlit, Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu yanında bulunan 'Yayımlar Komitesi'ne bağlı bir birimdir. Yayınevlerin, yayınların faaliyete başlamalarına izin veriyor ve onların yönetimlerini onaylıyor, yayımların, eserlerinin içeriklerini parti ideolojisine, yönetimine ters gelmeyecek şekilde kontrol ediyor ve diğer bir deyimle eserler üzerinde Sovyet ideolojisinin bekçiliğini yapıyordu" (Ağayev, 2006, s.142). "Ancak bu kurum teşkilat olarak Bakanlar Kuruluna bağlı idi. 'Glavlit', raporlarını, mektuplarını ve şikayetlerini parti merkez komitesine iletmekte idi" (Lauk, 1999, s.22). 'Glavlit'in ilk müdürü olan Pavel Lebedev Polianskii bu kurum hakkında şu ifadelerde bulunmuştur: "Glavlit'in görevi olağanüstü zordur. Bu sürekli keskin bir bıçak ucunda yürümeye benzer. Dengeyi korumaya çalışırken, bir taraftan diğer tarafa hafifçe sürüklenebilirsin. Ama genel olarak

sağlam temellere oturtulmuş, Sovyet parti inşasına engel olabilecek hiçbir şeye izin vermemiş, devletin kültürel çıkarlarını korumuştur” (Kassof, 2015, s.69). Bu açıdan bakıldığında yöneticiler düşünceleri gereği devletin kültürel yapısını, geleceğini ve gelişimini şekillendirebilmek için bu yöneme başvurmuştur. Dünya tarihi incelendiğinde de farklı devletlerin farklı zamanlarda ülkelerinin çıkarlarını koruyabilmek için çeşitli önlemler aldıkları bilinmektedir. Bu durum ise bize tarih bilimine nedensellik bakış açısıyla bakmamızın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. “Sansürün siyasi bir gerekçesi de vardı: Sosyalizm, insanlık tarihindeki en iyi toplumsal düzen olduğu için, sosyalist kampın sınırlarının içerisinde ve dışarısında sayısız düşmanı bulunmakta idi. Bu düşmanlar yalnızca sosyalizme saldırmak ve sosyalizmi yok etmek için bir fırsat beklemekte ve bu sebepten ötürü Sovyet halkı tetikte olmalı ve resmi olarak onaylanmayan hiçbir şeye itimat etmemeliydi” (Lauk, 1999, s.22). Psikolojik açıdan incelendiğinde ise rejimi kuran kişiler, insanlara en faydalı olabilecek sistemin bu sistem olduğunu düşünmekteydi ve buna inanmaktaydı. İnanırları bu değere katı bir şekilde bağlanmış olmaları nedeniyle eleştirilere mesafeli yaklaşıyorlardı. Bu sansür mekanizmasının güçlü olarak doğması ve büyümesinin nedenlerinden biri de bu bakış açısıyla açıklanabilir. Sovyetler Birliği’nde bu sansür mekanizmasının ortaya çıkışında iki farklı yayınevi türünün etkili olduğu görülmektedir. “Özel yayınevleri ilk yıllarında ‘Glavlit’in en büyük kaygısıydı. ‘Glavlit’ teknikleri ve kurumsal zihniyeti büyük ölçüde özel yayıncıları düzenlemesiyle şekillendi. Bu kurumun devlet yayıncılık sektöründeki rolü ise özel yayıncılığa göre çok daha sınırlıydı. ‘Glavlit’in devlet kitap yayıncılığı sektöründeki asıl rolü, yetersiz veya güvenilmez editörler tarafından yapılan hataları korumak içindi” (Kassof, 2015, s.74-81). Başlangıçta yayınevleri üzerindeki denetim ilerleyen zamanlarda içerisine medyayı ve diğer kitle iletişim araçlarını da dahil etti. “Sovyet medyası, Komünist Parti ve onun aygıtları tarafından sıkı bir suretle denetlenmekte, tanzim ve kontrol edilmekteydi. Kamusal çalışma üzerindeki kontrol salt basın ve elektronik medyayı değil, bunlarla birlikte her türlü matbu evrakı, film yapımlarını, tiyatro ve sinema gösterilerini, sergileri, reklamları, vb. içermekteydi. Ayrıca, tüm bu kontrol sistemi Sovyetler Birliği’ndeki yaşamın her alanına nüfuz etti. Çeşitli düzeylerde resmi sansür, Sovyet Devleti’nin ve Komünist Parti’nin devamlılığı için zaruri bir faktör haline geldi” (Lauk, 1999, s.19).

Genel olarak Glavlit’in yapısı ve nasıl oluştuğuyla ilgili bilgiler verdikten sonra, bu kurumun neleri yasaklayıp neleri yasaklamadığıyla ilgili de ifadelerde bulunmak gerekmektedir. Türkiye’de bu konuyla ilgili araştırmaların çok az olması bu çalışmanın sınırlılıklarındandır. Bu nedenle, bu makalede bu konuyla ilgili araştırmalarda bulunan Lauk, Vladimirov, Kassof gibi araştırmacıların çalışmalarına başvurulmuştur. Herhangi bir gazete, dergi veya kitap yayına hazırlanmadan önce ‘Glavlit’in editörleri tarafından kontrol edilirdi. “Metin üzerinde çalışan editörü yönlendiren ise açık basında yayımlanmayacak Bilgi Dizini adlı kitaptı. Kapağında gizli yazan bu kalın kitap, merkezi gazete ve dergilerin baş editörlerinde vardı. Bu kitap diğer gizli belgelerle birlikte bir kasada muhafaza edilirdi. Editörler konuşmalarında bu kitabı neredeyse ‘talmud’² olarak adlandırıyorlardı. Bu kitap şu bölümleri içermektedir: Genel Bilgiler; Askeri Bilgiler; Sanayi ve İnşaat; Tarım; Ulaştırma, Ekonomi ve Finans”

² Tevrat’ın yorumlanmasıyla oluşan gelenek ve görenekler. Hukuki, etik, felsefi, teolojik ve tarihi konular üzerindeki öğretilerdir.

(Vladimirov, 1972, s.38).

“Kitabın ilk bölümünden her durumda özel hükümet izni olmadan yayımlanmasının yasak olduğu bilgileri öğreniyoruz: Bunlar aşağıdaki maddelerdir:

SSCB topraklarında depremler, çığlar, toprak kaymaları ve diğer doğal afetler hakkında bilgiler;

1. Yangınlar, patlamalar, uçak, deniz ve mayın felaketleri, demiryolu kazaları hakkında bilgiler; (elbette sosyalist kampın sınırları dışındaki bu tür olaylar bildirilebilir);
2. Hükümet ve parti çalışanlarının kazançlarına ilişkin rakamlar;
3. Sovyet vatandaşlarının bütçesi ile mal fiyatları arasında herhangi bir karşılaştırma;
4. Fiyat artışları, hatta mevsimsel veya yerel artışlar hakkında bilgi;
5. Sosyalist kampın dışında herhangi bir yerde artan yaşam standartları hakkında raporlar;
6. SSCB'deki gıda kıtlığı raporları (belirli ürünlerin teslimatında yalnızca 'yerel darboğazlar' hakkında konuşmak mümkündür);
7. Merkezi İstatistik Bürosu raporlarından alınmayan, bir bütün olarak ülke hakkında her türlü ortalama istatistik;
8. Komite Başkanı dışındaki tüm KGB ajanlarının isimleri;
9. Sovyet şehirlerinin hava fotoğrafları ve ayrıca Sovyet topraklarındaki herhangi bir nüfuslu noktanın kesin coğrafi koordinatları;
10. ‘Glavlit’ organlarının anılması ve yabancı radyo yayınlarının engellenmesi” (Vladimirov, 1972, s.38-39).

“Basılı yayınlar, radyo ve televizyon programları yasaklanan veriler listesi'nin en son sayısı 1987'de yayımlandı ve 183 sayfadan oluşmaktaydı. Askeri ve devlet sırrı olarak kabul edilen bu belge, sadece resmi kullanım için sınırlı sayıda sorumlu kişi çevresine sunulan verileri içermektedir” (Lauk, 1999, s.23).

1972 yılında yazdığı makale ile bu konuyu araştıran Vladimirov'a göre, “o tarihte ‘Glavlit’ birimi en az 70,000 kişiyi istihdam etmekteydi. Bunların çoğunluğu yüksek öğrenime sahip kişilerdi ve çalışanların genç bireylerden oluşması ise dikkat çekiciydi” (Vladimirov, 1972, s.41). Sovyetler Birliğinde yayımcılık yapılırken nasıl bir kontrol sisteminin olduğu ve bu kontrol sisteminin yapısı ve işlevleriyle ilgili açıklamalara yer verildikten sonra, bu dönemde basılan kitap sayıları ve kütüphaneler hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. Ancak bu makalenin esas konusu Sovyetler Birliği dönemindeki yasaklardır. Makalede sadece yasaklar konusunun ele alınması Sovyetler'in kültürel faaliyetlerle yeteri kadar ilgilenmediği sonucunu doğurabilir. Oysaki aksine Sovyetler Birliği kültürel faaliyetlere büyük önem vermiş ve kitap yayıncılığına da aynı hassasiyetle

yaklaşmıştır. Burada bahsedilen yasaklar; Sovyet ideolojisini korumak, ideolojiyi zor duruma sokabilecek veya ideolojiyle çelişebilecek haber ve eserlerden oluşmaktaydı. Gerek kitap basım hususunda gerekse kütüphanecilik alanında Sovyetler Birliği'nde büyük gelişmeler yaşanmıştır. 1967 yılında Sovyetler Birliği'ndeki kütüphaneler ile ilgili araştırma yapan Fonotov mevcut durumdaki kütüphane sayısından şu şekilde bahsetmiştir: “Bugün Sovyet Rusya'da, 127.000'i Halk Kütüphanesi, 51.000'i teknik ve özel kütüphane, 182.000'i okul kütüphanesi ve 5.000'i de çocuk kütüphanesi olmak üzere yaklaşık 370.000 kütüphane bulunmaktadır, İlmi kütüphaneler 43 üniversite ve 700'ün üzerindeki yüksek eğitim enstitülerini içine almaktadır” (Fonotov, 1967, s.189). İkinci Dünya Savaşı'nın üzerinden yirmi iki yıl geçmiştir ve bu savaşta Sovyetler'in birçok kütüphanesi ve milyonlarca kitabı harap olmuştur. Buna rağmen 1967 yılında kütüphane sayısının bu kadar yüksek olması şaşırtıcıdır. “1967 yılı itibarıyla Sovyetler'deki kitap sayısı 2.400.000.000'i geçiyor. Bir milyondan fazla kitabı olan kütüphane sayısı 100'e yakındır. Bu arada Devlet Kütüphanesi'nin koleksiyonu 24.000.000 cilt ihtiva etmektedir. Bu sayı Saltykov-Scedrin Devlet Halk Kütüphanesi'nde 15.000.000, Sovyet Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde 11.000.000'dur. Kitap stoklarındaki bu hızlı artış ülkenin neşriyat çalışmalarındaki başarısının bir sonucudur. Örneğin 1967'de 75.000 kitap olmak üzere 1.400.000.000 kopya basılmıştır. Gazete ve mecmuaların toplam miktarı ise 250.000.000'dur” (Fonotov, 1967, s.190). SSCB'de değişik milliyetlerden 500.000'in üzerinde kütüphanecinin çalışması ise yine bu ülkenin kütüphanelere ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir “(Nazmuddinov, 1991, s.193).

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE KİTAP YASAKLARI

Sovyetler Birliği Dönemi yaklaşık 70 yıl sürmüştür. Bu 70 yıl içerisinde kitapların nasıl basıldığı ve nasıl kontrolden geçirildiği hakkında bilgilere çalışmanın önceki bölümünde yer verilmiştir. Sovyetler Birliği yıkılmaya çok kısa bir süre kalaya kadar basım yayında ‘Glavlit’ mekanizmasını etkin bir şekilde kullanmıştır. Makalenin bu bölümü yasaklı kitapların bazılarını içermektedir. Bu kitapların genel özellikleri ise konularının Rus iç savaşı, Sovyet çalışma kampları(gulag)'nın olmasıdır ve kitaplarda Sovyetler Birliği ideolojisi eleştirisi ve hicivlerinin bulunmasıdır. Sovyetler Birliği çalışma kamplarıyla ilgili ‘Aleksandr Soljenitsin’in 1962 yılında yazdığı *İvan Denisoviç'in Bir Günü* adlı eseri incelenebilir. “Romanın kahramanı İvan Denisoviç, Stalin dönemine denk gelen İkinci Dünya Savaşı'nda, Almanların elinden kaçtıktan sonra, casus olma şüphesiyle Sovyet komiserleri tarafından gözaltına alınır ve Sibiry'a'da bir kampa gönderilir. Dayanılması güç hava koşulları, açlık ve işkence altında on yıl geçirir. Sovyetler Birliğinde büyük yankı uyandıran bu roman, kısa sürede toplatılır ve uzun bir süre yasaklanır (İnanır, 2018, s.70). Rus iç savaşı hakkında ise Nobel ödüllü Rus yazar ‘İvan Bunin’in yazdığı günlüklerinden oluşan *Lanetli Günler (Cursed Days)* adlı çalışmasına bakılmalıdır. “Bu çalışma, ilk olarak Fransa'da 1925 yılında ‘Diriliş’(Vozrozhdenie) adında bir Rus göçmen gazetesinde yayımlanmıştır” (Rylkova, 2018, s.126). Çalışmanın içeriği Rusya'da yaşanan iç savaş dönemindeki gelişmeler ve sonrasında yaşananları anlayabilmek açısından önem vericidir. Sovyetler Birliği hicivleri nedeniyle

yasaklanan kitaplar arasında ise Mihail Bulgakov'un kaleme aldığı 'Köpek Kalbi' adlı öyküsü gösterilebilir. "Yazarın 'Köpek Kalbi' adlı uzun öyküsü 1925 yılında yazılmış olmasına rağmen, ancak 1985 yılında basılabılmıştır. Eserin konusu şöyledir: Basit bir sokak köpeğine uygulanan ameliyat ile bu köpekten bir insan yaratılmıştır. Ameliyatta köpeğe bir insan beyni nakledilmiş, Şarik isimli bu köpek operasyon sonrasında zamanla insan halini almış ve insani özellikler kazanmıştır. Fakat sonraları işler umulduğu gibi gitmez, çünkü bu köpek-insan tutarsız ve tehlikeli hareketlerde bulunur ve gün geçtikçe kontrolden çıkar. İnsana dönüştükten sonra Şarikov ismini alan bu köpek tahammül sınırlarını iyice zorladıktan sonra tekrar profesör tarafından yok edilir" (Kandemir, 2005, s.63-64). Yazarın bu çalışması Sovyet sosyal yaşamı hiciv örnekleri açısından önemli bir çalışmadır. "Eserde hücreleri nakledilen kişi de kanun tanımayan, cani ve hatta tam olarak proleter Sovyet düzenini benimsemiş birisidir. Bu bilgiler hicivsel yaklaşımı gösteren bölümlerdir. Ayrıca başkahramanların yanı sıra eserde yer alan apartman yöneticisi ve arkadaşlarının genel davranış biçimleri de bürokrasi ve yönergelerin etkin olduğu Sovyet sosyal yaşamının hicvedilmesine araç olurlar" (Kandemir, 2005, s.64).

Rus yazarlar haricinde bazı İngiliz yazarlar da Sovyetler Birliği'nin basım ve yayın engeline maruz kalmışlardır. Hicivsel ve distopik roman türünden yazdığı eserleri ile bilinen yazar George Orwell da sansüre uğramıştır. Orwell'in hiciv eseri 'Hayvan Çiftliği' ve distopik romanı '1984' Sovyetler Birliği'nde yasaklanmıştır. "Orwell bu ülkede sansüre çeşitli şekillerde uğramıştır: Eserleri Rusça'ya çevrilmemiş, asla yayımlanmamış ve nadiren yurt dışından getirilen İngilizce eserlere el konulmuştur. Aynı zamanda bir diğer İngiliz yazar Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı çalışması da Sovyet sansürüne uğramıştır" (Kulinich, 2011, s.74).

Rusya iç savaşı döneminde üretken Rus yazarlar çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu yazarlardan birisi olan 'Yevgeniy Zamyatin' "1920 yılında yazmış olduğu *Biz* adlı romanı ile tüm dünyada ismini duyurmuştur. Anti-ütopya türünün ilk örneklerinden sayılan bu eserinde yazar, devrim sonrasında şekillenen yeni devlet ve yönetim biçiminin getireceği olumsuzlukları önceden görerek uyarı niteliğinde bir hiciv yazmıştır. Zamyatin'in yasaklı eser listesinin en başında olan *Biz*, Rusya'da ancak 1988 yılında gün yüzüne çıkar. 'Znamya' dergisi 1988 yılında herkesin bildiği ama ülke sınırları içerisinde görmediği bu eseri anayurdunda gün ışığına çıkartır" (Kandemir, 2009, s.137-139). Sovyetler Birliği'nde çeşitli zorluklarla karşılaşmış dünyaca ünlü yazarlar arasında bulunanlardan biri de Vasili Grossman'dır. "Grossman, *Yaşam ve Yazgı* adlı eserini 1960 yılında bitirdi ve 'Znamya' dergisine yolladı. Roman hem reddedildi hem de eserle ilgili her şeye el konuldu. Grossman hayatının son on yılını Sovyet rejiminin yoğun baskısı altında, eserlerinin hiçbirinin yayımlandığını göremeden tamamlayarak 1964 yılında Moskova'da umutsuzluk içinde öldü. Ancak Yaşam ve Yazgı ülke dışına rejim muhalifleri tarafından çıkarıldı ve ilk kez 1980 yılında İsviçre'de basıldı. Yüzbinlerce okuyucuyla buluştu. Eleştirmenlerce yirminci yüzyılın *Savaş ve Barış*'ı olarak kabul edilmiştir"(Yüksel, 2019, s.448). Sovyetler Birliği'nin bir diğer Nobel ödüllü yazarı Boris Pasternak da bu dönemde zorluklarla karşılaşmıştır. "En önemli

eseri olan *Doktor Jivago* yasaklanmış, insanlar ancak bu eseri kaçak nüshalarla okuyabilmiştir”³ (Siemens, 2014, s.114). *Doktor Jivago* 1917-1922 yılları arasındaki Rus iç savaşını konu edinmiştir. “Böyle bir eserin yasaklanması ve yazarının kazandığı nobel ödülünü kabul etmemesini Sovyet baskısı ile açıklamak mümkündür” (Uğurlu, 2020, s.3). Boris Pilnyak, Mihail Zoşçenko, Anna Ahmatova ve Yosif Brodski gibi yazarların eserlerinin bazıları da bu zamanda yasaklanmıştır. “Sovyetler Birliği döneminde Stalin’in baskıcı tutumlarının anlatıldığı roman olan *Arbat Çocukları*’nın yazarı Anatoli Ribakov da sansüre uğrayan yazarlar arasındaydı. “Anatoli Ribakov’un çok tartışılan siyasi romanı, 1934’te Moskova Enstitüsü’nde okuyan Sovyet hukuk öğrencilerinin yaşamını anlatıyor” (Hazard, 1989). Sovyetler Birliği Dönemi’nde yasaklanan bu kitapların günümüzde birçoğunun popüler kitaplar olduğu görülmektedir. Bu araştırmada gerek sansür konusuyla gerekse Sovyetler Birliği Dönemi’ndeki kitap yasaklarıyla ilgili çalışmaların literatürde az bulunmasından dolayı detaylı bir liste yapmak güçtür. Basımı tamamen engellenen veya günümüze kadar ulaşmayan kitaplar hakkında bilgi aktarımı sağlayabilecek materyal sayısı ise yetersizdir. Ancak sansüre uğrayan popüler kitaplar incelendiğinde yasakların bu eserlerin gelişimini engellemediği görülmektedir. Bu durum ise psikolojide yasakların ilgi çekmesi veya tarihte neden sonuç ilişkisine dayalı nedensellik terimleri ile açıklanabilir.

SONUÇ

Bütün yeni kurulan ülkelerde olduğu gibi, Sovyetler Birliği’nde de oluşturulan yönetim biçiminin halk tarafından çabuk kabullenilip kabullenmeyeceği endişe oluşturmuştur. Bu endişeyi henüz Rus iç savaşı yeni başlamışken Kasım 1917 tarihinde çıkarılan basım hakkındaki kanun metni desteklemektedir. Sansürün insanlık tarihi boyunca var olduğu ve Antik Çağ uygarlıklarındaki örnekleri görüldüğünde; bu kavramın tamamen yok olması mümkün görünmemektedir. Ancak ülkelerin uyguladıkları sansürün niceliklerine bakılarak birtakım çıkarımlarda bulunulabilir. Sovyet sansür sistemi Glavlit’te çalışan personel sayıları incelendiğinde, bu dönemde sansürün yoğun bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Sovyetler Birliği’nde farklı düşünen yazarların birçok kitabının yasaklandığı çalışmanın içeriğinden anlaşılmıştır. Ancak bu durum Sovyetler Birliği’nin kitaplara ve kütüphanelere önem vermediği anlamına gelmemektedir. Aksine Sovyetler Birliği kütüphanelere gereken önemi yeterince göstermiş, halkın okuma alışkanlığı kazanması hususunda çaba sarf etmiştir. Ancak kendi ideolojisine ters düşen yapıtları ise hızlı bir şekilde engelleme yoluna gitmeyi ihmal etmemiştir.

Sovyetler Birliği döneminde yasaklanan kitaplar incelendiğinde ise bu kitapların birçoğunun günümüzde popüler kitaplar oldukları görülmektedir. Bu durum ise yasakların ilgi çekmesini ve ters etki uyandırmasını (Streisand etkisi) bizlere göstermektedir. Sovyetler Birliği döneminde sansür konusu ile ilgili Türkiye’de yapılan araştırmaların çok kısıtlı olması, bu konuda kaynak erişimi hususunda güçlük oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, konuyla ilgili yapılacak diğer araştırmalara katkı sağlayabilme hususunda önem teşkil etmektedir.

³ Sovyetler Birliği dönemindeki kaçak yayıncılığa ‘Samizdat’ adı verilmekte idi.

KAYNAKÇA

- Ağayev, E. (2006). *Sovyet ideolojisi çerçevesinde türk cumhuriyetlerinin tarih yazımı ve tarih eğitimi: Azerbaycan örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akgün, S. ve Abbasov, A. (2020). Ekim 1917 bolşevik ihtilalini hazırlayan süreç ve rus olmayan azınlıkların durumu. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları.
- Aygan, T. (2017). Troyalı Kadınlar ve Lysistrata'da Savaşın Kadınları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 847-859.
- Çelik, A. ve Tonta, Y. (1996). *Düşünce özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü ve bilgi hizmetleri*. Bilgi edinme özgürlüğü içinde 1-13. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Çelik, Y. (2005). *Toplumsal ve tarihsel boyutlarıyla ingiliz tiyatrosunda sansür*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Emir, B. C. (2017). *20. yüzyıl Rus Edebiyatında politik müdahale*. Giresun Üniversitesi 1. Uluslararası Dil Sanat ve İktidar Sempozyumu, Giresun Üniversitesi Yayınları, 73.
- Fonotov, G. (1967). Son Elli Yılda Sovyet Rusya Kütüphaneleri. *Unesco Bulletin for Libraries*, 21(5), 185-195.
- Gökgöz, T. (2021). *Modern Arap Edebiyatında sansür olgusuna genel bir bakış*. 2. Uluslararası Eğitim ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Kongresi, Bitlis: Rimar Academy Publishing House.
- Güneş, F. Ş. (2021). Platon sanata neden sansür uyguladı?. *Dört Öge*, 20, 71-87.
- Hazard, J. (1989). Book review. *Slavic Review*, 48(3), 484-485.
- İnanır, E. (2018). Rus Edebiyatında Bir Topos Olarak Sibirya. *International Journal of Social Sciences*, 2(2), 64-73.
- Jansen, S. C. ve Martin, B. (2015). The Streisand effect and censorship backfire. *International Journal of Communication*, 9, 656-671.
- Kandemir, H. (2005). *Mihail zoşçenko'nun öykülerinde hiciv*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara

Üniversitesi, Ankara.

- Kandemir, H. (2009). Gelecekte Notlar Yevgeniy Zamyatin ve Biz, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 137-144.
- Kassof, B. (2015). Glavlit, ideological censorship, and russian-language book publishing 1922-1938. *The Russian Review*, 74(1), 69-96. doi:10.1111/russ.10757
- Keseroğlu, H. (1996). *Hoşgörü, düşünce özgürlüğü ve kütüphaneler*. Bilgi edinme özgürlüğü içinde 14-21. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Kulinich, M. (2011). *George orwell as un-person: the history of censorship in soviet russia*. Censorship across borders: the reception of english literature in twentieth-century europe içinde 74-83. Cambridge Scholars Publishing.
- Lauk, E. (1999). Practice of Soviet Censorship in The Press: The Case Of Estonia. *Nordicom Review*, 20(2), 19-32.
- Nazmuddinov, I. (1991). Çok milletli sscb toplumu için kütüphane hizmeti. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(4), 192-196.
- Plamper, J. (2001). Abolishing ambiguity: soviet censorship practises in the 1930s. *The Russian Review*, 60, 526-544. <https://doi.org/10.1111/0036-0341.00189>
- Rylkova, G. (2018). *From cursed days to sunstroke: the authenticity of ivan bunin's recollections of the bolshevich revolution in the 1920s*. The myriad legacies of 1917: a year of war and revolution içinde 125-149, Palgrave Macmillan Cam.
- Siemens, E. (2014). High-rise zhivago. *Imaginations*, 5(1), 113-121.
- Taş, S. (2018). Sansürün çeviride işleyişi ve patronaj. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 60, 213-233.
- TDK, (2022). 01 Kasım 2022 tarihinde <http://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Topgül, S. (2018). *Otoriter yöneticilik mi narsist liderlik mi*. Uluslararası Sosyal ve Hukuk Çalışmaları Kongresi, Samsun: Legal Yayıncılık.
- Uçarol, R. (2014). *Siyasi tarih 1789-2014*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uğurlu, Y. S. (2020). 1960'lı yıllarda Türkiye'de kaleme alınan gezi yazısı kitaplarından hareketle sovyetler birliğinde Türk Edebiyatına bakış. *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar*

Dergisi, 1(1), 1-9.

Vladimirov, L. (1972). Glavlit: how the soviet censors work. *Index on Censorship*, 1(3-4), 31-43.

<https://doi.org/10.1177/030642207200103-404>

Yüksel, H. (2019). Bir romancı ve savaş gazetecisi olarak vasili grossman. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(20), 446-453.